

Πανεπιστήμιο Κρήτης

Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

*Τα «Οικονομικά των Συμβάσεων» και η Οικονομική
Κοινωνιολογία: Συγκλίσεις και αποκλίσεις.*

Βασίλειος Βάγγας, Α.Μ.:59

Τριμελής συμβουλευτική επιτροπή: Κονιόρδος Σωκράτης (επιβλέπων καθηγητής),
Ζαμπαρούκου Στέλλα, Καρακιουλάφη Χριστίνα

Ρέθυμνο 2013

Περίληψη

Η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή φέρει τον τίτλο «Τα Οικονομικά των Συμβάσεων και η Οικονομική Κοινωνιολογία: Συγκλίσεις και αποκλίσεις» και περιλαμβάνει τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζεται η γαλλική προσέγγιση των Οικονομικών των Συμβάσεων, το δεύτερο μέρος αποτελεί μια παρουσίαση της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας και τέλος στο τρίτο μέρος συνεξετάζονται οι δύο προαναφερθείσες οπτικές της οικονομικής ζωής.

Τα Οικονομικά των Συμβάσεων συνιστούν μια προσέγγιση της οικονομικής ζωής, η οποία εξετάζει την οικονομική δράση σε σχέση κυρίως με την έννοια των συμβάσεων. Η συγκεκριμένη σχολή αναγνωρίζει ότι το σύγχρονο οικονομικό περιβάλλον διακρίνεται από διάχυτη και διεισδυτική αβεβαιότητα. Βλέπει την οικονομική δραστηριότητα ως σύνθεση των επιμέρους ατομικών δράσεων, των συμμετεχόντων σε ένα συντονισμό, και υποστηρίζει ότι δε μπορεί να αναληφθεί ατομική δράση εάν δεν αναφέρεται σε ένα κοινό πλαίσιο, που μοιράζονται όλοι οι συμμετέχοντες και το οποίο προϋπάρχει αυτής. Οι συμβάσεις είναι αποτέλεσμα της ερμηνευτικής προσπάθειας των συμμετεχόντων για την ταυτοποίηση της κατάστασης, την οποία αντιμετωπίζουν από κοινού, προκύπτουν διυποκειμενικά ως συμφωνία των ατόμων και συνιστούν ακριβώς το κοινό πλαίσιο που προαναφέραμε.

Η διαμόρφωση της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας (σύγχρονη Οικονομική Κοινωνιολογία, από τα μέσα του 1980 και έπειτα) αποτελεί συγκεκριμένη απάντηση στην προσπάθεια επέκτασης του ερευνητικού πεδίου των Οικονομικών και σε άλλες σφαίρες της ανθρώπινης δραστηριότητας, πέραν της αυστηρά οικονομικής (οικονομικός ιμπεριαλισμός). Στην προσπάθεια αυτή των Οικονομικών, η Οικονομική Κοινωνιολογία απαντά, εφαρμόζοντας την κοινωνιολογική οπτική σε φαινόμενα του οικονομικού πεδίου και αναδεικνύοντας τα ελλείμματα και τη μερικότητα της συμβατικής οικονομικής διαπραγμάτευσης αυτών των φαινομένων. Η Νέα Οικονομική Κοινωνιολογία επιδιώκει να εμπεδώσει την αναπόφευκτη διασύνδεση του οικονομικού με το κοινωνικό στοιχείο, και να αμφισβητήσει την οπτική των Οικονομικών, η οποία παραγνωρίζει το διαδραστικό χαρακτήρα της σχέσης οικονομικού και κοινωνικού και παρουσιάζει το οικονομικό στοιχείο, αποσυνδεδεμένο και ανεξάρτητο από το κοινωνικό πλαίσιο συγκρότησης και ανάπτυξης του.

Αφού παρουσιάσουμε, λοιπόν, τις κεντρικές παραδοχές των Οικονομικών των Συμβάσεων από τη μία πλευρά και της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας από την άλλη, θα προχωρήσουμε σε μία προσπάθεια συνεκτίμησής τους. Αρχικά, θα συνεξετάσουμε τα δύο προγράμματα έρευνας από μεθοδολογική άποψη. Ακολούθως, θα δούμε πως τοποθετούνται επί των θεμάτων της ορθολογικότητας, του συντονισμού και των αξιών. Τέλος, θα περιγράψουμε τη δυνατότητα διαμόρφωσης μίας κοινής τους στόχευσης, ήτοι την «αποφυσικοποίηση» (denaturalization) του οικονομικού κόσμου, η οποία θεμελιώνεται στην κριτική εξέταση των προϋποθέσεων των παραδοσιακών Οικονομικών.

Λέξεις κλειδιά

Οικονομικά των Συμβάσεων, Οικονομική Κοινωνιολογία, συμβάσεις, έδραση, συντονισμός.

Abstract

The current postgraduate study is titled «The Economics of Conventions and Economic Sociology: Convergences and divergences» and it includes three parts. In the first part the French approach of Economics of Conventions is presented, the second part consists a presentation of New Economic Sociology and in the third part the certain two approaches to economic life are co examined.

Economics of Conventions are an approach that examines economic action mainly in relation to the concept of conventions. The certain school of thought acknowledges that the modern economic environment is characterized by pervasive and widespread uncertainty. It sees the economic activity as a synthesis of the individual actions, of the participants in a coordination, and it argues that no individual action can be undertaken if it doesn't refer to a common framework, shared by all the members of the coordination, with it being prior to the action itself. The conventions are the outcome of the participants' interpretative effort to identify the situation that they face in common, they stand as the product of the members' agreement and consist the common framework mentioned earlier.

The formation of New Economic Sociology is a response to the effort of Economics to include, in their research field, more spheres of human activity, besides the strictly economic one (economic imperialism). To this effort by Economics, New Economic Sociology responds by applying its' sociological perspective to economic phenomena and by making clear the shortcomings and the partiality of mainstream economic examination of these phenomena. New Economic Sociology aims to consolidate the inevitable interrelation between the economic and the social element and to contest the perspective of Economics, which does not take in to account the interactive character of the relationship that binds these two elements and presents the economic element as disconnected and independent from its' social frame of composition and development.

After presenting the main arguments of Economics of Conventions on the one hand and of New Economic Sociology on the other, we will proceed to their co evaluation. First we will co examine the two approaches from a methodological point of view. Afterwards we will see how they understand the issues of rationality, coordination and values. Finally we will describe the possibility of forming a common aim shared by the two perspectives. We are referring to the aim of the denaturalization of the economic world, which is grounded in a critical examination of traditional Economics' presuppositions.

Keywords

Economics of Conventions, Economic Sociology, conventions, embeddedness, coordination.

Περιεχόμενα

Σελ.

Πρόλογος.....5

Μέρος Α': Οικονομικά των Συμβάσεων: Μια παρουσίαση.

Εισαγωγή.....11

1. Συγκροτώντας το πλαίσιο.....12

2. Οι τάξεις της αξίας και οι αντίστοιχοι κόσμοι..... 16

3. Θέτοντας το σχήμα σε λειτουργία26

Συμπέρασμα.....28

Μέρος Β': Νέα Οικονομική Κοινωνιολογία: Μια παρουσίαση.

Εισαγωγή.....30

1. Το πλαίσιο συγκρότησης της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας.....31

2. Βασικοί ισχυρισμοί-προτάσεις της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας.....36

3. Κεντρικές προσεγγίσεις και θεματικές της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας....40

Συμπέρασμα.....42

Μέρος Γ': Οικονομικά των Συμβάσεων και Οικονομική Κοινωνιολογία: Μια συνεξέταση.

Εισαγωγή.....44

1. Σύγκριση Οικονομικών των Συμβάσεων και Οικονομικής Κοινωνιολογίας, από άποψη μεθόδου45

2. Αντιπαράβολή των δύο, στα θέματα της ορθολογικότητας, του συντονισμού και των αξιών.....	49
3. Πρόταση κοινής στόχευσης των δύο εγχειρημάτων	57
Συμπέρασμα.....	61
Συμπέρασμα.....	62
Βιβλιογραφία.....	66

Πρόλογος

Η παρούσα διπλωματική εργασία, η οποία εκπονήθηκε στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών του τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, έχει ως στόχο την αποτύπωση του διαλόγου μεταξύ της Οικονομικής Κοινωνιολογίας και μιας έτερης πρότασης διαπραγμάτευσης της οικονομικής ζωής, την οποία εισηγείται η γαλλική σχολή των «Οικονομικών των Συμβάσεων» (Economics of Conventions).

Πρόκειται για δύο προγράμματα έρευνας που αναφέρονται στο πεδίο της οικονομίας, εξετάζουν ζητήματα οικονομικού ενδιαφέροντος και προβαίνουν στην ανασυγκρότηση της πραγματικότητας της οικονομικής ζωής. Από τη δική μας πλευρά, θα εκθέσουμε τις θεωρητικές και μεθοδολογικές υποθέσεις των δύο προσεγγίσεων, θα καταστήσουμε σαφές σε τι συνίσταται και πως διαμορφώνεται η κάθε οπτική, θα αναδείξουμε τα θέματα που κυρίως συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον, καθώς και τις κεντρικές στοχεύσεις των δύο εγχειρημάτων. Τα Οικονομικά των Συμβάσεων, όπως και η Οικονομική Κοινωνιολογία, αναλαμβάνουν δράση σε μια περιοχή έρευνας, στην οποία σαφώς και δεσπόζουν τα Οικονομικά. Το εν λόγω γεγονός είναι ιδιαίτερης σημασίας και θεωρούμε ότι σε αρκετές περιπτώσεις αποτελεί κομμάτι της εξήγησης, ως προς τη συγκεκριμένη συγκρότηση αλλά και την περαιτέρω ανάπτυξη, τόσο της Οικονομικής Κοινωνιολογίας όσο και των Οικονομικών των Συμβάσεων.

Από άποψη δομής, η παρούσα εργασία χωρίζεται σε τρία μέρη. Το πρώτο μέρος παρουσιάζει την προσέγγιση των Οικονομικών των Συμβάσεων και περιλαμβάνει τα κύρια θέματα που απαντώνται στους κόλπους τους και συνδέονται με τη διαπραγμάτευση των οικονομικών διεργασιών. Το δεύτερο μέρος αποτελεί μία συνοπτική παρουσίαση της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας. Πρόκειται για υποκλάδο της Κοινωνιολογίας που σηματοδοτεί την αναζωπύρωση του κοινωνιολογικού ενδιαφέροντος για την οικονομική ζωή και τελεί σε διαμόρφωση, με όρους θεωρητικής διαμάχης προς την επιστήμη των Οικονομικών. Τέλος, το τρίτο μέρος της εργασίας αφορά μία προσπάθεια συνεξέτασης των Οικονομικών των Συμβάσεων και της σύγχρονης Οικονομικής Κοινωνιολογίας. Θα δούμε τη σχέση των δύο από μεθοδολογική άποψη, εν συνεχεία θα αντιπαραβάλλουμε τις δύο

προσεγγίσεις, ως προς κάποια κεντρικά θεωρητικά ζητήματα, και καταληκτικά θα διερευνήσουμε τη δυνατότητα προσδιορισμού μιας κοινής τους στόχευσης.

Πιο συγκεκριμένα, το πρώτο μέρος της εργασίας συνιστά μια παρουσίαση των Οικονομικών των Συμβάσεων και επεξεργάζεται τις κεντρικές θεματικές του μελετώμενου πλαισίου σκέψης. Πρόκειται για την αβεβαιότητα που δεσπόζει στην κοινωνική ζωή, τις διενέξεις ως προνομιακό σημείο πρόσβασης για τη μελέτη των κοινωνικών δρώμενων, την «πολλαπλότητα» (plurality) μορφών «συντονισμού» (coordination) των ατομικών δράσεων και προφανώς τις συμβάσεις ως συναινετικό επίτευγμα (συλλογική συμφωνία) και απάντηση, στην εν γένει αβεβαιότητα και στο κατ' εξοχήν πρόβλημα του συντονισμού των δράσεων. Το πρώτο μέρος της εργασίας επιμερίζεται αντίστοιχα σε τρεις ενότητες.

Η πρώτη ενότητα εκθέτει το θεμελιώδες ζήτημα που συζητούν και εξετάζουν τα Οικονομικά των Συμβάσεων και αφορά τη διαδικασία, δια της οποίας προκύπτει ο συντονισμός των ανθρώπινων δράσεων. Σημείο εκκίνησης, εδώ, αποτελεί η «κατάσταση» (situation), την οποία οι εμπλεκόμενοι δρώντες θα πρέπει να κατανοήσουν και να αντιμετωπίσουν από κοινού. Συναντάμε τους δρώντες εντός των πλαισίων ενός συντονισμού, του οποίου η καταλληλότητα αμφισβητείται. Αυτοί, επομένως, καλούνται να αναστοχαστούν, επί των προϋποθέσεων της συνεργασίας τους, και να διαμορφώσουν άποψη για τις αλλαγές που θα πρέπει να επιφέρουν στο συντονισμό των δράσεων τους. Το ζητούμενο, σε αυτή την περίπτωση, είναι η ανανέωση της συλλογικής συμφωνίας τους, ως προς τη μορφή που θα λάβει ο συντονισμός τους, ώστε να ανταποκριθούν στις προκλήσεις που η κατάσταση θέτει. Πολύ απλά, λοιπόν, θα πρέπει να καταλήξουν σε μια νέα σύμβαση που θα διέπει τη συλλογική τους δράση. Το βάρος της ανάλυσης πέφτει, έτσι, στην περιγραφή της διαδικασίας επίτευξης συμφωνίας και στον τρόπο με τον οποίο τα άτομα επιχειρούν, από κοινού, να διευθετήσουν την προκύπτουσα κατάσταση. Η προσπάθεια ανεύρεσης ενός συλλογικού τρόπου αναγνώρισης και αντιμετώπισης της κατάστασης συνδέεται άρρηκτα με μία διαδικασία αξιολόγησης, η οποία φωτίζει τα στοιχεία που θεωρούνται σχετικά ή πρωτεύοντα για την ανάλυση και τη διαχείριση της κατάστασης.

Η δεύτερη ενότητα εμβαθύνει στο ζήτημα της επιλογής της αξίας, στη βάση της οποίας θα κριθούν τα πρόσωπα και τα αντικείμενα που θα συστήσουν το συντονισμό, ώστε να αποδοθεί δια της «διαπίστευσης/διάταξης» (qualification) τους,

η μορφή του συντονισμού. Η προσέγγιση των Συμβάσεων αναγνωρίζει την ύπαρξη πολλαπλότητας αξιών, που μπορούν να ανταποκριθούν σε αυτό το ρόλο, εν τούτοις περιορισμένου αριθμού. Η εν λόγω πολλαπλότητα χαρακτηρίζει, ασφαλώς, και το παρεπόμενο θέμα της μορφής του συντονισμού. Οι άνθρωποι καλούνται, λοιπόν, να δομήσουν τις μεταξύ τους σχέσεις, δια της αναφοράς σε μια εκ των διαθέσιμων αρχών, η οποία θα μορφοποιήσει τη συνύπαρξή τους. Στην παρούσα ενότητα εκτίθενται οι έξι τάξεις της αξίας και οι αντίστοιχοι κόσμοι που αυτές θεμελιώνουν. Πρόκειται για μια τυπολογία καθοδηγητικών αρχών και αλληλένδετων πλαισίων αναφοράς, στα οποία τα άτομα προσφεύγουν για να υποστηρίξουν κριτικές και δικαιολογήσεις. Αντικείμενο, προφανώς, της κριτικής και δικαιολογητικής προσπάθειας των προσώπων είναι ο συντονισμός των δράσεων τους. Οι έξι κόσμοι της αξίας, ο Κόσμος της Έμπνευσης (The Inspired World), ο Κόσμος του Οίκου (The Domestic World), ο Κόσμος της Φήμης (The World of Fame), ο Κόσμος των Πολιτών (The Civic World), ο Κόσμος της Αγοράς (The Market World), ο Βιομηχανικός Κόσμος (The Industrial World), είναι ικανοί να λειτουργήσουν ως πλαίσια αναφοράς, για το μεγαλύτερο μέρος της συναφούς προσπάθειας των ατόμων.

Στη δεύτερη ενότητα, λοιπόν, θα δούμε πώς οι άνθρωποι προσφεύγουν στους έξι κόσμους και στις αντίστοιχες αξίες, στις οποίες αυτοί εδράζονται, ώστε να ταυτοποιήσουν την κατάσταση και να επιλέξουν τη μορφή της συλλογικής τους απόκρισης. Στη συνέχεια, στην τρίτη ενότητα θα αναφερθούμε στη σημασία του παραπάνω σχήματος για την εξέταση της κριτικής δραστηριότητας των δρώντων. Τα Οικονομικά των Συμβάσεων προβλέπουν δύο εναλλακτικούς τρόπους διεξαγωγής της κριτικής δραστηριότητας, την εσωτερική και την εξωτερική κριτική. Η εσωτερική κριτική αναφέρεται σε έναν συγκεκριμένο κόσμο, εστιάζοντας σε ελαττώματα και σφάλματα που παρατηρούνται εντός του, με τη θεμελιώδη αξία ωστόσο να παραμένει αδιαμφισβήτητη. Η εξωτερική κριτική λαμβάνει υπόψη δύο (ή και περισσότερους) κόσμους και διακρίνεται σε δύο επιμέρους τρόπους άσκησης της, ανάλογα με τη στόχευση που θέτει, την επιβεβαίωση δηλαδή της εγκυρότητας της ίδιας της αξίας ή την αμφισβήτηση της.

Όπως αναφέρθηκε ήδη, το δεύτερο μέρος της εργασίας αποτελεί μία παρουσίαση της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας (σύγχρονη Οικονομική Κοινωνιολογία, από τα μέσα του 1980 και έπειτα). Η διαμόρφωση της συνιστά συγκεκριμένη απάντηση στην προσπάθεια επέκτασης του ερευνητικού πεδίου των

Οικονομικών και σε άλλες σφαίρες της ανθρώπινης δραστηριότητας, πέραν της αυστηρά οικονομικής. Το δεύτερο μέρος απαρτίζεται από τρεις επιμέρους ενότητες.

Στην πρώτη ενότητα, λοιπόν, παρουσιάζεται το πλαίσιο συγκρότησης της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας και εξετάζεται η ανάδοση της σε σχέση με ότι αποκαλείται οικονομικός ιμπεριαλισμός (απόπειρα της συμβατικής Οικονομικής να επεκτείνει το πεδίο δραστηριοποίησης της και να προσεγγίσει αναλυτικά μη οικονομικές σχέσεις και πλαίσια δράσης). Στην προσπάθεια αυτή των Οικονομικών, η Οικονομική Κοινωνιολογία απαντά, εφαρμόζοντας την κοινωνιολογική οπτική σε φαινόμενα του οικονομικού πεδίου και αναδεικνύοντας τα ελλείμματα και τη μερικότητα της συμβατικής οικονομικής διαπραγμάτευσης αυτών των φαινομένων. Η Νέα Οικονομική Κοινωνιολογία διεκδικεί τη θέση της στο πεδίο μελέτης της οικονομικής ζωής και αντιθέτει τη δική της συλλογιστική και μέθοδο, σε αυτή των Οικονομικών.

Η δεύτερη ενότητα του δευτέρου μέρους εκθέτει και συζητά τους βασικούς ισχυρισμούς-προτάσεις της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας. Πρόκειται για παραδοχές, σύμφωνα με τις οποίες, η οικονομική δράση είναι μια μορφή κοινωνικής δράσης, η οικονομική δράση είναι «κοινωνικά τοποθετημένη» (socially situated) και οι οικονομικοί θεσμοί είναι κοινωνικές κατασκευές. Οι τρεις, αυτές προτάσεις συγκροτούν ένα ενιαίο θεωρητικό σχήμα, το οποίο ανταποκρίνεται στην προσπάθεια της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας να εμπεδώσει την αναπόφευκτη διασύνδεση του οικονομικού με το κοινωνικό στοιχείο, και να αμφισβητήσει την οπτική των Οικονομικών, η οποία παραγνωρίζει το διαδραστικό χαρακτήρα της σχέσης οικονομικού και κοινωνικού και παρουσιάζει το οικονομικό στοιχείο, αποσυνδεδεμένο και ανεξάρτητο από το κοινωνικό πλαίσιο συγκρότησης και ανάπτυξης του. Εξαιρετικά σημαντική κρίνεται η συμβολή του Μαρκ Γκρανοβέτερ, στην προαναφερθείσα προσπάθεια. Θα σταθούμε, λοιπόν, ιδιαίτερα στην προσέγγιση που ο ίδιος εισηγείται, αναφορικά με την «έδραση» (embeddedness) της οικονομικής δράσης σε δίκτυα κοινωνικών σχέσεων.

Τέλος, η τρίτη ενότητα του δευτέρου μέρους της εργασίας αναφέρεται στις κεντρικές προσεγγίσεις και θεματικές της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας, αποτυπώνοντας το εύρος των ενδιαφερόντων της. Το εν λόγω πρόγραμμα έρευνας χαρακτηρίζεται από πληθώρα και ποικιλία επιδράσεων. Αναφέρουμε ενδεικτικά,

μεταξύ άλλων σημαντικών επιρροών, τη θεωρία δικτύων, τη θεωρία της κοινωνικής κατασκευής της πραγματικότητας, τη Δομική Κοινωνιολογία, την Οργανωτική Θεωρία και την Πολιτισμική Κοινωνιολογία. Στους κόλπους της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας αναπτύσσεται πλούσιος διάλογος και στο πλάι παραδοσιακών θεμάτων, όπως οι δομές, οι ομάδες και η αλληλόδραση, εξετάζονται σύγχρονες θεματικές κοινωνιολογικού ενδιαφέροντος, όπως π.χ. η παγκοσμιοποίηση, η οικολογία, το φύλο.

Αφού παρουσιάσουμε, λοιπόν, τις κεντρικές παραδοχές των Οικονομικών των Συμβάσεων από τη μία και της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας από την άλλη, θα προχωρήσουμε, στο τρίτο μέρος της εργασίας, σε μία προσπάθεια συνεκτίμησης τους. Θα συνεξετάσουμε τα δύο προγράμματα έρευνας από μεθοδολογική άποψη, θα δούμε πως τοποθετούνται επί συγκεκριμένων, καίριων θεωρητικών θεμάτων και θα περιγράψουμε τη δυνατότητα διαμόρφωσης μίας κοινής τους στόχευσης. Το τρίτο μέρος της εργασίας αποτελείται, επίσης, από τρεις επιμέρους ενότητες.

Η πρώτη ενότητα του τρίτου μέρους αφορά το ζήτημα της μεθόδου (που επιλέγεται για τη συγκρότηση ενός θεωρητικού σχήματος) και αποτυπώνει την εικόνα που διαμορφώνεται, από αυτή την άποψη, στο χώρο των κοινωνικών επιστημών. Βασικό κείμενο αναφοράς, για την εν λόγω προσπάθεια, αποτελεί το κείμενο του Πήτερ Βάγκνερ «Διένεξη, Αβεβαιότητα και Θεσμός στις Πρόσφατες Γαλλικές Συζητήσεις» (Wagner 1994). Θα σταθούμε, αρχικά, στην αντίθεση μεθοδολογικού ατομισμού και μεθοδολογικού ολισμού, με την πρώτη επιλογή να καθορίζει τις θεωρητικές επεξεργασίες των συμβατικών Οικονομικών και τη δεύτερη να συνάδει, εν πολλοίς, με την οπτική της Κοινωνιολογίας. Ακολούθως, θα δούμε τη στάση που διατηρούν τα Οικονομικά των Συμβάσεων, έναντι της προαναφερθείσας διαμάχης, τα οποία (Οικονομικά των Συμβάσεων) μας προσφέρουν την ευκαιρία να ξαναδούμε την κυρίαρχη μεθοδολογική αντίθεση, υπό διαφορετικό πρίσμα.

Η δεύτερη ενότητα του τρίτου μέρους επικεντρώνει σε τρία θεμελιώδη ζητήματα, στη θεωρία του υποκειμένου (ορθολογικότητα), στις σχέσεις συνύπαρξης (συντονισμός) και στις καθοδηγητικές αρχές δράσης (αξίες), και προχωρεί στην αντιπαραβολή των Οικονομικών των Συμβάσεων και της Οικονομικής Κοινωνιολογίας, με γνώμονα την αντίληψη που διατηρούν για τα συγκεκριμένα θέματα. Τα δύο προγράμματα συνεξετάζονται με βασική αναφορά, από τη μία

πλευρά, ένα κείμενο των Οικονομικών των Συμβάσεων, με τίτλο «Αξίες, Συντονισμός και Ορθολογικότητα. Τα Οικονομικά των Συμβάσεων ή ο Χρόνος της Επανάωσης στις Οικονομικές, Κοινωνικές και Πολιτικές Επιστήμες» (Eymard-Duvernay et al. 2003). Παρουσιάστηκε στο συνέδριο του 2003, «Συμβάσεις και θεσμοί : θεωρητικές εμβασύνσεις και συνεισφορές στον πολιτικό διάλογο» (Conventions et institutions : approfondissements théoriques et contributions au débat politique) και αποτελεί προϊόν συλλογικής εργασίας, που υπογράφεται από εξέχοντες εκπροσώπους των Οικονομικών των Συμβάσεων. Αντίστοιχα, από την άλλη πλευρά, η οπτική της Οικονομικής Κοινωνιολογίας αποδίδεται δια της εισήγησης του Ρίτσαρντ Σουέντμπεργκ στο ίδιο συνέδριο, η οποία φέρει τον τίτλο «Η Οικονομική Κοινωνιολογία συναντά τα Οικονομικά των Συμβάσεων» (Swedberg 2003).

Τέλος, η τρίτη ενότητα του τρίτου μέρους διερευνά τους όρους συγκρότησης μίας κοινής στόχευσης των δύο εγχειρημάτων. Γι' αυτό το λόγο, θα παρουσιάσουμε μια πρόταση συνεργασίας, την οποία απευθύνει στην Οικονομική Κοινωνιολογία ένας εκπρόσωπος των Οικονομικών των Συμβάσεων, ο Αντρέ Ορλεάν. Η συγκεκριμένη πρόταση αφορά στην κριτική εξέταση των προϋποθέσεων των παραδοσιακών Οικονομικών, με απώτερο στόχο την «αποφυσικοποίηση» (denaturalization) του οικονομικού κόσμου. Θα δούμε, λοιπόν, σε τι συνίσταται η εν λόγω πρόταση και θα σταθούμε στον τρόπο, με τον οποίο την υποδέχεται ο οικονομικός κοινωνιολόγος Σόρεν Γιάγκντ.

Η παρούσα διπλωματική εργασία, όπως προανέφερα, εκπονήθηκε στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών του τμήματος Κοινωνιολογίας, του Πανεπιστημίου Κρήτης. Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον καθηγητή του τμήματος κ. Κονιόρδο Σωκράτη για την επίβλεψη της διπλωματικής εργασίας, τις καίριες επισημάνσεις και συμβουλές του, την παροχή βιβλιογραφικών πηγών, αλλά και για την υπομονή που επέδειξε κατά την εκπόνηση. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τις κυρίες Ζαμπαρλούκου Στέλλα και Καρακιουλάφη Χριστίνα, καθηγήτριες του τμήματος και μέλη της συμβουλευτικής επιτροπής. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή του τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κορνέλ κ. Ρίτσαρντ Σουέντμπεργκ, για την ευγενή καλοσύνη να ανταποκριθεί σε έκκληση μου και να μου αποστείλει το κείμενο της εισήγησης του σε συνέδριο του 2003, περί των Οικονομικών των Συμβάσεων.

Μέρος Α': Οικονομικά των Συμβάσεων: Μια παρουσίαση.

Εισαγωγή

Στο πρώτο μέρος της εργασίας μας, θα προχωρήσουμε σε μια γενική παρουσίαση της προσέγγισης των «Οικονομικών των Συμβάσεων» (Economics of Conventions). Στόχος μας είναι να αποδώσουμε την προτεινόμενη οπτική του συγκεκριμένου ερευνητικού προγράμματος, αναφορικά με την εξέταση και διαπραγμάτευση οικονομικών ζητημάτων. Τα θέματα που συχνά ανακύπτουν στο μελετώμενο πλαίσιο σκέψης, είναι αυτά της αβεβαιότητας που δεσπόζει στην κοινωνική ζωή, των διενέξεων ως προνομιακό σημείο πρόσβασης για τη μελέτη των κοινωνικών δρώμενων, της «πολλαπλότητας» (plurality) μορφών «συντονισμού» (coordination) των ατομικών δράσεων και προφανώς των συμβάσεων ως συναινετικό επίτευγμα (συλλογική συμφωνία) και απάντηση, στην εν γένει αβεβαιότητα και στο κατ' εξοχήν πρόβλημα του συντονισμού των δράσεων. Η «Σχολή των Συμβάσεων» (Convention School) αποτελεί ένα διεπιστημονικό εγχείρημα, καθώς στους κόλπους της εντάσσονται θεωρητικοί και ερευνητές από ποικίλα ακαδημαϊκά πεδία (Οικονομικά, Κοινωνιολογία, Ιστορία, Στατιστική). Οι δύο κύριοι εκπρόσωποι της είναι ο Λουκ Μπολτάνσκι (Luc Boltanski) και ο Λορέν Θεβενώ (Laurent Thevenot), οι οποίοι με το έργο τους «Περί Δικαιολόγησης» (On Justification) θέτουν ουσιαστικά τα θεμέλια για τη συγκρότηση και την περαιτέρω ανάπτυξη του συνολικού εγχειρήματος.

Εισαγωγικά, θα παραθέσουμε τις κεντρικές υποθέσεις της προσέγγισης, σύμφωνα με έναν εκ των εκπροσώπων της (δες, σχετικά, Salais 2001: 2-4).

1. Υπάρχει πολλαπλότητα μορφών, όσον αφορά το συντονισμό των ατομικών δράσεων, τα προϊόντα, τις εργασίες, τις αρχές δημόσιας δράσης, τη συγκρότηση-κατασκευή του δικαίου και του κοινού καλού. Η πολλαπλότητα δεν αναφέρεται απλώς στην εμπειρική ποικιλία τέτοιων μορφών αλλά και στην ύπαρξη διαφόρων «μορφών γενικότητας» (forms of generality), οι οποίες είναι γνωστές και διαθέσιμες στα άτομα¹.

¹ Ο όρος «μορφές γενικότητας» θεωρούμε ότι είναι αρκετό, προς το παρόν τουλάχιστον, να γίνει κατανοητός, απλώς και μόνο, από την άποψη της θεωρητικής συγκρότησης των εν λόγω μορφών σε αντιδιαστολή προς την εμπειρική τους αποτύπωση.

2. Οι σύγχρονες οικονομίες ενέχουν μια διεισδυτική και διάχυτη αβεβαιότητα. Με αυτή τη βάση, για να αναληφθεί ατομική δράση και εφόσον αναλαμβάνεται, προϋποτίθεται η ύπαρξη ενός σαφούς, κοινού «πλαίσιου» (framework), που ο δρών μοιράζεται με τα υπόλοιπα άτομα που συμμετέχουν στο συντονισμό των δράσεων (συν-αντίληψη). Δεν πρόκειται πάντως για ένα προϋπάρχον πλαίσιο που επιβάλλεται στους συμμετέχοντες, δια των διαφόρων θεσμών. Αντιθέτως, μια σύμβαση (και η μορφή συντονισμού, που υποστηρίζεται εξ' αυτής) προκύπτει ως απάντηση στην προκείμενη αβεβαιότητα και επιπρόσθετα τελεί υπό επανεξέταση, ανάλογα με τα προσδοκώμενα αποτελέσματα και τα προβλήματα ή τις συγκρούσεις που απαντώνται κατά την επιδίωξη αυτών των αποτελεσμάτων.
3. Η έμφαση δεν δίδεται στη θεσμική ρύθμιση, αλλά στους τρόπους με τους οποίους οι ατομικές δράσεις συντονίζονται και καθίστανται αμοιβαίως προσδοκώμενες. Για παράδειγμα, ο εργασιακός συντονισμός σε μια εταιρεία επιτυγχάνεται δια συμβάσεων, που σε αυτή την περίπτωση είναι πράγματα, αποτελέσματα και κανόνες συμπεριφοράς που πράττονται, επιδιώκονται και ακολουθούνται από τον κάθε εργαζόμενο, ο οποίος αναμένει ότι το ίδιο θα κάνουν και οι συνάδελφοι του. Η δράση του καθενός λοιπόν παρατηρείται και αποτιμάται σε σχέση με τις ισχύουσες συμβάσεις, οι οποίες διατηρούνται όσο ανταποκρίνονται στις ανάγκες που τις γέννησαν. Κάποιος συμμετέχων θα πρέπει να έχει αρκετά ικανοποιητικούς λόγους για να πράξει διαφορετικά και να θέσει νέες αξιώσεις ως προς τη μορφή του συντονισμού, οι οποίες θα πρέπει να είναι γενικές και νομιμοποιημένες, ώστε να είναι δύσκολο οι υπόλοιποι να διαφωνήσουν μαζί του.
4. Σε περιβάλλον ριζικής αβεβαιότητας, οι δρώντες δεν μπορούν να κάνουν σύνθετους στρατηγικούς υπολογισμούς, που η συμβατική οικονομική επιστήμη (νεοκλασικά οικονομικά) υποθέτει ότι είναι ορθολογικοί. Μια τέτοιου τύπου ορθολογικότητα θα ήταν αναποτελεσματική. Οι άνθρωποι γνωρίζουν, εκ των πραγμάτων, ότι δε μπορούν να προβλέπουν τα πάντα και ότι για να επιτύχουν τους στόχους τους θα πρέπει να λάβουν υπόψη και άλλους ανθρώπους, καθώς και συλλογικούς στόχους και αξίες. Σε αντίθεση με την κυρίαρχη άποψη στις οικονομικές επιστήμες, για τα οικονομικά των συμβάσεων οι άνθρωποι είναι περισσότερο «εύλογοι» (reasonable), παρά «ορθολογικοί» (rational).

1.Συγκροτώντας το πλαίσιο.

Η προσέγγιση των Οικονομικών των Συμβάσεων είναι ουσιαστικά μια προσπάθεια περιγραφής του τρόπου, με τον οποίο προκύπτει ένας δεδομένος συντονισμός των ατομικών δράσεων, ως προϊόν συμφωνίας των δρώντων υποκειμένων. Η περιγραφή,

της εν λόγω διαδικασίας, έχει ως αφετηρία την «κατάσταση» (situation), στην οποία εμπλέκονται τα άτομα και την οποία καλούνται να κατανοήσουν και να αντιμετωπίσουν από κοινού. Το ενδιαφέρον των θεωρητικών της σχολής στρέφεται σε «κριτικές στιγμές» (critical moments) και αντίστοιχα σε «κριτικές καταστάσεις» (critical situations). Ο συγκεκριμένος επιθετικός προσδιορισμός αναφέρεται, συγχρόνως, στην «κριτική δραστηριότητα» (critical activity) που αναπτύσσουν τα άτομα και στα χαρακτηριστικά κρίσης που διακρίνουν τη στιγμή και την κατάσταση. Πρόκειται για τη στιγμή, κατά την οποία τα άτομα, ευρισκόμενα στα πλαίσια ενός δεδομένου συντονισμού, ο οποίος μέχρι πρότινος δεν παρουσίαζε προβλήματα, πλέον συνειδητοποιούν ότι κάτι δεν πηγαίνει καλά. Αναγκάζονται, λοιπόν, να αναστοχαστούν επί των προϋποθέσεων της συνεργασίας τους και να διαμορφώσουν άποψη για τις απαραίτητες αλλαγές, στις οποίες θα πρέπει να προχωρήσουν, ώστε να ανταποκριθούν στις προκλήσεις που η κατάσταση θέτει.

Το όλο ζήτημα τίθεται με απλό και ευρύ τρόπο, ώστε να μπορεί να περιγράψει η πληθώρα και ποικιλία των καταστάσεων, στις οποίες μπορεί να αποδοθεί ό ορος κριτικές. Τα υποκείμενα περιγράφονται σε άμεση συνάρτηση με την αντίληψη των θεωρητικών περί «ανακλαστικότητα» (reflexivity). Η υπόθεση είναι, ότι τα άτομα αναπτύσσουν κριτική δραστηριότητα, στη βάση της «διαταραχής» (disturbance) που προέκυψε στο συντονισμό της δράσης τους. Μέχρι να συμβεί κάτι τέτοιο, ο συντονισμός, χάριν παγίωσης και επανάληψης των ατομικών δράσεων, φαίνεται να διατηρεί αντικειμενικό χαρακτήρα. Η κριτική δραστηριότητα των ατόμων γίνεται με σαφήνεια εμφανής σε στιγμές, όπου παρατηρούνται διαταραχές στο συντονισμό των δράσεων και άρα, στην πράξη, πλήττεται η αποδοχή της καταλληλότητας του. Σε αυτό το πλαίσιο, λοιπόν, προκύπτουν «διενέξεις» (disputes) μεταξύ των δρώντων υποκειμένων, που αφορούν σε γενικές γραμμές την «ταυτοποίηση» (identification) της κατάστασης, καθώς και τη μορφή που θα πρέπει να έχει ο συντονισμός (να παραμείνει ο ίδιος; να αλλάξει; και στη βάση ποιών κριτηρίων;). Σε κάθε περίπτωση, υπό τις δεδομένες προϋποθέσεις, τα άτομα δε μπορούν να παραμείνουν σιωπηλά, αναγκάζονται να εκθέσουν δημόσια τα επιχειρήματα τους με τρόπο γενικό και «δικαιολογημένο» (justified). Από την άλλη πλευρά, η κρίση που περιγράφουμε δεν μπορεί να διαιωνίζεται, καθώς αποτελεί έκφανση της κοινής μέριμνας των υποκειμένων για την αποδοτικότητα του συντονισμού και άρα δεν μπορεί παρά να μετουσιωθεί σε μια νέα μορφή συμφωνίας και συνεργασίας. Το βάρος της

προσέγγισης πέφτει λοιπόν στην περιγραφή της διαδικασίας επίτευξης συμφωνίας και στην ανάλυση της συναφούς δραστηριότητας των ατόμων. (Boltanski – Thévenot, 2000).

Όπως γίνεται κατανοητό, ο όρος «διένεξη» (dispute) ενέχει αντιτιθέμενα πρόσωπα και απόψεις. Από τη μια πλευρά, λοιπόν, έχουμε «επικρίσεις» (criticisms) και από την άλλη «δικαιολογήσεις» (justifications), αναφορικά με τα, προ της κριτικής στιγμής, στοιχεία του συντονισμού (αναλαμβανόμενες δράσεις, προσδοκώμενα αποτελέσματα κ.τ.λ.). Και στις δυο περιπτώσεις, πάντως, τα αντιτιθέμενα πρόσωπα οφείλουν να θεμελιώσουν ικανοποιητικά την επιχειρηματολογία τους και να της προσδώσουν εγκυρότητα. Σύμφωνα με τους Θεβενώ (Thévenot) και Μπολτάνσκι (Boltanski), τόσο οι επικρίσεις, όσο και οι δικαιολογήσεις προκύπτουν κατά κοινό τρόπο. Οι άνθρωποι για να νοηματοδοτήσουν την κατάσταση θα πρέπει να επιδοθούν σε μια νοητική «επιλεκτική διαδικασία» (selective process), αφενός συνάθροισης και αφετέρου αποκατάστασης συνδέσεων μεταξύ «σχετικών» (relevant), με την κατάσταση, ανθρώπων και αντικειμένων. Η εν λόγω διαδικασία καθίσταται δυνατή, δια της εφαρμογής μιας «αρχής ισοδυναμίας» (principle of equivalence) που επιτρέπει τη συνεξέταση τους. Αν και το διαπραγματευόμενο θέμα φαντάζει αρκετά σύνθετο και λεπτό, εντούτοις δεν είναι παρά στοιχειώδες. Οι συγγραφείς θέτουν το ζήτημα εγκαθίδρυσης ισοδυναμίας ως εξής: *«Ας επικεντρώσουμε στη στιγμή, κατά την οποία τα πρόσωπα εισέρχονται στη διένεξη. Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό αυτής της στιγμής αφορά την εγκαθίδρυση ισοδυναμίας. Για να ασκήσει κάποιος κριτική και να εξηγήσει σε κάποιον άλλο τι πηγαίνει λάθος, θα πρέπει να συγκεντρώσει διαφορετικά σύνολα ανθρώπων και αντικειμένων και να αποκαταστήσει συνδέσεις μεταξύ τους. Κάποιος πρέπει, για παράδειγμα, να συνδέσει ιστορίες και λεπτομέρειες, συλλεχθείσες από το παρελθόν, με σκοπό να επιδείξει τα συναφή χαρακτηριστικά που έχουν από κοινού. Η λειτουργία του να συγκεντρώσει διαφορετικά αντικείμενα ή διαφορετικά γεγονότα θα πρέπει να δικαιολογείται διά της αναφοράς σε μια αρχή ισοδυναμίας, η οποία αποσαφηνίζει τι έχουνε κοινό»* (Boltanski – Thévenot 1999:361).

Και ενώ η έμφαση δίδεται στις στιγμές κρίσης, ως προνομιακό πεδίο μελέτης, δεν θα πρέπει εντούτοις να ξεχνάμε ότι αυτές εννοούνται ως μεταβατικές. Κατά τη διάρκεια τους, τα άτομα στοχάζονται επί των όσων έχουν προσφάτως ανακλαστεί στη συνείδηση τους και επιδίδονται σε ανασκόπηση του συντονισμού των δράσεων τους.

Εκφράζουν και αντιπαραθέτουν τα επιχειρήματα και τη συλλογιστική τους με κοινή όμως στόχευση, την αποκατάσταση της αρμονίας στις μεταξύ τους σχέσεις. Θα πρέπει λοιπόν να εξετάζουμε τις στιγμές κρίσης, ως μια διαδικασία που οδηγεί τελικά σε μια ανανέωση της συμφωνίας, μεταξύ των εμπλεκομένων. Σύμφωνα με τα Οικονομικά των Συμβάσεων, δια την επίτευξη συμφωνίας, οι άνθρωποι θα πρέπει να απεκδυθούν την ιδιαιτερότητα τους και να συγκλίνουν προς μια «μορφή γενικότητας» (form of generality) που υπερβαίνει τους ίδιους και τις καταστάσεις, στις οποίες διαδρούν. Τα άτομα λοιπόν επικεντρώνονται σε μια «σύμβαση ισοδυναμίας» (convention of equivalence), εξωτερική προς τα ίδια.

Στον πυρήνα των συμβάσεων συναντούμε το θέμα της εγκαθίδρυσης ισοδυναμίας, που περιγράψαμε προηγουμένως. Τα άτομα αναζητούν ένα κοινό αποδεκτό τρόπο να διευθετήσουν την κατάσταση στην οποία εμπλέκονται, να καταλήξουν δηλαδή σε μια σύμβαση. Για να το πράξουν αυτό, θα πρέπει να συμφωνήσουν στον τρόπο με τον οποίο θα καταστήσουν εαυτούς, καθώς και τα αντικείμενα που εμπλέκονται στο συντονισμό, ισοδύναμα. Μπορούμε, όπως είναι γνωστό, να συγκρίνουμε ομοειδή μεγέθη και στην περίπτωση που περιγράφουμε, εγείρεται ακριβώς το ζήτημα της συγκρισιμότητας. Επιπλέον, η σύγκριση επιτελείται για να είμαστε σε θέση να διατάξουμε τα συνεξεταζόμενα μεγέθη. Λέμε π.χ. ότι ένα αντικείμενο είναι βαρύτερο από ένα άλλο ή ψηλότερο, ανάλογα πάντα με την αρχή ισοδυναμίας που εφαρμόζουμε (στη συγκεκριμένη περίπτωση βάρος και ύψος, αντίστοιχα). Οι άνθρωποι και τα αντικείμενα θα πρέπει, λοιπόν, να συνεξεταστούν στη βάση κάποιου κριτηρίου και να αποδοθεί σε αυτά το σχετικό μέγεθος ή η αξία, που θα έχουν εντός του συντονισμού των δράσεων. Προφανώς, η διαδικασία «αξιολόγησης» (evaluation) και «διαπίστευσης/διάταξης» (qualification), που περιγράφουμε, προϋποθέτει τον προσδιορισμό της «αξίας» (worth) που θα πρέπει να εξεταστεί. Επιπλέον, ο προσδιορισμός της αξίας δε μπορεί παρά να βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τη φύση της δραστηριότητας, τα προσδοκώμενα αποτελέσματα κ.τ.λ., διότι ως προς αυτά θα κριθεί η καταλληλότητα της επιλεχθείσας αξίας.

Σε αυτό το σημείο θα κάνουμε χρήση ενός παραδείγματος των Μπολτάνσκι και Θεβενώ, στο οποίο περιγράφονται με αρκετά απλό και σαφή τρόπο τα παραπάνω ζητήματα. Οι συγγραφείς αναφέρονται στην περίπτωση ενός γεύματος, που πραγματοποιείται σε μεγάλο τραπέζι, και στα πλαίσια του οποίου οι προσκεκλημένοι δεν είναι σε θέση να αυτοεξυπηρετηθούν, όπως το πράττουν σε ένα γεύμα με μπουφέ.

Το ζήτημα, λοιπόν, που προκύπτει είναι ο τρόπος διανομής του φαγητού. Από την άποψη, ότι η χρονική «τάξη» (order) σεβιβρίσματος είναι επιδεκτική στο να θεωρηθεί πως διεξάγεται, σύμφωνα με τη σχετική σημασία ή αξία των προσκεκλημένων. Μάλιστα, η επιλογή μιας συγκεκριμένης τάξης σεβιβρίσματος καθίσταται ιδιαίτερα δύσκολη, από το γεγονός ότι είναι δυνατό να διατίθενται ταυτόχρονα πολλές «τάξεις της αξίας» (orders of worth). Εν προκειμένω, ένας σχετικός προβληματισμός θα μπορούσε να είναι, το εάν πρέπει να σεβιβριστεί πρώτα η γιαγιά του οικοδεσπότη ή το αφεντικό του. Σύμφωνα με τους συγγραφείς, η διευθέτηση του εν λόγω ζητήματος αποτελεί συνθήκη μιας αρμονικής «σκηνης» (scene) και απαιτεί τη συμφωνία των συμμετεχόντων, αναφορικά με το είδος των ιδιοτήτων στις οποίες θα χρειαστεί να δοθεί έμφαση, ώστε να καθίσταται δυνατή η απόδοση προτεραιότητας μεταξύ των προσκεκλημένων. Απαιτείται, λοιπόν, η κοινή αναγνώριση μιας «συμβατικής ισοδυναμίας» (conventional equivalence), στη βάση της οποίας θα διατυπωθούν «κρίσεις» (judgments) επί της σχετικής σημασίας ή αξίας των προσκεκλημένων και θα διαμορφωθεί τέλος η τάξη του σεβιβρίσματος. *«Ακόμη και αν, η αναφορά σε αυτή τη σύμβαση δεν είναι ρητή, θα πρέπει να είναι αρκετά ξεκάθαρη για να αποφέρει μια κατάσταση, η οποία μοιάζει να θεμελιώνεται σε μια φυσική τάξη (natural order)»* (Boltanski – Thévenot 1999:363).

2.Οι τάξεις της αξίας και οι αντίστοιχοι κόσμοι

Στο προηγούμενο απόσπασμα θίγεται το ζήτημα της ταυτόχρονης ύπαρξης διαφορετικών «τάξεων της αξίας» (orders of worth). Το θέμα έγκειται στην επιλογή της αξίας, στη βάση της οποίας οι άνθρωποι θα κριθούν και θα διαταχθούν, εντός του δεδομένου συντονισμού. Οι άνθρωποι καλούνται, λοιπόν, να δομήσουν τις μεταξύ τους σχέσεις δια της αναφοράς σε μια αρχή, η οποία θα διαπνέει τη συνύπαρξή τους. Η προσέγγιση των συμβάσεων αναγνωρίζει την ύπαρξη πολλαπλότητας αξιών, που μπορούν να ανταποκριθούν σε αυτό το ρόλο, εν τούτοις περιορισμένου αριθμού. Συγκεκριμένα αναφέρονται σε έξι τάξεις της αξίας, οι οποίες θεωρούνται «νομιμοποιημένες» (legitimate), καθότι όλες διακρίνονται από τις ακόλουθες, κοινές, κανονιστικές προϋποθέσεις. Προβλέπεται εξ' αυτών:

« α1) ένας προσδιορισμός μιας κοινής ανθρωπότητας (common humanity), που καθιστά δυνατή την αναγνώριση (identification) των ανθρώπων.

α2) μια διαφοροποίηση (differentiation), που υποθέτει τουλάχιστον δύο δυνατές θέσεις (states) για τους δρώντες.

α3) μια κοινή αξιοπρέπεια (common dignity), που προικίζει τους δρώντες με ίσες ευκαιρίες να αναλάβουν όλες τις θέσεις.

α4) μια τάξη (order) μεταξύ των θέσεων που διαπιστεύει/διατάσσει (qualifies) τους δρώντες (αξία).

α5) μια θυσία ή επενδυτικός τύπος (sacrifice or investment formula), που συνδέει τα ευεργετήματα που πηγάζουν από μια αξιολογικά υψηλότερη θέση (higher state of worth) με το κόστος ή τη θυσία που απαιτείται για τη διατήρησή της.

α6) ένας προσδιορισμός του κοινού καλού (common good), ο οποίος διευκρινίζει την ευημερία (welfare) που σχετίζεται με καθεμιά αξιολογική θέση (state of worth) και επιβεβαιώνει ότι η εν λόγω ευημερία, που αυξάνεται με βάση την αξία, ευεργετεί και άλλους δρώντες» (Thévenot 2002:11).

Όπως προκύπτει, εκ των προϋποθέσεων των τάξεων της αξίας, οι άνθρωποι θεωρούνται κατ' αρχήν ίσοι. Ανήκουν σε μια ανθρωπότητα, η οποία γίνεται αντιληπτή ως κοινή, και μοιράζονται την καθολική ιδιότητα του να είναι άνθρωποι. Εν τούτοις, με βάση την αξία που κάθε φορά προκρίνεται, κρίνονται και αντιστοίχως καταλαμβάνουν τις θέσεις που τους αναλογούν, εντός μιας ιεραρχίας. Σε όλους αναγνωρίζεται το δικαίωμα να έχουν πρόσβαση σε όλες τις θέσεις και όλοι έχουν ίσες ευκαιρίες να καταδείξουν την προσμετρούμενη αξία τους και να τοποθετηθούν στην ιεραρχία. Επιπλέον, η κατάληψη μιας θέσης αντιστοιχεί σε ένα ορισμένο επίπεδο ευημερίας και προβλέπεται συγκεκριμένα ότι, όσο υψηλότερη είναι η θέση, τόσο μεγαλύτερη θα 'ναι η ευημερία. Από την άλλη πλευρά, η διατήρηση μιας θέσης, πέρα από τα ευεργετήματα που συνεπάγεται, ενέχει και κόστος. Η διατήρηση μιας θέσης γίνεται αντιληπτή και με όρους «θυσίας» (sacrifice). Καθώς, στον προσδιορισμό του κοινού καλού προβλέπεται ότι η κατάληψη μιας υψηλής θέσης στην ιεραρχική αλυσίδα συνεπάγεται όφελος, όχι μόνο για τον κάτοχο της θέσης, αλλά και για τους υπόλοιπους δρώντες. Η υπόθεση είναι ότι, δια της αξιοκρατίας, το κοινό καλό υπηρετείται αποδοτικότερα και πως, ιδίως, οι λιγότερο «προνομιούχοι» (privileged) αποκομίζουν οφέλη που δε θα τους ήταν διαθέσιμα, εφόσον δεν ίσχυε το αξιοκρατικό καθεστώς που αυξάνει το συλλογικό όφελος. Εν ολίγοις, ο όρος κατανομής της

ευημερίας δεν μπορεί να είναι άλλος, από αυτόν που άλλωστε την καθιστά δυνατή (εν προκειμένω, η αξιοκρατία).

Οι τάξεις της αξίας παρουσιάζονται στο βιβλίο των Μπολτάνσκι και Θεβενώ (2006), «Περί Δικαιολόγησης» (On Justification). Πρόκειται για μια τυπολογία καθοδηγητικών αρχών, στις οποίες τα άτομα προσφεύγουν για να θεμελιώσουν κριτικές και δικαιολογήσεις. Αντικείμενο, προφανώς, της κριτικής και δικαιολογητικής προσπάθειας των προσώπων είναι ο συντονισμός των δράσεων τους. Οι άνθρωποι επικαλούνται λοιπόν μια θεμελιώδη αξία, η οποία θα πρέπει να πραγματώνεται εντός του συντονισμού και να διέπει την αξιολόγηση και παρεπόμενη διάταξη ατόμων και αντικειμένων, τις σχέσεις μεταξύ των συμμετεχόντων, τις επιτελούμενες δραστηριότητες και τα προσδοκώμενα αποτελέσματα.

Στην επόμενη σελίδα παρατίθεται ένας συνοπτικός, εντούτοις αρκετά κατατοπιστικός πίνακας, όσον αφορά τις τάξεις της αξίας. Καταγράφονται οι έξι τάξεις της αξίας που οι συγγραφείς προτείνουν, καθώς και ο τρόπος αξιολόγησης που αντιστοιχεί στην καθεμία. Ο πίνακας περιλαμβάνει επιπλέον τον τύπο της πληροφορίας που διέπει τη σχετική επικοινωνία, τη στοιχειώδη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ των ανθρώπων και τέλος το χαρακτήρα που η διαπίστευση/διάταξη τους λαμβάνει.

Την εξήγηση της προβαλλόμενης, κάθε φορά, αξίας δε θα πρέπει να την αναζητήσουμε στα κοινωνικο-οικονομικά ή άλλα χαρακτηριστικά των δρώντων. Αντίθετα, θα πρέπει να εξετάσουμε την προτεινόμενη καθοδηγητική αρχή, σε συνάρτηση με την κατάσταση και τα δεδομένα που αυτή θέτει. Οι «συμβάσεις» (conventions) (πυρήνας των οποίων είναι οι εν λόγω αξίες/αρχές) δε θα πρέπει να ξεχνάμε ότι λειτουργούν υποστηρικτικά, για την ταυτοποίηση της κατάστασης και την αντιμετώπιση των προβλημάτων που αυτή επιφέρει στο συντονισμό των δράσεων. Η συμφωνία λοιπόν των συμμετεχόντων επί της αρχής (με άλλα λόγια, η σύμβαση τους), δεν εξηγείται από τα χαρακτηριστικά των ατόμων και δη από την κοινότητα των χαρακτηριστικών τους (ομοιότητα), αλλά σε σχέση με την κατάσταση εκ της οποίας αναδύθηκε, εν είδει απάντησης.

Οι Μπολτάνσκι και Θεβενώ κατέληξαν στην τυπολογία των έξι τάξεων της αξίας, συνεξετάζοντας τρία διαφορετικά σύνολα δεδομένων. Αρχικά συνέλεξαν εμπειρικά δεδομένα, αναφορικά με συνήθειες, καθημερινές διενέξεις και

Πίνακας 1 Τάξεις της αξίας

	Εμπνευσμένη (Inspired)	Του οίκου (Domestic)	Πολιτική (Civic)	Της άποψης (Opinion)	Της αγοράς (Market)	Βιομηχανική (Industrial)
Τρόπος αξιολόγησης (αξία)	Χάρη, αντισυμβατικότητα, δημιουργικότητα	Υπόληψη, φήμη (reputation)	Συλλογικό συμφέρον	Φήμη (Renown)	Τιμή (Price)	Παραγωγικότητα, αποδοτικότητα
Τύπος σχετικής πληροφορίας	Συναισθηματικός	Προφορικός, υποδειγματικός, ανεκδοτικός	Τυπικός, επίσημος	Σημειωτικός (Semiotic)	Χρηματικός (Monetary)	Μετρήσιμος : κριτήρια, στατιστική
Στοιχειώδης σχέση (Elementary relation)	Πάθος (Passion)	Εμπιστοσύνη	Αλληλεγγύη	Αναγνώριση	Ανταλλαγή (Exchange)	Λειτουργικός δεσμός (Functional link)
Διαπίστευση/Διάταξη των ανθρώπων (Human qualification)	Δημιουργικότητα, πρωτοτυπία	Εξουσία/Αυθεντία (Authority)	Ισότητα	Διασημότητα	Επιθυμία, Αγοραστική δύναμη	Επαγγελματική επάρκεια, πραγματογνωμοσύνη (expertise)

Πηγή: (Boltanski – Thévenot 1999:368).

συγκέντρωσαν ένα σημαντικό αριθμό δικαιολογήσεων και κριτικών. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με τη συμμετοχή τελειόφοιτων φοιτητών, στα πλαίσια ενός σεμιναρίου. Η κατηγοριοποίηση των δικαιολογήσεων και κριτικών διεξήχθη με κριτήριο τη θεμελιώδη αξία, που οι συμμετέχοντες επικαλούντο. Στις περισσότερες περιπτώσεις, βέβαια, η θεμελιώδης αρχή παραμένει υπόρρητη και δεν διευκρινίζεται με σαφήνεια, καθότι η επιχειρηματολογία των ανθρώπων, σε συνήθεις διενέξεις, δε διακρίνεται ιδιαίτερα από συστηματικότητα, συνέπεια και ικανοποιητικό βαθμό γενίκευσης. Για να καλύψουν τα συγκεκριμένα ελλείμματα, οι θεωρητικοί κατέφυγαν στο πεδίο της πολιτικής φιλοσοφίας. Ξεχώρισαν έξι κλασσικά έργα, τα οποία προτείνουν κατ' αντιστοιχία έξι διαφορετικές, κεντρικές αξίες, στη βάση των οποίων συγκροτείται η αντίληψη για το κοινό καλό και η μορφή της κοινωνικής ιεραρχίας. Κατόπιν επανεξέτασαν τις εμπειρικές παρατηρήσεις, υπό το φώς των κατηγοριών της πολιτικής φιλοσοφίας και διέκριναν ότι οι συγκεκριμένες προτεινόμενες αρχές αποτελούν, στις περισσότερες περιπτώσεις, το θεμέλιο λίθο των καθημερινών κριτικών και δικαιολογήσεων.

Το θέμα των κριτικών και δικαιολογήσεων, που αναπτύσσονται κατά τις διενέξεις, βεβαίως δεν είναι αποκλειστικά γλωσσολογικού ενδιαφέροντος. Οι συγγραφείς αντιμετωπίζουν με ιδιαίτερη προσοχή τις πραγματικές συνθήκες, στις οποίες οι άνθρωποι αναστοχάζονται, κρίνουν, έρχονται σε διένεξη, συμφωνούν και συντονίζουν τη δράση τους. Όλες αυτές οι δραστηριότητες συνδέονται άρρηκτα με ένα σύνολο «αντικειμένων» (objects), υλικών και μη, όπως μηχανές, προγράμματα υπολογιστών, κανονισμοί, κ.α. Ο ρόλος των αντικειμένων είναι εξόχως σημαντικός καθώς λειτουργούν ως σταθερές αναφορές, στην προσπάθεια των ανθρώπων να ανταπεξέλθουν στην περιβάλλουσα αβεβαιότητα. Με βάση τα αντικείμενα μπορούν να διεξαχθούν «έλεγχοι της πραγματικότητας» (reality tests) ή «δοκιμές» (trials), των «κρίσεων» (judgments) που οι άνθρωποι διατυπώνουν. Οι διενέξεις, ας μην ξεχνάμε, προκύπτουν εξ' αιτίας αντικειμενικών δυσκολιών και προβλημάτων που διακρίνουν το συντονισμό. Οιαδήποτε επιχειρηματολογία και πρόταση, λοιπόν, θα πρέπει να δοκιμαστεί στην πράξη και να αποτιμηθεί η συμβολή της, στην υπέρβαση των προβλημάτων και στην αποκατάσταση της ευρυθμίας του συντονισμού.

Οι συγγραφείς, για να εντάξουν τη διάσταση των αντικειμένων στο σχήμα τους, κατέφυγαν σε έξι σύγχρονα έργα οικονομικού ενδιαφέροντος, τα οποία «ταίριαξαν» (matched) με τα επιλεγθέντα πολιτικο-φιλοσοφικά κείμενα. Πρόκειται

για εγχειρίδια, οδηγούς «του πως» (how to) θα πρέπει κάποιος να καθορίζει τη συμπεριφορά του, στα πλαίσια των σύγχρονων εταιριών. Τα συγκεκριμένα έργα αναφέρονται συχνά σε πληθώρα αντικειμένων, τα οποία βεβαίως απουσιάζουν παντελώς από τα αντίστοιχα πολιτικο-φιλοσοφικά. Από την άλλη πλευρά, στο βαθμό που διαπραγματεύονται το ζήτημα της ορθής συμπεριφοράς, προβαίνουν και σε κάποιου τύπου θεμελίωση μιας κεντρικής αξίας. Τα δύο σύνολα κειμένων (πολιτικο-φιλοσοφικά και οδηγοί) εναρμονίστηκαν, ως προς την αξία που προβάλλουν, για να αποδώσουν τελικά τους έξι «κόσμους» (worlds) του σχήματος, τους οποίους θα εκθέσουμε αμέσως μετά. Σε κάθε έναν από αυτούς συναντάμε, αφενός την αξία που προκρίνεται από το πεδίο της πολιτικής φιλοσοφίας και αφετέρου τις «υπάρξεις» (beings), ανθρώπους και αντικείμενα, όπως αποτυπώνονται στα οικονομικά εγχειρίδια. Σύμφωνα με τη προσέγγιση, οι έξι κόσμοι έχουν προκύψει ιστορικά και δι' αυτό δεν θα πρέπει να εννοούνται ως σταθεροί και αμετάβλητοι. Αντιθέτως, κατά τον ιστορικό ρου, κάποιων η σημασία μειώνεται ως προς την υποστήριξη δικαιολογήσεων και κριτικών, ενώ συγχρόνως νέοι κόσμοι αναδύονται. Σε κάθε περίπτωση, οι συγκεκριμένοι κόσμοι είναι, προς το παρόν, ικανοί να λειτουργήσουν ως πλαίσια αναφοράς, για το μεγαλύτερο μέρος της δικαιολογητικής προσπάθειας των ατόμων.

Ο Κόσμος της Έμπνευσης (The Inspired World)

Η συγκρότηση του κόσμου της έμπνευσης βασίζεται στο έργο του Αγίου Αυγουστίνου (St Augustine), «Πόλη του Θεού» (City of God) (συνεγράφη στα 413-426) και πιο συγκεκριμένα στη διαπραγμάτευση του ζητήματος της «χάρης» (grace). Η αξία αυτού του κόσμου συνίσταται στη διατήρηση μιας «κατάστασης» (state) χάρης. Η συγκεκριμένη αξία θεωρείται ότι βρίσκεται σε άμεση σύνδεση με μια εξωτερική πηγή, εκ της οποίας κάθε πιθανή αξία πηγάζει. Εν ολίγοις, η χάρη που διακρίνει το άτομο δε σχετίζεται, καθοιονδήποτε τρόπο, με την άποψη που άλλα άτομα έχουν γι' αυτό. Εκφάνσεις της εν λόγω αξίας αποτελούν: η αγιότητα, η δημιουργικότητα, η καλλιτεχνική αισθαντικότητα, η φαντασία.

Ο «οδηγός» (guide) που χρησίμευσε στην κατασκευή του κόσμου της έμπνευσης, είναι «Η δημιουργικότητα στην πρακτική» (La créativité en pratique) (με χρόνο έκδοσης το 1974). Έχει γραφεί από τον Bernard Demory, ένα σύμβουλο δημιουργικότητας, και στοχεύει στην ανάπτυξη της δημιουργικότητας διευθυντικών

στελεχών. Σε αυτό, όπως και στα υπόλοιπα εγχειρίδια, απαντώνται «όροι» (terms) που αναφέρονται σε άτομα, αντικείμενα, «ποιότητες» (qualities) και τυπικούς τρόπους ανάπτυξης σχέσεων. Οι υπάρξεις που συνάδουν με τον κόσμο της έμπνευσης είναι π.χ. «πνεύματα» (spirits), τρελοί, καλλιτέχνες, παιδιά. Υπάρξεις, δηλαδή, των οποίων η αξία εκφάινεται με ιδιόμορφο, συναισθηματικό και θαυμαστό τρόπο. Πρόκειται για άτομα που ονειρεύονται, απελευθερώνουν τη φαντασία τους, εξηγούνται και βιώνουν ολόπλευρα τις εμπειρίες τους. (δες, σχετικά, Boltanski – Thévenot 2006: 159-164).

Ο Κόσμος του Οίκου (The Domestic World)

Το έργο του Ζακ-Μπενίν Μποσσέ (Jacques-Bénigne Bossuet), «Η πολιτική που προέρχεται από τα λόγια της Αγίας Γραφής» (La politique tirée des propres paroles de l'Écriture sainte) (εξεδόθη το 1709), αποτέλεσε το θεωρητικό υπόβαθρο για τη συγκρότηση του κόσμου του οίκου. Η αξία των προσώπων, σε αυτό τον κόσμο, συνδέεται με μια ιεραρχική αλυσίδα εμπιστοσύνης και προσωπικών εξαρτήσεων. Το κάθε άτομο δε μπορεί να εννοηθεί αποσπασμένο από το σώμα στο οποίο ανήκει, δηλαδή την οικογένεια, τη γενεαλογική γραμμή, τον οίκο. Η αξία του καθενός αποτιμάται σε σχέση με τη θέση που κατέχει στην ιεραρχική αλυσίδα και έγκειται στην «αρχή/εξουσία» (authority) που έλκει εξ' αυτής (ιεραρχική θέση). Ο πολιτικός δεσμός αποτελεί, υπ' αυτούς τους όρους, ανύψωση της συγγενικής σχέσης στο πολιτικό πεδίο και διέπεται από το σεβασμό στην παράδοση. Ο Μποσσέ αναγνώριζε ως υψηλότερη ύπαρξη τον βασιλιά, τον οποίο κατανοούσε ως πατέρα που θυσιάζεται για τους υπεξουσίους του.

Η πλήρωση του κόσμου του οίκου με υπάρξεις (ανθρώπους και αντικείμενα) συντελέστηκε χάρη στο εγχειρίδιο του Pierre Camusat, «Καλή συμπεριφορά και προαγωγή» (Savoir vivre et promotion) (εκδοθέν το 1966). Πρόκειται για οδηγό που απευθύνεται σε κοινωνικά ανεπισσώμενους εργαζομένους, οι οποίοι καταλαμβάνοντας πιο υπεύθυνες θέσεις θα ήταν καλό και ίσως αναγκαίο να διδάχτούν καλούς τρόπους και να εξοικειωθούν με τη θεματική των «ανθρώπινων σχέσεων» (human relations). Σε αυτό το βιβλίο, σημαντικά και άξια πρόσωπα είναι οι επικεφαλής, οι εργοδότες και οι συγγενείς. Αυτά τα πρόσωπα είναι διακριτά, άμεσα, πιστά και διαθέτουν ισχυρό χαρακτήρα, γνωρίσματα που ανάγονται σε κεντρικής σημασίας. Οι σχέσεις που προβάλλονται, είναι η απόκτηση και ανατροφή παιδιών, το

να «προτείνεις» (recommend) κάποιον και το να απευθύνεις μια πρόσκληση, ενώ σχετικά αντικείμενα αποτελούν οι προσκλήσεις, τα δώρα, οι οικίες και οι τίτλοι. (δες, σχετικά, Boltanski – Thévenot 2006: 164-178).

Ο Κόσμος της Φήμης (The World of Fame)

Η πολιτικο-φιλοσοφική θεμελίωση του κόσμου της φήμης συντελέστηκε δια του έργου του Τόμας Χομπς (Thomas Hobbes), «Λεβιάθαν» (Leviathan) (εκδοθέντος το 1651) και ιδιαίτερα χάριν του κεφαλαίου που αναφέρεται στο ζήτημα της «τιμής» (honor). Στον εν λόγω κόσμο, η αξία κάποιου ατόμου έγκειται αποκλειστικά στην άποψη που σχηματίζουν οι άλλοι, γι' αυτόν. Η αξία εκάστου, λοιπόν, είναι πλήρως ανεξάρτητη από την άποψη που διατηρεί ο ίδιος για τον εαυτό του (αυτοεκτίμηση) και προσμετράται σε σχέση με τις «συμβατικές ενδείξεις» (conventional signs) δημόσιας εκτίμησης και αναγνώρισης, που απολαμβάνει από τους συνανθρώπους του.

Ο οδηγός του Christian Schneider, που αξιοποιήθηκε σε αυτή την περίπτωση, είναι σχετικός με τη θεματική των δημοσίων σχέσεων και φέρει τον τίτλο «Αρχές και τεχνικές των δημοσίων σχέσεων» (Principes et techniques des relations publiques) (εκδοθείς το 1970). Ο κόσμος της φήμης αποικείται από διάσημες προσωπικότητες, «αστέρες» (stars), διαμορφωτές γνώμης, δημοσιογράφους. Η αξία τους προκύπτει στη βάση της διασημότητας, της αναγνώρισης, της επιτυχίας και της πειστικότητας τους. Τυπικές πρακτικές, σε αυτό το πλαίσιο, είναι η «επιρροή» (influence), η διαχείριση της δημόσιας εικόνας, οι δημόσιες εκκλήσεις, το κουτσομπολιό και η διάχυση φημών. Τα αντικείμενα που συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον, στον κόσμο της φήμης, είναι «σήματα κατατεθέν» (trademarks), εμβλήματα, πομποί και δέκτες μηνυμάτων, δελτία τύπου, φυλλάδια. (δες, σχετικά, Boltanski – Thévenot 2006: 178-185).

Ο Κόσμος των Πολιτών (The Civic World)

Στο έργο του Ζαν Ζακ Ρουσσώ (Jean Jacques Rousseau), «Κοινωνικό συμβόλαιο» (Contrat social) (εκδοθέν το 1762), βασίστηκε η κατασκευή του κόσμου των πολιτών. Η «πολιτειακή ειρήνη» (civic peace) θεωρείται ότι εξαρτάται από την εξουσία ενός «κυριάρχου» (sovereign), του οποίου η τοποθέτηση πάνω από τις εγωιστικές επιθυμίες των ατόμων διασφαλίζει το κοινό καλό. Ο κυρίαρχος είναι άυλης μορφής και προκύπτει ως σύγκλιση των βουλήσεων των ανθρώπων, καθώς

αυτοί παραιτούνται της ιδιαιτερότητας τους και των ατομικών τους συμφερόντων και στρέφουν εαυτούς αποκλειστικά προς το γενικό συμφέρον. Στον κόσμο των πολιτών οι άνθρωποι φαντάζουν μικροί, ιδωμένοι στην ιδιαιτερότητα τους και υπό τις προσταγές της εγωιστικής τους βούλησης, ενώ αναγνωρίζονται ως άξιοι όταν, λειτουργώντας ως μέλη του κυρίαρχου πολιτικού σώματος, μεριμνούν αποκλειστικά για το συλλογικό συμφέρον.

Οι υπάρξεις του κόσμου των πολιτών αντλήθηκαν, με όρους συμπληρωματικότητας, από τους ακόλουθους δύο οδηγούς της Γαλλικής Δημοκρατικής Συνομοσπονδίας Εργασίας (Confédération française démocratique du travail): «Πώς να εκλέξεις ή να διορίσεις αντιπροσώπους» (Pour élire ou designer les délégués) του 1983 και «Η τοπική ένωση» (La section syndicale) του 1977. Καθότι, στο συγκεκριμένο κόσμο, η έμφαση δίδεται στις συλλογικές οντότητες, τα άτομα έχουν αξία στο βαθμό που συνιστούν μέλη τέτοιων οντοτήτων ή είναι αντιπρόσωποι τους. Το ενδιαφέρον στρέφεται λοιπόν σε ομοσπονδίες, κοινότητες, αντιπροσώπους και απεσταλμένους, που διακρίνονται για την επισημότητα και το θεσμικό τους χαρακτήρα. Τα σχετικά αντικείμενα είναι π.χ. κανόνες, κώδικες, διαδικασίες, εκλογικές κάλπες, ενώ αρμόζουσες σχέσεις είναι όσες εμπλέκουν ή κινητοποιούν τους ανθρώπους για συλλογική δράση. (δες, σχετικά, Boltanski – Thévenot 2006: 185-193).

Ο Κόσμος της Αγοράς (The Market World)

Για τη συγκρότηση του κόσμου της αγοράς αξιοποιήθηκε το εκδοθέν το 1776 έργο του Άνταμ Σμιθ (Adam Smith), «Ο πλούτος των Εθνών» (Wealth of Nations) και κατά κύριο λόγο τα πρώτα κεφάλαια, στα οποία ο συγγραφέας περιγράφει τη λειτουργία της αγοράς. Σε αυτό το πλαίσιο, ο συντονισμός των ατόμων επιτυγχάνεται δια του «συνδέσμου της αγοράς» (market link), με τη μεσολάβηση δηλαδή αγαθών που τελούν σε «σπανιότητα» (scarcity), και τα οποία όλοι οι άνθρωποι επιθυμούν να φέρουν στην κατοχή τους. Παρεπόμενα, ο ανταγωνισμός των ατομικών επιθυμιών για την κτήση ενός προϊόντος, αποτυπώνεται σε αυτό (προϊόν), προσδίδοντας του την τιμή που απαιτείται για την απόκτηση του. Παρά τον ανταγωνισμό μεταξύ των ατόμων, η λειτουργία της αγοράς επιφέρει στους εμπλεκόμενους και ότι έχει περιγραφεί ως «ήπια επιθυμία για πλούτο» (calm desire for wealth), επιτρέποντας έτσι τη θεμελίωση μιας αρμονικής «τάξης» (order).

Το εγχειρίδιο που αντιστοιχεί στον κόσμο της αγοράς είναι του Mark H. McCormack, εκδόθηκε το 1984 και τιτλοφορείται «Τι δεν σας διδάσκουν στην Επιχειρηματική Σχολή του Χάρβαρντ» (What they don't teach you at Harvard Business School). Σε αυτό τον κόσμο συναντάμε αγοραστές και πωλητές, των οποίων η αξία έγκειται στον πλούτο που διαθέτουν. Τα άτομα, στο εν λόγω πλαίσιο, είναι προσηλωμένα στο να εντοπίζουν και να δράττονται των ευκαιριών που προσφέρει η αγορά, διατηρούν υπό έλεγχο τα συναισθήματα τους και λειτουργούν χωρίς να παρεμποδίζονται από όποιους προσωπικούς δεσμούς. Οι σχέσεις, στις οποίες έρχονται οι άνθρωποι, στον κόσμο της αγοράς είναι ανταγωνιστικού χαρακτήρα. (δες, σχετικά, Boltanski – Thévenot 2006: 193-203).

Ο Βιομηχανικός Κόσμος (The Industrial World)

Για την κατασκευή του βιομηχανικού κόσμου, οι θεωρητικοί προσέφυγαν στη σκέψη του Κλωντ Ανρί ντε Σαιν Σιμόν (Claude Henri de Saint Simon) (1760-1825) και άντλησαν σχετικά στοιχεία από το συνολικό του έργο. Σε αυτό τον κόσμο ως αξία λογίζεται η αποδοτικότητα, η οποία μάλιστα υπόκειται σε πλείστες όσες ποσοτικές μετρήσεις, επιτρέποντας τη διακρίβωση της επαγγελματικής ικανότητας των ατόμων. Η βιομηχανική παραγωγή υλικών αγαθών υποστηρίζεται από οργανωσιακές μορφές, που διαρθρώνονται με άξονες την «επένδυση» (investment) και το μελλοντικό σχεδιασμό.

Ο οδηγός που χρησιμοποιήθηκε για την περιγραφή των ατόμων και των αντικειμένων του βιομηχανικού κόσμου, έχει τίτλο «Παραγωγικότητα και συνθήκες εργασίας» (Productivité et conditions de travail) είναι του Maurice Pierrot και εκδόθηκε το 1980. Τα εξέχοντα πρόσωπα είναι, σε αυτή την περίπτωση, οι «ειδικοί» (experts). Η αξία των ατόμων, όπως και των αντικειμένων, κρίνεται με γνώμονα την παραγωγικότητα, την αποδοτικότητα και τη λειτουργικότητα τους. Σε αυτό το πλαίσιο παρατηρείται, σε ευρεία έκταση και με εξαντλητικό τρόπο, η εφαρμογή μεθόδων, κριτηρίων, σχεδίων, αριθμητικών συμβόλων, γραφικών παραστάσεων κ.τ.λ. Οι σχέσεις που αναπτύσσονται θα πρέπει, κατ' αναλογία των προαναφερθέντων, να διαθέτουν οργανωτικά, μετρήσιμα, λειτουργικά και κανονικοποιημένα γνωρίσματα. (δες, σχετικά, Boltanski – Thévenot 2006: 203-211).

3.Θέτοντας το σχήμα σε λειτουργία

Αυτοί λοιπόν είναι οι έξι κόσμοι. Συνιστούν μορφές γενικότητας που εδράζονται αντίστοιχα σε μια κεντρική αξία, η οποία λειτουργεί ως αρχή ισοδυναμίας. Οι άνθρωποι, προσφεύγοντας στα συγκεκριμένα πλαίσια αναφοράς, προτείνουν και προκρίνουν ένα τρόπο διαπίστευσης και παρεπόμενης διάταξης των ιδίων και των σχετικών αντικειμένων, δομούν τις μεταξύ τους σχέσεις και διαμορφώνουν το συντονισμό των δράσεων τους. Εν ολίγοις, θέτουν σε ισχύ μια σύμβαση που θα διέπει τη συνύπαρξη τους. Η ανάδυση μιας σύμβασης συντελείται εντός των δεδομένων, που η αντιμετωπιζόμενη κατάσταση φέρει. Η προς εγκαθίδρυση αρχή ισοδυναμίας κρίνεται, ως προς την καταλληλότητα της, σε σχέση με τη συγκεκριμένη κατάσταση και εξ' αυτής έλκει την εγκυρότητα της. Μάλιστα θεωρείται, εκ της προσεγγίσεως, ότι η επιλεγθείσα κάθε φορά αξία (με άλλα λόγια σύμβαση, συμφωνία επί της αξίας/αρχής ισοδυναμίας) διατηρεί «καθολική» (universal) εγκυρότητα, εντός της καταστάσεως που την ανέδωσε. Η συγκεκριμένη άποψη ενισχύεται από το γεγονός, ότι η σύμβαση και παρεπόμενα ο συντονισμός των δράσεων που διαμορφώνεται, λαμβάνει αντικειμενικό χαρακτήρα. Κάτι που διαφαίνεται, εκ της παγίωσης των ατομικών δράσεων και συμπεριφορών και που επιπλέον αποτυπώνεται στα αντικείμενα του συντονισμού (τύπος αντικειμένων, κατάλληλη χρήση αυτών, χρονικοί προσδιορισμοί, προγράμματα, κ.τ.λ.). Δε θα πρέπει παρόλα αυτά να ξεχνάμε ότι οι άνθρωποι, στα πλαίσια των καθημερινών δραστηριοτήτων τους, προσαρμόζονται διαδοχικά σε ποικίλες και διαφορετικές μεταξύ τους καταστάσεις, οι οποίες προβλέπουν αντίστοιχα διαφορετικό προσδιορισμό της αξίας, και άρα είναι εξοικειωμένοι με τον πλουραλισμό διαθέσιμων αξιών. Στα Οικονομικά των Συμβάσεων, επιπλέον, η κατάσταση γίνεται αντιληπτή με δυναμικό τρόπο και άρα μπορεί να επιδεχθεί αλλαγές και διαφοροποιήσεις, συγκροτώντας διαρκώς τους όρους επανεκκίνησης της όλης διεργασίας ανάδυσης μιας νέας σύμβασης. (Thévenot, 2002).

Ας δούμε, φτάνοντας προς το τέλος του πρώτου μέρους, πώς το σχήμα των έξι κόσμων μας επιτρέπει να εξετάσουμε την κριτική δραστηριότητα των ανθρώπων. Σύμφωνα με τους Μπολτάνσκι και Θεβενώ υπάρχουν κατ' αρχάς δύο τύποι κριτικών, που μπορούν να αναπτυχθούν σε σχέση με ένα δεδομένο κόσμο, η εσωτερική και η εξωτερική κριτική. Στην πρώτη περίπτωση η κριτική είναι εσωτερική, καθότι δεν αναφέρεται σε κάποιο εναλλακτικό κόσμο, παρά μόνο εστιάζει σε ελαττώματα και

σφάλματα που παρατηρούνται εντός του συγκεκριμένου κόσμου και ανεξάρτητα από οποιονδήποτε άλλο.

Από την άλλη πλευρά, στην περίπτωση της εξωτερικής κριτικής λαμβάνονται υπόψη δύο (ή και περισσότεροι) κόσμοι. Μάλιστα, η εξωτερική κριτική διακρίνεται σε δύο επιμέρους τρόπους διεξαγωγής της, ανάλογα με τη στόχευση που θέτει. Έστω ότι, κατά τη διεξαγωγή ενός «ελέγχου πραγματικότητας»² (reality test), (και ενώ η κατάσταση έχει συνδεθεί με ένα συγκεκριμένο κόσμο και άρα αντιμετωπίζεται δια της εφαρμογής της αντίστοιχης αξίας, αρχής ισοδυναμίας), οι συμμετέχοντες διαπιστώνουν την παρουσία υπάρξεων που ανήκουν σε κάποιον άλλο κόσμο. Στόχευση της πρώτης μορφής εξωτερικής κριτικής δεν θα ήταν η αμφισβήτηση της κρατούσας αξίας, αλλά ο καλύτερος σχεδιασμός του ελέγχου πραγματικότητας, ώστε να μην αποτυπωθεί στα εξαγόμενα αποτελέσματα η επίδραση εξωγενών υπάρξεων. Αντιθέτως, η στόχευση της δεύτερης μορφής θα ήταν πιο ριζοσπαστική και θα αφορούσε την αμφισβήτηση της προκρινόμενης αξίας και του συνεπούς, προς αυτή, ελέγχου πραγματικότητας. Η εξωτερική κριτική της δεύτερης μορφής συνάδει με «αμφίσημες καταστάσεις» (ambiguous situations), στις οποίες η συνύπαρξη στοιχείων από διαφορετικούς κόσμους, δεν αντιμετωπίζεται απλά με όρους ουδετεροποίησης της επίδρασης κάποιων από αυτά (μέσω κατάλληλου σχεδιασμού του ελέγχου πραγματικότητας, η κατάσταση εξετάζεται αποκαθαυμένη), αλλά εγείρει ζητήματα επαναπροσδιορισμού της ίδιας της αρχής ισοδυναμίας, που θα πρέπει να εφαρμοστεί.

Οι Μπολτάνσκι και Θεβενώ χρησιμοποιούν ένα παράδειγμα, προς αποσαφήνιση της εξωτερικής κριτικής, το οποίο λαμβάνει χώρα σε μια σχολική αίθουσα, κατά τη διεξαγωγή εξετάσεων (δες, σχετικά, Boltanski – Thévenot 1999: 373-374). Το ζητούμενο του διεξαγόμενου ελέγχου πραγματικότητας (εξετάσεις) είναι η αποτίμηση της ικανότητας των μαθητών και άρα θα λέγαμε ότι η προκρινόμενη αξία είναι κατά κύριο λόγο βιομηχανική (αποδοτικότητα, παραγωγικότητα). Εντούτοις, κριτικές μπορεί να προκύψουν αναφορικά με την ύπαρξη εξωγενών στοιχείων, τα οποία θα μπορούσαν να ληφθούν υπόψη από τους

² Πρόκειται για τον έλεγχο στην πράξη μιας άρτι συγκροτηθείσας μορφής συντονισμού. Η εφαρμογή της προκρίθηκε από τους συμμετέχοντες και τώρα καλείται να δοκιμαστεί και στο έδαφος της πραγματικότητας. Στο βαθμό που καταδειχθεί και πρακτικά η καταλληλότητα εφαρμογής της προτεινόμενης μορφής συντονισμού, τότε η διενέργει μεταξύ των συμμετεχόντων λαμβάνουν και τυπικά τέλος και η νέα μορφή συντονισμού των δράσεων αποκρυσταλλώνεται.

καθηγητές και να επηρεάσουν τα αποτελέσματα των εξετάσεων. Στοιχεία που παραπέμπουν σε διαφορετικό κόσμο, από αυτόν που συνάδει με την περιγραφόμενη κατάσταση, θα ήταν π.χ. οι τρόποι και τα ρούχα ενός μαθητή, που καταδεικνύουν ότι προέρχεται από καλή, πλούσια οικογένεια. Ανώτερος στόχος αυτής της μορφής κριτικής είναι ο βέλτιστος σχεδιασμός των εξετάσεων, ώστε να μην παίζουν ρόλο στη βαθμολόγηση, παράγοντες έτεροι της ικανότητας των μαθητών.

Σε μια αντίστοιχη κατάσταση τώρα, διεξάγονται και πάλι εξετάσεις σε μια σχολική αίθουσα. Μόνο που αυτή τη φορά γίνεται, συγχρόνως, στο χώρο του σχολείου και μια μαθητική διαμαρτυρία για λόγους πολιτικών δικαιωμάτων. Κατά την εξέλιξη της συγκεκριμένης διαμαρτυρίας προκύπτουν, πάντως, βίαιες συγκρούσεις μεταξύ μαθητών και αστυνομίας. Με αυτά τα δεδομένα, στην αίθουσα θα μπορούσαν να αναπτυχθούν κριτικές που αμφισβητούν ευθέως την προτεινόμενη αξία (ικανότητα των μαθητών) όπως και τον διεξαγόμενο έλεγχο (εξετάσεις), υποστηρίζοντας ότι δεν συνάδουν με τη νεοδιαμορφωθείσα κατάσταση. Αυτές οι κριτικές θα παρέπεμπαν π.χ. στον κόσμο της πολιτικής, υποστηρίζοντας ότι οι μαθητές θα πρέπει, αντί να συνεχίσουν τις εξετάσεις, να επιδείξουν αλληλεγγύη (προτεινόμενη αρχή) προς τους συμμαθητές τους και να συνδράμουν στον αγώνα τους, συμμετέχοντας στη διαμαρτυρία (προτεινόμενος έλεγχος πραγματικότητας).

Συμπέρασμα

Το εξαιρετικό ενδιαφέρον της προσέγγισης των Οικονομικών των Συμβάσεων έγκειται στο γεγονός ότι εξετάζει θέματα, όπως η συμφωνία και η συνεργασία, εστιάζοντας, εντούτοις, στις στιγμές που αυτά αμφισβητούνται και γεννάται η ανάγκη να λάβουν ένα νέο περιεχόμενο. Επικεντρώνοντας και εκκινώντας από τις διενέξεις, είναι σε θέση να περιγράψει τους όρους και τη διαδικασία συγκρότησης τέτοιων μορφών (συμφωνία-σύμβαση, συνεργασία-συντονισμός δράσεων). Πρόκειται για μια εύστοχη μεθοδολογική επιλογή που καθιστά τις εξεταζόμενες μορφές, προκύπτουσες και όχι εκ των προτέρων δοσμένες, προσδιορίζοντας έτσι ένα ανοιχτό και δυναμικό πεδίο μελέτης. Στο κέντρο της ανάλυσης, συναντάμε άτομα, προικισμένα με κριτική ικανότητα (ανθρωπολογική σταθερά), η οποία εκφαινεται μέσα από διαθέσιμες μορφές γενικότητας (τάξεις της αξίας και αντίστοιχοι κόσμοι). Αυτές οι μορφές γενικότητας αποτελούν, εν ολίγοις, την κοινή «γραμματική» (grammar) των

ανθρώπων, αναγκαία συνθήκη για να συνομιλούν, να γίνονται κατανοητοί και να συμφωνούν επί θεμάτων συντονισμού, που ενέχουν συγχρόνως τόσο τη διάσταση της δικαιοσύνης, όσο και αυτή της αποδοτικότητας.

Μέρος Β': Νέα Οικονομική Κοινωνιολογία: Μια παρουσίαση.

Εισαγωγή

Στο παρόν δεύτερο μέρος της εργασίας, θα προχωρήσουμε σε μια συνοπτική παρουσίαση της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας. Πρόκειται για υποκλάδο της Κοινωνιολογίας που όπως προκύπτει και από τον τίτλο, αφενός, το αντικείμενο μελέτης και έρευνας είναι, γενικά μιλώντας, η οικονομική ζωή. Αφετέρου, αποτελεί συνέχεια («νέα», άλλωστε) μακράς θεωρητικής παράδοσης, αναφορικά με τη σπουδή των οικονομικών φαινομένων, από μέρους και εντός των ορίων της πειθαρχίας της Κοινωνιολογίας. Η Νέα Οικονομική Κοινωνιολογία συνιστά ένα φιλόδοξο εγχείρημα αναζωπύρωσης του κοινωνιολογικού ενδιαφέροντος για ζητήματα που, μέχρι την ανάδυση της στα μέσα της δεκαετίας του 1980, είχαν περιέλθει σχεδόν αποκλειστικά στην αρμοδιότητα της Οικονομικής Επιστήμης. Αναφερόμαστε στον άτυπο καταμερισμό της εργασίας μεταξύ των Κοινωνικών Επιστημών, όπως αυτός αποκρυσταλλώθηκε στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, και την παρεπόμενη σαφή οριοθέτηση των πεδίων δραστηριοποίησης της κάθε πειθαρχίας. Η Νέα Οικονομική Κοινωνιολογία συνιστά απάντηση σε αυτό που συνήθως αποδίδεται με τον όρο «οικονομικός μπεριαλισμός» (economic imperialism), ο οποίος αποτελεί ουσιαστικά στρατηγική επιλογή επέκτασης του πεδίου ενεργοποίησης της Οικονομικής και ενασχόληση αυτής με πλευρές της ανθρώπινης δραστηριότητας, που παραδοσιακά ήταν αντικείμενο μελέτης των υπόλοιπων Κοινωνικών Επιστημών, και πρωτίστως της Κοινωνιολογίας (Κονιόρδος, 2010). Ο περιγραφόμενος αναπροσδιορισμός των ορίων μεταξύ των Κοινωνικών Επιστημών ή τουλάχιστον η προβληματική προς μια τέτοια κατεύθυνση, αποτέλεσε το πλαίσιο συγκρότησης του εγχειρήματος της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας. Η εν λόγω προσπάθεια έχει εντούτοις βαθιές ρίζες, ως προσπάθεια κοινωνιολογικής διαπραγμάτευσης οικονομικών ζητημάτων, καθότι ανάγεται και συνεχίζει το έργο που επιτέλεσαν οι κλασσικοί της Κοινωνιολογίας, Μαρξ, Ντυρκάιμ, Βέμπερ, (πρώτη φάση ανάπτυξης της Οικονομικής Κοινωνιολογίας) αλλά και οι Πάρσονς, Σμέλσερ στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο (δεύτερη φάση ανάπτυξης). Οι δύο προαναφερθείσες θεωρητικές περιόδους συγκαταλέγονται από κοινού στην Παλαιά Οικονομική Κοινωνιολογία, υπό το φως βεβαίως των νεότερων εξελίξεων στο συγκεκριμένο ερευνητικό πεδίο.

Τι είναι όμως Οικονομική Κοινωνιολογία, εν γένει; «Η Οικονομική Κοινωνιολογία –κάνοντας χρήση του όρου που ο Βέμπερ και ο Ντυρκάιμ εισήγαγαν- μπορεί να προσδιοριστεί απλά ως η κοινωνιολογική οπτική όπως εφαρμόζεται στη μελέτη των οικονομικών φαινομένων. Μια παρόμοια αλλά πιο επεξεργασμένη εκδοχή είναι η εφαρμογή των πλαισίων αναφοράς, μεταβλητών και επεξηγηματικών προτύπων της κοινωνιολογίας επί του συμπλέγματος των δραστηριοτήτων οι οποίες αφορούν στην παραγωγή, διανομή, ανταλλαγή και κατανάλωση των σπανίων αγαθών και υπηρεσιών» (Smelser – Swedberg 2005: 3).

Στις σελίδες που ακολουθούν, θα εξετάσουμε εκτενέστερα τα ζητήματα που μόλις παρατέθηκαν και θα στρέψουμε ιδιαιτέρως την προσοχή μας στους διακηρυγμένους στόχους, τους βασικούς ισχυρισμούς-προτάσεις, καθώς και στις κεντρικές προσεγγίσεις και μεθόδους της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας.

1.Το πλαίσιο συγκρότησης της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας.

Η Νέα Οικονομική Κοινωνιολογία αποτελεί την απάντηση από μέρους των κοινωνιολόγων στον ιμπεριαλισμό της Οικονομικής Επιστήμης, ήτοι την απόπειρα επέκτασης του πεδίου θεωρητικής και ερευνητικής δραστηριοποίησης της τελευταίας, εις βάρος της κοινωνιολογικής μελέτης. Στη βάση του καθιερωμένου καταμερισμού της εργασίας, μεταξύ των Κοινωνικών Επιστημών, τα όρια ήταν λίγο-πολύ σαφή και αμοιβαίως αποδεκτά. Εντούτοις, η προσπάθεια μερίδας οικονομολόγων (G.S. Becker, J. Hirshleifer, E. Lazear και άλλων), η οποία ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του 1960 και απέκτησε ιδιαιτέρως δυναμικό και ευρύ χαρακτήρα κατά τη δεκαετία του 1980, να επεκτείνουν το πεδίο ενεργοποίησης τους, πέρα από τη μελέτη της αποκλειστικά οικονομικής δραστηριότητας και σε άλλες πτυχές της ανθρώπινης δραστηριότητας, αποτέλεσε ουσιαστικά παραβίαση της συνθήκης ειρήνης. Η ιδέα ήταν ότι οι προσεγγίσεις, τα εργαλεία, οι τρόποι και οι μέθοδοι της Οικονομικής Επιστήμης, χάρη στην ευρετική τους δεινότητα, θα μπορούσαν να φωτίσουν κι άλλες πλευρές της ανθρώπινης δράσης, εκτός του πεδίου της οικονομίας. Στον πυρήνα αυτής της προσπάθειας, από εννοιολογική άποψη, συναντάμε τη θεωρία της ορθολογικής επιλογής και τη συναφή αντίληψη του «homo economicus»

(οικονομικός άνθρωπος) (δες, σχετικά, Κονιόρδος 2002: 80· Κονιόρδος 2010: 166-167).

Η θεωρία της ορθολογικής επιλογής

Αναφορικά με τη θεωρία της ορθολογικής επιλογής και τον ανθρωπολογικό τύπο που αυτή εισάγει θα καταφύγουμε στη σκέψη του Αλμπέρτο Μαρτινέλι (Alberto Martinelli). Προχωρούμε ουσιαστικά σε μια παρέκβαση της ροής του κειμένου, εντούτοις θεωρούμε σκόπιμο να παραθέσουμε τις ακόλουθες κεντρικές υποθέσεις από το χώρο της συμβατικής Οικονομικής. Άλλωστε, τα Οικονομικά αποτελούν ανταγωνιστικό παράδειγμα τόσο για τα Οικονομικά των Συμβάσεων, όσο και για την Οικονομική Κοινωνιολογία. Μάλιστα, τα δύο προγράμματα που εξετάζουμε, δείχνουν να διαμορφώνονται με όρους διαπάλης προς την κυρίαρχη οικονομική αντίληψη³ και γι' αυτό το λόγο κρίνουμε σημαντικό, να εκθέσουμε συνοπτικά τμήμα του πυρήνα της. Ο Μαρτινέλι, λοιπόν, αναγνωρίζει ως μεθοδολογικές προϋποθέσεις της θεωρίας της ορθολογικής επιλογής, την «ένσκοπη δράση» (purposive action) και τον «ατομισμό» (individualism) και θεωρεί ως συνθετικά στοιχεία της, την ορθολογική μεγιστοποιητική συμπεριφορά, τις «σταθερές προτιμήσεις» (stable preferences) και την «ισορροπία της αγοράς» (market equilibrium) (δες, σχετικά, Martinelli 2004: 85-87). Ας δούμε λοιπόν πληρέστερα, όσα μόλις αναφέραμε.

Αντλώντας από τα έργα των Τζόσεφ Σουμπέτερ (Joseph Schumpeter) και Λούντβιχ φον Μίζες (Ludwig von Mises), η εν λόγω θεωρία θεμελιώνεται στον μεθοδολογικό ατομισμό και αναγνωρίζει ως μοναδική και επαρκή εξήγηση για τα κοινωνικά φαινόμενα, τις δράσεις σε ατομικό επίπεδο (αναλυτική προτεραιότητα των ατομικών δράσεων έναντι των κοινωνικών δομών). Στο ίδιο πλαίσιο, η αρχή της ατομικής ένσκοπης δράσης ανάγεται επίσης σε κύρια μεθοδολογική προϋπόθεση και διακρίνεται με σαφήνεια από την «αντίληψη της κοινωνικής δράσης» (concept of social action), καθότι η δεύτερη αντιμετωπίζεται ως «εκφραστική» (expressive), μη ορθολογική ή ανορθολογική και προκληθείσα από εξωτερικούς παράγοντες. Σύμφωνα με τη θεωρία της ορθολογικής επιλογής, αντιθέτως, η δράση ενέχει απαραίτητα τη διαμεσολάβηση της πρόθεσης και ενός τελικού σκοπού.

³ Περισσότερα, γι' αυτό το ζήτημα, θα έχουμε την ευκαιρία να παρουσιάσουμε στο τρίτο μέρος της εργασίας.

Στην εν λόγω οπτική, η ορθολογικότητα θεωρείται ότι εκφράζεται δια του συνεπούς υπολογισμού κόστους-οφέλους, με στόχευση τη βέλτιστη απόδοση της σχέσης μέσων και σκοπών της ατομικής δράσης. Ως ορθολογική έκφανση των ατόμων νοείται, επομένως, ο προσδιορισμός της δράσης με σκοπό τη μεγιστοποίηση μεγεθών, όπως κέρδος, πλούτος, και ωφέλεια, καθώς και η ελαχιστοποίηση «μεγεθών αρνητικής χρησιμότητας» (disutilities), όπως τα διάφορα κόστη.

Η θεωρία της ορθολογικής επιλογής διέπεται επίσης από την αντίληψη, ότι τα άτομα διαμορφώνουν σταθερές προτιμήσεις και προσαρμόζουν κατ' αντιστοιχία τη δράση τους. Ο δρών στη βάση προσωπικών συμφερόντων, αξιών, γούστων και συνυπολογίζοντας, επιπλέον, τους περιορισμούς σχετικά με τους ίδιους πόρους (όπως εισόδημα και χρόνος), αλλά και τις συνθήκες της αγοράς (π.χ. τιμές και διαθέσιμες ποσότητες προϊόντων) προβαίνει σε επιλογές που κρίνει ότι θα του αποφέρουν τη μέγιστη δυνατή ωφέλεια. Στην πορεία του χρόνου, λοιπόν, με γνώμονα παρελθούσες επιλογές και το αποτέλεσμα τους (από την άποψη της προσωπικής ωφέλειας), το άτομο κατασταλάζει ως προς το τι προτιμά και τι όχι να φέρει στην κατοχή του και άρα δρα ανάλογα.

Τέλος, εξέχουσα σημασία κατέχει στο σχήμα, που εξετάζουμε, η έννοια της ισορροπίας της αγοράς. Κύρια στοιχεία στη λειτουργία της αγοράς, η οποία θεωρείται ως ο πιο αποδοτικός μηχανισμός για ανταλλαγή και κατανομή πόρων, σε συνθήκες σπανιότητας, είναι η αντίληψη της «οριακής χρησιμότητας» (marginal utility) και ασφαλώς ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης. *«Όσο μεγαλύτερη είναι η ποσότητα ενός συγκεκριμένου αγαθού που διαθέτει ένα άτομο, τόσο λιγότερο ενδιαφέρεται να αποκτήσει περισσότερο από αυτό και τόσο μικρότερη ωφέλεια αντλεί από αυτό [...] Η διάδραση μεταξύ αγοραστή και πωλητή παράγει ένα σημείο ισορροπίας στο οποίο συμβαίνει η ανταλλαγή. Το σημείο ισορροπίας σηματοδοτεί μια σύγκλιση της προσφοράς και της ζήτησης, της ωφέλειας και του κόστους. Η αγορά είναι το προϊόν στοχο-προσανατολισμένων (goal-directed) δράσεων από πολυάριθμους ανθρώπους που δεν προτίθενται αναγκαστικά να δημιουργήσουν μια αυθόρμητη τάξη (spontaneous order)»* (Martinelli 2004: 87).

Από την άλλη πλευρά και σε λογική εξάρτηση με όσα αρχικά παραθέσαμε, σχετικά με τον οικονομικό ιμπεριαλισμό, το καταστατικής σημασίας, για την ειδίκευση της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας, άρθρο του Μαρκ Γκρανοβέτερ

("Οικονομική δράση και κοινωνική δομή: το πρόβλημα της έδρασης") έδωσε το σύνθημα της αντεπίθεσης και ανάκτησης των από καιρού (για την Κοινωνιολογία) απολεσθέντων οικονομικών εδαφών. Στα πλαίσια της συγκεκριμένης προσπάθειας διακρίνονται με σαφήνεια δύο κεντρικές στοχεύσεις οι οποίες διαθέτουν συνδυαστικό και αλληλοτροφοδοτικό χαρακτήρα, ικανοποιούνται παράλληλα και προσδίδουν νόημα στο όλο εγχείρημα. Οι διακηρυγμένοι στόχοι της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας είναι, αφενός, η εφαρμογή της κοινωνιολογικής οπτικής σε φαινόμενα του οικονομικού πεδίου και, αφετέρου, η άσκηση κριτικής στη συμβατική οικονομική διαπραγμάτευση αυτών των φαινομένων. Η συνοχή, επομένως, του εν λόγω εγχειρήματος επιτυγχάνεται, τόσο με θετικό τρόπο δια της πρώτης στόχευσης όσο και με όρους αρνητικής ενιαιοποίησης, έναντι της καθιερωμένης οικονομικής ανάλυσης (δεύτερη στόχευση) (δες, σχετικά, Beckert 1996: 803).

Πίνακας. Οικονομική Κοινωνιολογία και Συμβατικά (Mainstream) Οικονομικά-Μια Σύγκριση

	<i>Οικονομική Κοινωνιολογία</i>	<i>Συμβατικά (Mainstream) Οικονομικά</i>
Η αντίληψη (concept) περί του Δρώντος (Actor)	Ο δρών επηρεάζεται από άλλους δρώντες και είναι μέρος (part) ομάδων και της κοινωνίας	Ο δρών δεν επηρεάζεται από άλλους δρώντες ("μεθοδολογικός ατομισμός")
Οικονομική Δράση	Πολλοί διαφορετικοί τύποι οικονομικής δράσης χρησιμοποιούνται, συμπεριλαμβανομένων και των ορθολογικών (rational ones). Ορθολογικότητα ως μεταβλητή (variable)	Όλες οι οικονομικές δράσεις προϋποτίθεται ότι είναι ορθολογικές. Ορθολογικότητα ως υπόθεση (assumption)
Περιορισμοί επί της Δράσης	Οι οικονομικές δράσεις περιορίζονται από τη σπανιότητα (scarcity) πόρων, την κοινωνική δομή και από δομές νοήματος (meaning structures)	Οι οικονομικές δράσεις περιορίζονται από προτιμήσεις (tastes) και τη σπανιότητα πόρων, συμπεριλαμβανομένης της τεχνολογίας

Η Οικονομία σε Σχέση με την Κοινωνία	Η οικονομία εννοείται ως αναπόσπαστο μέρος της κοινωνίας. Η κοινωνία είναι πάντοτε η βασική αναφορά	Η αγορά και η οικονομία είναι οι βασικές αναφορές. Η κοινωνία αντιμετωπίζεται ως “δεδομένη” (“given”)
Στόχος της Ανάλυσης Μέθοδοι που χρησιμοποιούνται	Περιγραφή και εξήγηση. Σπάνια γίνεται πρόβλεψη Πολλές διαφορετικές μέθοδοι χρησιμοποιούνται, συμπεριλαμβανομένων ιστορικών και συγκριτικών. Τα δεδομένα (data) συχνά παράγονται από τον αναλυτή (“βρώμικα χέρια”) (“dirty hands”)	Πρόβλεψη και εξήγηση. Σπάνια γίνεται περιγραφή Τυπικές (formal) μέθοδοι, ιδιαιτέρως συγκρότηση μαθηματικών μοντέλων. Δε χρησιμοποιούνται συχνά δεδομένα ή επίσημα δεδομένα (official data) (“καθαρά μοντέλα”) (“clean models”)
Διανοητική Παράδοση	Marx-Weber-Durkheim-Schumpeter-Polanyi-Parsons/Smelser. Οι κλασσικοί διαρκώς επανερμηνεύονται και διδάσκονται.	Smith-Ricardo-Mill-Marshall-Keynes-Samuelson. Οι κλασσικοί ανήκουν στο παρελθόν. Η έμφαση δίδεται στην τρέχουσα θεωρία και επιτεύγματα

(Smelser – Swedberg 1994: 4).

Ο πίνακας, που μόλις παρατέθηκε, δίνει μια σαφή εικόνα των ουσιαστών διαφορών μεταξύ της κοινωνιολογικής μελέτης των οικονομικών φαινομένων και την αντίστοιχη ανάλυση αυτών, από μέρους της Οικονομικής Επιστήμης. Σε μία σειρά καίριων ζητημάτων, όπως η αντίληψη περί του φορέα της δράσης, ο χαρακτήρας της οικονομικής δράσης, η σχέση κοινωνίας και οικονομίας κ.α., η Νέα Οικονομική Κοινωνιολογία αντιπαραβάλλει τη δική της συλλογιστική και μέθοδο και σπάει, με όρους αγοράς, το μονοπώλιο της Οικονομικής, διεκδικώντας ανταγωνιστικά τη θέση που της αναλογεί.

2.Βασικοί ισχυρισμοί-προτάσεις της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας

Οι Μαρκ Γκρανοβέτερ (Mark Granovetter) και Ρίτσαρντ Σουέντμπεργκ (Richard Swedberg) αναγνωρίζουν τις ακόλουθες τρεις, κεντρικές προτάσεις-ισχυρισμούς της Οικονομικής Κοινωνιολογίας, εν γένει: η οικονομική δράση είναι μια μορφή κοινωνικής δράσης, η οικονομική δράση είναι «κοινωνικά τοποθετημένη» (socially situated) και τέλος οι οικονομικοί θεσμοί είναι κοινωνικές κατασκευές (δες, σχετικά, Granovetter – Swedberg 1992: 6).

Όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, το κεντρικό διακύβευμα της κοινωνιολογικής ενασχόλησης με τα οικονομικά φαινόμενα είναι η ανάδειξη της αναπόφευκτης διασύνδεσης κοινωνικού και οικονομικού στοιχείου. Αυτό το ζήτημα λαμβάνει μείζονος σημασίας χαρακτήρα, καθότι συνιστά στην πράξη προσπάθεια αποκατάστασης της τάξης της πραγματικότητας. Συνιστά εναντίωση σε μια ευρέως διαδεδομένη, εντούτοις σφαλερή αντίληψη, που θέλει το οικονομικό στοιχείο, αποσυνδεδεμένο, εν αυτονομία και ίσως εν τέλει απολύτως ανεξάρτητο από το κοινωνικό πλαίσιο συγκρότησης και ανάπτυξης του. Οι τρεις προτάσεις, που προαναφέρθησαν, συγκροτούν ένα ενιαίο θεωρητικό πλέγμα στην προσπάθεια ανταπόκρισης και επικράτησης της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας (αυτές οι αρχές διακρίνουν επίσης και την Παλαιά Οικονομική Κοινωνιολογία) έναντι προσεγγίσεων που απορρίπτουν το διαδραστικό χαρακτήρα της σχέσης οικονομικού και κοινωνικού.

Αναφορικά με την πρώτη αρχή θα εκκινήσουμε από την αναλυτική σκέψη του Μαξ Βέμπερ, όπως αυτή εκτίθεται από τους Γκρανοβέτερ και Σουέντμπεργκ, ο οποίος (Βέμπερ) έθεσε το ζήτημα της δράσης με αρκετή σαφήνεια και πληρότητα. Το κύριο στοιχείο, που αναγνωρίζει ο Βέμπερ, είναι ότι η δράση προσανατολίζεται προς τη συμπεριφορά άλλων ανθρώπων και γι' αυτό το λόγο ο φορέας της δράσης δεν μπορεί παρά να λαμβάνει υπόψιν τη συμπεριφορά των άλλων. Το τελευταίο (υπόψιν λήψη) καθίσταται δυνατό διαμέσου κοινωνικά κατασκευασμένων νοημάτων και πραγματοποιείται με τρόπους, όπως η παρατήρηση των άλλων, η επικοινωνία μαζί τους, ο στοχασμός επί της κατάστασης των και ούτω καθεξής (δες, σχετικά, Granovetter – Swedberg 1992: 8). Αυτός ο τρόπος σκέψης βρίσκεται σε αντίθεση με τα συμβατικά Οικονομικά που κατανοούν την έννοια της δράσης ως προκύπτουσα και εκδηλωνόμενη σε κοινωνικό κενό. Από την άποψη ότι ενέχουν μια

υποκοινωνικοποιημένη εκδοχή του φορέα της δράσης, ο οποίος προβαίνει σε επιλογές που μεγιστοποιούν την ατομική του ωφέλεια, σε εξατομικευμένο πλαίσιο και ανεξάρτητα από την δράση των υπολοίπων δρώντων. Η κοινωνιολογική οπτική, πάντως, δεν μπορεί παρά να φωτίζει την πραγματική θεμελίωση της ατομικής ύπαρξης και συμπεριφοράς, που δεν είναι άλλη από τη ζωή εν κοινωνία και άρα τη συνύπαρξη και διάδραση με άλλους ανθρώπους.

Αν ο πρώτος ισχυρισμός επιχειρεί φορμαλιστικά να εγκαθιδρύσει τη διασύνδεση της οικονομικής με την κοινωνική δράση (με την πρώτη να αποτελεί ιδιαίτερη μορφή της δεύτερης), τότε ο δεύτερος ισχυρισμός αναφέρεται πιο συγκεκριμένα στον τρόπο με τον οποίο η οικονομική δράση είναι κοινωνικά τοποθετημένη. Πρόκειται για μια προσπάθεια κατανόησης της οικονομικής δράσης, ως εδραζόμενης στο κοινωνικό στοιχείο, το οποίο μάλιστα λειτουργεί συνδιαμορφωτικά, ως προς την εκδήλωση της. Σε αντίθεση με την Οικονομική, που αποσπώντας τις οικονομικές διεργασίες από το συγκεκριμένο κοινωνικό τους υπόβαθρο, καταλήγει στη συγκρότηση αφηρημένων θεωρητικών σχημάτων τα οποία διατηρούν ασυμβίβαστη απόσταση με την πραγματικότητα της οικονομικής ζωής, η Νέα Οικονομική Κοινωνιολογία στοχεύει στην πλούσια αποτύπωση της αδιάσπαστης αλληλοτροφοδοτούμενης ενότητας του κοινωνικού με το οικονομικό στοιχείο (Κονιόρδος, 2010). Σε αυτό το πλαίσιο, εξαιρετική είναι η συμβολή του Μαρκ Γκρανοβέτερ, την οποία θα παρουσιάσουμε ακολούθως, αναφορικά με την έδραση των οικονομικών φαινομένων σε κοινωνικά δίκτυα διαρκούς και ενεργού χαρακτήρα.

Όσον αφορά την τρίτη πρόταση, σύμφωνα με την οποία οι οικονομικοί θεσμοί συνιστούν κοινωνικές κατασκευές, το ακόλουθο απόσπασμα του Σωκράτη Κονιόρδου προσφέρει μια ακριβή και λεπτομερή περιγραφή της. *«Η έννοια της κοινωνικής κατασκευής, η οποία είναι δάνειο από το έργο των Μπέργκερ και Λάκμανν (Berger and Luckmann) (1966) (Η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας), αναφέρεται στο γεγονός ότι οι οικονομικοί θεσμοί και ρυθμίσεις δεν υπάρχουν από πάντοτε, αλλά μέσα από μια, συχνά –άλλα όχι πάντοτε- αργόσυρτη, διαδικασία μορφοποιούνται κοινωνικά, δηλαδή μέσα από τις κοινωνικές σχέσεις, και κατασκευάζονται μέσα από την ενεργή παρέμβαση των δρώντων οι οποίοι και τα επιβάλλουν. Οι κοινωνικές κατασκευές των οικονομικών, λόγω χάριν, θεσμών δεν είναι παρά ανθρώπινα δημιουργήματα, αποτελέσματα της κοινωνικής αλληλόδρασης στην οποία κεντρικό ρόλο διαδραματίζουν συγκεκριμένα σε κάθε περίπτωση δίκτυα*

κοινωνικών σχέσεων. Άπαξ όμως και κατασκευαστούν ή με άλλα λόγια δημιουργηθούν, αποκτούν μια αντικειμενικότητα. Αντιμετωπίζονται σαν να είναι κάτι το εξωτερικό των κοινωνικών σχέσεων, σαν να προϋπάρχουν, και ασκούν διαμορφωτική επιρροή στις συναφείς με αυτά πρακτικές τόσο παρέχοντας δυνατότητες όσο και περιορίζοντας την οικονομική δράση. Διαμορφώνονται, δηλαδή, σε δομές και θεσμούς... οι οποίοι δρουν περιοριστικά: στενεύουν το εύρος των δυναμικών επιλογών και «κλειδώνουν» τις καταστάσεις ώστε να διοχετευτούν οι εξελίξεις σε συγκεκριμένες απραπούς, οι οποίες μορφοποιούν ή/και περιορίζουν την περαιτέρω ανάπτυξη τους (*path-dependent development*). Οι δρώντες είναι τώρα αναγκασμένοι, όπως προαναφέρθηκε, να τους λαμβάνουν πολύ σοβαρά υπόψη. Συχνά η κοινωνικά κατασκευασμένη προέλευση τους ξεχνιέται και θεωρείται ότι πάντοτε υπήρχαν» (Κονιόρδος 2002: 84-85).

Η προσέγγιση της Έδρασης

Ο Γκρανοβέτερ (2006 [1985]) εισάγει την προσέγγιση της «έδρασης» (*embeddedness*) της οικονομικής δράσης, στις κοινωνικές σχέσεις και στη δομή αυτών των σχέσεων (δίκτυα), οι οποίες (κοινωνικές σχέσεις) εν προκειμένω διακρίνονται για το συγκεκριμένο, ενεργό, διαρκή, εξελισσόμενο, ρέοντα και ζωντανό χαρακτήρα τους. Με την αδόκιμη παράθεση πολλαπλών επιθετικών προσδιορισμών, αναφορικά με τις εν λόγω κοινωνικές σχέσεις, στοχεύουμε απλώς να αναδείξουμε ότι αυτές θα πρέπει να κατανοηθούν, κατ' αρχήν, σε αντιδιαστολή προς τις παγιωμένες και επαναλαμβανόμενες κοινωνικές σχέσεις και συμπεριφορές. Ο Γκρανοβέτερ στρέφει την προσοχή του στην ενεργό κοινωνική διάσταση, ώστε να μελετήσει τη διαμόρφωση των οικονομικών δραστηριοτήτων, στόχων και αποφάσεων, στη βάση δικτύων διαπροσωπικών επαφών και διαμέσου αυτών. Αντιλαμβάνεται αυτή την προσέγγιση ως απάντηση, τόσο στις υπο-κοινωνικοποιημένες, όσο και στις υπερ-κοινωνικοποιημένες αντιλήψεις της οικονομικής δράσης και γενικότερα της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Σχηματικά, θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε τις πρώτες (υπο-κοινωνικοποιημένες) προσεγγίσεις σε συνάφεια με την κυρίαρχη Οικονομική Θεωρία και να αναγνωρίσουμε ότι οι δεύτερες (υπερ-κοινωνικοποιημένες) απαντώνται συχνά στους κόλπους της Κοινωνιολογίας. Στην πρώτη περίπτωση, η οικονομική δράση διακρίνεται, εν πολλοίς, από τα χαρακτηριστικά που περιγράψαμε, αναφορικά με τις παραδοχές της θεωρίας ορθολογικής επιλογής, (απομονωμένος, ορθολογικός και

ανεξάρτητος φορέας δράσης που δρα με στόχο τη μεγιστοποίηση του ιδίου οφέλους, εν ολίγοις homo economicus). Ενώ στη δεύτερη περίπτωση ο φορέας της δράσης γίνεται κατανοητός, ως δρών εντός του κοινωνικού πλαισίου, έχοντας εσωτερικεύσει τα αρμόζοντα προς αυτό στοιχεία (αξίες, κανόνες, νόρμες, ρυθμίσεις, υποχρεώσεις) και δομώντας τη συμπεριφορά του, αποκλειστικά, στη βάση αυτών. Αυτό που παρατηρεί ο Γκρανοβέτερ και έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον είναι ότι και οι δύο προσεγγίσεις διακρίνονται από μια κοινή, περιορισμένη αντίληψη της δράσης σε ατομικό επίπεδο. Καθότι παρουσιάζουν τη δράση ως ατομική διαδικασία, έστω κι αν τα κίνητρα αυτής μπορεί σε μια οικονομική μελέτη να συνδέονται αποκλειστικά με το δρών υποκείμενο (ίδιο όφελος), ενώ σε μια κοινωνιολογική ανάλυση τα αντίστοιχα κίνητρα είθισται να αποδίδονται στα κοινωνικώς ισχύοντα (κοινωνικές αξίες και κανόνες).

Ο συγγραφέας, από την πλευρά του, προτείνει μια εναλλακτική προσέγγιση της οικονομικής δράσης, αναγνωρίζοντας αυτή ως εδραζόμενη σε δίκτυα διαπροσωπικών σχέσεων. Το ενδιαφέρον της συμβολής του έγκειται στο γεγονός ότι μας προσφέρει μια δίοδο στο συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο, εντός του οποίου σχηματοποιείται και εκδηλώνεται η οικονομική δραστηριότητα των ανθρώπων. Με αυτό τον τρόπο η διαπραγμάτευση των οικονομικών φαινομένων μπορεί να εστιάσει στο ουσιαστικό κοινωνικό τους υπόβαθρο, υπερβαίνοντας τις αδυναμίες τόσο των υπο-κοινωνικοποιημένων προσεγγίσεων που παραγνωρίζουν πλήρως το κοινωνικό περιβάλλον, όσο και των υπερ-κοινωνικοποιημένων προσεγγίσεων που εξαντλούνται στην κανονιστική προδιαγραφή των ατομικών δράσεων, αγνοώντας το σκέλος της συνάρθρωσης αυτών και του συνεπόμενου δημιουργικού ρόλου της συλλογικής δράσης.

Μια γενική αποτίμηση, όσων θίξαμε παραπάνω, αποτελεί το ακόλουθο απόσπασμα: *«Ο Granovetter και, όπως θα μπορούσε να υποστηριχθεί, όσοι ασχολούνται ευρύτερα με τον υποκλάδο της οικονομικής κοινωνιολογίας υπογραμμίζουν τη θεμελιακή, την 'εκ των ων ουκ άνευ' και με συνέπειες σημασία που έχει η κατανόηση ότι τα οικονομικά φαινόμενα εδράζονται στο κοινωνικό στοιχείο και ότι συνυφαίνονται άρρηκτα με την κοινωνική διάσταση. Ο εμποτισμός αυτός στο κοινωνικό στοιχείο και η επίδραση που με τη σειρά του ασκεί αποτελεί σταθερή συνιστώσα που σχηματοποιεί και συνδιαμορφώνει τα οικονομικά φαινόμενα συνιστώσα η οποία, θα πρέπει να υπογραμμιστεί, δεν είναι υποδεέστερη, ίση ή ανώτερη*

του οικονομικού στοιχείου. Όμως υπάρχει, έχει κεντρική σημασία και συνεργεί στη διαμόρφωση του, έτσι ώστε όποιος την αγνοεί να υφίσταται τα αποτελέσματα της άγνοιάς του. Τα αποτελέσματα αυτά εκδηλώνονται ως μερικότητα και αποσπασματικότητα στην κατανόηση των πραγματικών διαστάσεων των οικονομικών φαινομένων. Αυτός, βέβαια, είναι και ένας άλλος τρόπος να πει κανείς πως η περίφημη 'σε τελευταία ανάλυση' πρωτοκαθεδρία του οικονομικού στοιχείου...είναι μη αποδεκτή. Ακριβώς γιατί παραγνωρίζει μια πρωταρχική συνθήκη θεμελίωσης του οικονομικού στοιχείου, το κοινωνικό, δηλαδή, τις συγκεκριμένες, εξελισσόμενες, διαρκείς και ζωντανές κοινωνικές σχέσεις και τις επιδράσεις τους στα πλαίσια των οποίων ενεργοποιούνται οι οικονομικά δρώντες φορείς δράσης και τα οικονομικά φαινόμενα» (Κονιόρδος 2010: 174-175)

3.Κεντρικές προσεγγίσεις και θεματικές της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας.

Ακολούθως, θα εκθέσουμε τις κεντρικές θεματικές και προσεγγίσεις της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας, καταγράφοντας κατ' ουσίαν τη σκέψη των Σμέλσερ και Σουέντμπεργκ επί του συγκεκριμένου ζητήματος (Smelser – Swedberg, 2005). Ο υπό μελέτη ερευνητικός κλάδος διακρίνεται από πληθώρα και ποικιλία επιδράσεων και επιρροών· είδαμε ήδη πώς ο Γκρανοβέτερ αξιοποίησε τη θεωρία δικτύων για να παρουσιάσει τη θέση του, ότι οι οικονομικές δράσεις εδράζονται σε συγκεκριμένα, διαρκή συστήματα κοινωνικών σχέσεων. Επίσης, αναφερθήκαμε στην αντίληψη της κοινωνικής κατασκευής της πραγματικότητας, η οποία συναντά ευρεία αποδοχή και διάδοση στο χώρο της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας, όσον αφορά τη μελέτη των οικονομικών θεσμών και φαινομένων. Αντιστοίχως, η Νέα Οικονομική Κοινωνιολογία αντλεί από τη «Δομική Κοινωνιολογία» (Structural Sociology), την «Οργανωτική Θεωρία» (Organization Theory), από την «Πολιτισμική Κοινωνιολογία» (Cultural Sociology), την ιστορικο-συγκριτική παράδοση, αλλά και από μεμονωμένες προσπάθειες θεωρητικών που επιχειρούν να θεμελιώσουν έναν ιδιαίτερο κοινωνικό χαρακτήρα της οικονομικής δράσης, όπως κάνει επί παραδείγματι ο Πιερ Μπουρντιέ (Pierre Bourdieu).

Πιο συγκεκριμένα, σχετικά με τα παραπάνω, η συνεισφορά από τη Δομική Κοινωνιολογία εστιάζει στη σημασία των σχέσεων των προσώπων και των «θέσεων» (positions) για την κοινωνική διαδικασία (δες, σχετικά, Smelser – Swedberg 2005:

15). Οι τρεις βασικές πτυχές της Οργανωτικής Θεωρίας που χρησιμεύουν στην ανάπτυξη της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας είναι η «εξάρτηση πόρων» (resource dependency), η «πληθυσμιακή οικολογία» (population ecology) και η «νέα θέσμιση» (new institutionalism). Από την Πολιτισμική Κοινωνιολογία αξιοποιούνται αναλυτικά εργαλεία, όπως τα «σύμβολα» (symbols) και οι «δομές νοήματος» (meaning structures) και οι κύριοι εκπρόσωποι, στους κόλπους της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας, των εν λόγω προσεγγίσεων είναι η Βιβιάννα Ζέλιζερ και ο Πωλ Ντι Μάτζιο (Vivianna Zelizer, Paul DiMaggio). Όσον αφορά τις συμβολές που στηρίζονται στην ιστορικο-συγκριτική ανάλυση, αντλούν έμπνευση από το έργο του Μαξ Βέμπερ, αξιοποιούν ιστορικό υλικό και προχωρούν σε διαχρονική και συγκριτική ανάλυση των εξεταζόμενων θεμάτων, στα οποία συχνά περιλαμβάνεται ο τρόπος με τον οποίο οι κρατικές δομές και οι πολιτικές κατευθύνσεις επηρεάζουν την οικονομική οργάνωση και δράση.

Αναφορικά με εγχειρήματα εξεχόντων θεωρητικών, που έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη Νέα Οικονομική Κοινωνιολογία, θα πρέπει να καταγράψουμε τη συνεισφορά του Τζέιμς Κόουλμαν (James Coleman), που έγκειται στην προσπάθεια του να επανεξετάσει τη «Θεωρία του Συμφέροντος» (Interest Theory), να την προσαρμόσει στα κοινωνιολογικά δεδομένα και να τη θέσει στο υπόβαθρο της κοινωνιολογικής του θεώρησης. Ασχολήθηκε επίσης με θέματα που συχνά κερδίζουν την προσοχή των οικονομικών κοινωνιολόγων, όπως η εμπιστοσύνη, το κοινωνικό κεφάλαιο και η σύγχρονη εταιρεία. Αντίστοιχα, το έργο διαπρεπών ευρωπαϊών κοινωνιολόγων, όπως οι Λούμαν, Χάμπερμας και Μπουρντιέ, μπορεί να θεωρηθεί ιδιαίτερος γόνιμο για τη Νέα Οικονομική Κοινωνιολογία. Εξαιρετική περίπτωση μάλιστα αποτελεί η θεωρητική προσπάθεια του τελευταίου (Μπουρντιέ), καθότι οι αναλυτικές κατηγορίες που εισηγείται (τύποι κεφαλαίου, χάμπιτους, πεδίο, συμφέρον) μοιάζουν εξόχως λειτουργικές και προσαρμόσιμες στις ανάγκες της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας. Αξίζει να αναφέρουμε συγκεκριμένα, ότι ο Μπουρντιέ προτείνει μια δυναμική προσέγγιση της οικονομίας ως πεδίου, δηλαδή ως ενός καλά δομημένου συνόλου ήδη υπαρκτών ή δυνητικά διαμορφούμενων σχέσεων (δες, σχετικά, Smelser – Swedberg 2005: 18).

Σύμφωνα με τον Κονιόρδο, η Οικονομική Κοινωνιολογία στις μέρες μας, ακολουθώντας τη γενικότερη τάση που παρατηρείται στους κόλπους της Κοινωνιολογίας, επεκτείνει το εύρος των ενδιαφερόντων της. Αναπτύσσεται λοιπόν

και πέραν των παραδοσιακών και καθιερωμένων θεματικών (π.χ. κοινωνικές δομές και θεσμοί, κοινωνικές ομάδες και οργανώσεις, διαπροσωπική αλληλεπίδραση, κοινωνικός έλεγχος) εντάσσοντας νέες προσεγγίσεις και θεματικές, όπως η παγκοσμιοποίηση, η οικολογία, τα κοινωνικά δίκτυα, το πολιτισμικό πλαίσιο και το κοινωνικό φύλο (δες, σχετικά, Κονιόρδος 2002: 86). Σε αυτά τα πλαίσια, οι νέες κατευθύνσεις της Οικονομικής Κοινωνιολογίας περιλαμβάνουν, για παράδειγμα, μελέτες για τη λειτουργία των αγορών και των επιχειρήσεων, αναφέρονται στον τρόπο με τον οποίο πολιτισμικές αντιλήψεις ή παραδοχές επηρεάζουν την οργάνωση της οικονομικής ζωής και δραστηριότητας, και εξετάζουν την πρόσληψη του κοινωνικού «φύλου» (gender) και τι αυτό σημαίνει, από άποψη καταμερισμού εργασίας και αμοιβής, σε πλαίσια όπως η αγορά εργασίας και το νοικοκυριό.

Σε μία εποχή όπου το οικονομικό στοιχείο ανάγεται σε κύριο παράγοντα, για τη ζωή του σύγχρονου ανθρώπου, η Οικονομική Κοινωνιολογία επιχειρεί να καταστήσει κεντρικής σημασίας την κοινωνιολογική ανάλυση και ερμηνεία των οικονομικών πτυχών του ύστερου καπιταλισμού (δες, σχετικά, Κονιόρδος 2002: 86).

Συμπέρασμα

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας, λοιπόν, προβήκαμε σε μια παρουσίαση της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας. Προφανώς, το ζήτημα δε μπορεί να εξαντληθεί στα όσα ολίγα καταγράψαμε. Άλλωστε, πρόκειται για ένα πεδίο μελέτης και έρευνας που συγκέντρωσε το κοινωνιολογικό ενδιαφέρον και εξακολουθεί να γνωρίζει σημαντική επιστημονική παραγωγή. Θεωρούμε, πάντως, ότι τα θέματα στα οποία στρέψαμε την προσοχή μας είναι απολύτως απαραίτητα, ώστε να μπορέσει ο αναγνώστης να αποκτήσει μια πρώτη εικόνα, για το συγκεκριμένο κοινωνιολογικό υποκλάδο. Είδαμε, λοιπόν, το πλαίσιο συγκρότησης της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας, η οποία επανήλθε στο προσκήνιο ως απάντηση στον οικονομικό ιμπεριαλισμό και αναπτύχθηκε δυναμικά, με όρους θεωρητικής διαπάλης, στη σχέση της με την Οικονομική Επιστήμη. Επισημάναμε τις διακηρυγμένες στοχεύσεις της, αναφορικά με την εφαρμογή της κοινωνιολογικής οπτικής και μεθόδου σε οικονομικά θέματα, καθώς και την άσκηση κριτικής στην κυρίαρχη οικονομική ανάλυση των αυτών θεμάτων. Σταθήκαμε στο θεωρητικό πλέγμα που προσδίδει συνοχή στο όλο εγχείρημα, προκύπτον εκ των κεντρικών ισχυρισμών που η Νέα Οικονομική

Κοινωνιολογία προτάσσει. Τις παραδοχές της, εν ολίγοις, σύμφωνα με τις οποίες: η οικονομική δράση είναι μια μορφή κοινωνικής δράσης, η οικονομική δράση είναι κοινωνικά τοποθετημένη και τέλος οι οικονομικοί θεσμοί είναι κοινωνικές κατασκευές.

Στη συνέχεια, παρουσιάσαμε την κατά γενική ομολογία εξαιρετική συμβολή του Γκρανοβέτερ, για το ζήτημα της έδρασης της οικονομικής δράσης σε δίκτυα κοινωνικών σχέσεων, η οποία αποτέλεσε το έναυσμα για όσα συνολικά επακολούθησαν, στο χώρο της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας. Τέλος, δώσαμε μια εικόνα του πλουραλισμού προσεγγίσεων που χαρακτηρίζει τη συγκεκριμένη ειδίκευση, καθιστώντας την έτσι ένα αρκετά ενδιαφέρον και πλούσιο πεδίο διαλόγου. Φτάνουμε με αυτό τον τρόπο στο τέλος αυτού του δεύτερου μέρους, έχοντας πλέον δημιουργήσει τις προϋποθέσεις, κατόπιν της παρουσίασης τόσο των Οικονομικών των Συμβάσεων όσο και της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας, για μια συνεξέταση των εν λόγω θεωρητικών εγχειρημάτων. Το έργο αυτό θα αναλάβουμε στο τρίτο μέρος που ακολουθεί, διερευνώντας σημεία σύγκλισης και απόκλισης των δύο.

Μέρος Γ': Οικονομικά των Συμβάσεων και Οικονομική Κοινωνιολογία: Μια συνεξέταση.

Εισαγωγή

Στο τρίτο μέρος της εργασίας, θα προχωρήσουμε στη συνεκτίμηση των Οικονομικών των Συμβάσεων και της Οικονομικής Κοινωνιολογίας. Μας ενδιαφέρει, αρχικά, να δούμε τη σχέση των δύο από μεθοδολογική σκοπιά και γι' αυτό το λόγο θα εκθέσουμε τη σκέψη του Πήτερ Βάγκνερ (Peter Wagner), για το εν λόγω θέμα. Στη συνέχεια, θα στρέψουμε την προσοχή μας σε συγκεκριμένα ζητήματα, που είναι θεμελιώδη για τη συγκρότηση κάθε θεωρητικού σχήματος, και θα αντιπαραβάλουμε τις δύο προσεγγίσεις, ως προς αυτά. Πρόκειται για ζητήματα, θεωρίας του υποκειμένου (ορθολογικότητα), σχέσεων συνύπαρξης (συντονισμού) και καθοδηγητικών αρχών δράσης (αξίες). Θα έχουμε, λοιπόν, την ευκαιρία να καταγράψουμε την άποψη που τα Οικονομικά των Συμβάσεων διατηρούν για τα θέματα της ορθολογικότητας, του συντονισμού και των αξιών, καθώς και τη σχετική τους πρόταση για ανάπτυξη μιας νέας και συνεκτικής οπτικής, στο χώρο των κοινωνικών επιστημών. Στο ίδιο πλαίσιο, θα εκθέσουμε τη σκέψη του Ρίτσαρντ Σουέντμπεργκ (Richard Swedberg) ο οποίος, παίρνοντας τη σκυτάλη από τους εκπροσώπους των Οικονομικών των Συμβάσεων, τοποθετείται επί των τριών προαναφερθέντων ζητημάτων και γενικότερα διερευνά τα πιθανά σημεία επαφής των δυο προσεγγίσεων, με πρόθεση να ανοίξει ένας γόνιμος διάλογος. Τέλος, θα σταθούμε στην επεξεργασία ενός κοινού στόχου για τα δύο εγχειρήματα. Πρόκειται για μια πρόταση του Αντρέ Ορλεάν (André Orléan), εκπροσώπου των Οικονομικών των Συμβάσεων, και αφορά στη συγκέντρωση των δυνάμεων της Οικονομικής Κοινωνιολογίας και των Οικονομικών των Συμβάσεων, προς την κατεύθυνση της «αποφυσικοποίησης» (denaturalization) του οικονομικού κόσμου. Για το συγκεκριμένο ζήτημα, θέση έχει πάρει και ο οικονομικός κοινωνιολόγος Σόρεν Γιάγκντ (Søren Jagd). Θα παρουσιάσουμε λοιπόν το σχετικό άρθρο του, στα πλαίσια του οποίου διαπιστώνει εγγύτητα, όσον αφορά τα δύο προγράμματα έρευνας, και προκρίνει τη στενή τους συνεργασία.

1.Σύγκριση Οικονομικών των Συμβάσεων και Οικονομικής Κοινωνιολογίας, από άποψη μεθόδου.

Σε αυτό το σημείο θα καταγράψουμε τις απόψεις του Πήτερ Βάγκνερ, ο οποίος σε άρθρο του με τίτλο «Διένεξη, Αβεβαιότητα και Θεσμός στις Πρόσφατες Γαλλικές Συζητήσεις» (Wagner 1994), παρουσιάζει την προσέγγιση των Οικονομικών των Συμβάσεων και προβαίνει στη σύγκριση τους, με τα Οικονομικά και την Κοινωνιολογία. Ο συγγραφέας εκκινεί από τη διαπίστωση, ότι οι διάφορες εκδοχές κοινωνικής θεωρίας εντάσσονται στη μία ή στην άλλη πλευρά μιας θεμελιώδους μεθοδολογικής αντίθεσης. Κεντρικά αντιπαρατίθενται δύο δυνατές οπτικές, οι οποίες αν και λαμβάνουν διάφορα ονόματα, διατηρούν παρόλα αυτά την εδραίωση της εξήγησής τους, αφενός στην ατομική διαγωγή και αφετέρου στη συλλογική συμπεριφορά Έτσι ο «ατομισμός» (atomism) αντιτίθεται στον κολεκτιβισμό, ο ιντιβιντουαλισμός στον ολισμό, ο «ωφελμισμός» (utilitarianism) στον νορματιβισμό και από άποψη πειθαρχιών, οι οικονομικές στις κοινωνιολογικές προσεγγίσεις. Από την άλλη, η προσέγγιση των Μπολτάνσκι και Θεβενώ φιλοδοξεί στην ανάδειξη των κοινών στοιχείων των δύο αντιτιθέμενων οπτικών, χωρίς ασφαλώς να παραγνωρίζει τη δεδομένη μη αναγωγιμότητα της μίας στην έτερη (δες, σχετικά, Wagner 1994:273). Σε σχέση με όσα προαναφέρθησαν, ο Βάγκνερ εκφράζει την άποψη ότι τα Οικονομικά των Συμβάσεων, ως μια νέα θεωρητική σύνθεση στις κοινωνικές επιστήμες, μας προσφέρουν την ευκαιρία να ξαναδούμε την εν λόγω κυρίαρχη μεθοδολογική αντίθεση, υπό διαφορετικό πρίσμα⁴.

Ο Βάγκνερ στέκεται ιδιαίτερα σε μια επιλογή των Οικονομικών των Συμβάσεων, αναφορικά με τις προϋποθέσεις συγκρότησης του θεωρητικού σχήματος, καθότι στη βάση αυτής προκύπτει και μια εκ των κεντρικών στοχεύσεων, του συγκεκριμένου ερευνητικού προγράμματος. Πρόκειται για το «αξίωμα σπανιότητας προϋποθέσεων» (maxim of scarcity of presuppositions), σύμφωνα με το οποίο η ανάλυση θα πρέπει να περιλαμβάνει όσο το δυνατόν λιγότερες επιπρόσθετες κατηγορίες, πέρα από αυτές που εισφέρουν οι ίδιοι οι συμμετέχοντες δρώντες. Ο ίδιος αναγνωρίζει ότι το προαναφερθέν αξίωμα αποτελεί έκφραση ενός έκδηλου

⁴ Η συγκεκριμένη θέση παραπέμπει στη συναφή, κατά την άποψη μας, προσπάθεια του Γκρανοβέτερ να εκφύγει των περιορισμών που τόσο οι υπερ-κοινωνικοποιημένες, όσο και οι υπο-κοινωνικοποιημένες θεωρήσεις, ενέχουν.

σκεπτικισμού προς τη δομική και λειτουργιστική Κοινωνιολογία, όπως και προς τα νεοκλασικά Οικονομικά, καθότι οι εννοιολογήσεις τους βρίθουν τέτοιων προϋποθέσεων (δες, σχετικά, Wagner 1994:272). Στη βάση των παραπάνω, τα Οικονομικά των Συμβάσεων στοχεύουν στη «διάλυση» (dissolution) πολλών εκ των προϋποθέσεων, τόσο των οικονομικών, όσο και των κοινωνιολογικών προσεγγίσεων⁵.

Η γαλλική Σχολή των Συμβάσεων δεν εντάσσεται με κάποιο τρόπο στη μεθοδολογική διαμάχη των προαναφερθέντων κυρίαρχων οπτικών (εν ολίγοις, μεθοδολογικός ατομισμός έναντι μεθοδολογικού ολισμού) και γι' αυτό το λόγο είναι σε θέση να συνεξετάσει τις εν λόγω θεωρήσεις, να αναδείξει ομοιότητες και να προσδιορίσει τη σχετική σημασία τους για την εξήγηση της κοινωνικής πραγματικότητας και επιμέρους πτυχών της. Ο Βάγκνερ παρατηρεί πως το καθένα εκ των αντιτιθέμενων θεωρητικών ρευμάτων περιγράφει ένα διαφορετικό τύπο συντονισμού μεταξύ των ανθρώπων και ενέχει συγκεκριμένους κανόνες συμφωνίας, στη μία περίπτωση μέσω της ανταλλαγής αγαθών στην αγορά και στην άλλη μέσω της συλλογικής ταυτότητας. Από αυτή τη διαπίστωση προκύπτουν δύο κεντρικά ζητήματα. Κατά πρώτους, κανένα από τα δύο ρεύματα σκέψης δεν μπορεί να προχωρήσει στην εξέταση της σχέσης μεταξύ των δύο μορφών συμφωνίας, στις οποίες κατ' αντιστοιχία θεμελιώνονται. Κατά δεύτερους, οι εν λόγω θεωρήσεις αποδίδουν στους συγκεκριμένους τύπους συμφωνίας που εξετάζουν, χαρακτήρα θετικού επιστημονικού νόμου, ενώ στην πραγματικότητα συνιστούν αποτύπωση αρχών που τυπικά συναντάμε στην πολιτική φιλοσοφία, αλλά ανευρίσκονται και στην καθημερινή δραστηριότητα καθώς οι άνθρωποι τις επιστρατεύουν στις δικαιολογήσεις και κριτικές τους (δες, σχετικά, Wagner 1994:273). Το σημαντικό πλεονέκτημα των Οικονομικών των Συμβάσεων, έναντι των κυρίαρχων θεωρήσεων στις κοινωνικές επιστήμες, είναι η εισήγηση από μέρους τους ενός θεωρητικού σχήματος που αναγνωρίζει την «πολλαπλότητα των τάξεων της αξίας» (plurality of orders of worth). Με αυτό τον τρόπο, η συγκεκριμένη προσέγγιση δεν υποπίπτει στο προαναφερθέν σφάλμα να ανακηρύσσει σε κοινωνικό επιστημονικό νόμο,

⁵ Όπως θα δούμε αργότερα, όταν θα παρουσιάσουμε άρθρο του Σόρεν Γιάγκντ αναφορικά με τη σχέση Οικονομικής Κοινωνιολογίας και Οικονομικών των Συμβάσεων, η διάλυση συγκεκριμένων παραδοχών των νεοκλασικών οικονομικών, οι οποίες φαίνεται να λαμβάνουν φυσικό χαρακτήρα (εξού και ο όρος που χρησιμοποιείται, αποφυσικοποίηση), μπορεί να αποτελέσει κοινό εγχείρημα των δύο προσεγγίσεων.

αποκλειστικά μία ή έστω μερικές μόνο από τις διαθέσιμες αρχές, στη βάση των οποίων τα δρώντα υποκείμενα επιτυγχάνουν να συμφωνήσουν και να συντονίσουν τη δράση τους.

Ο Βάγκνερ θεωρεί, σε γενικές γραμμές, πως τα Οικονομικά των Συμβάσεων διευρύνουν το χώρο συλλογιστικής στις ανθρωπιστικές επιστήμες. Διότι, αν και απορρίπτουν το θεμελιώδη χαρακτήρα των κυρίαρχων θεωρητικών κατασκευών και άρα μια μονοσήμαντη μορφή εξήγησης, εντούτοις δεν αρνούνται την εγκυρότητα τους ως τρόπων σκέψης και τη σημασία τους για την προσέγγιση διαστάσεων της κοινωνικής πραγματικότητας. Εισφέρουν επομένως μια ευρύτερη κοινωνική οντολογία, χάρη στην αναγνώριση πολλαπλότητας διαθέσιμων αξιών, και μπορούν να συνεξετάσουν επιστημονικές υποθέσεις από ανταγωνιστικά παραδείγματα, που μέχρι πρότινος τελούσαν σε ασυμβατότητα (δες, σχετικά, Wagner 1994:285). Ο τρόπος με τον οποίο ο Βάγκνερ αντιλαμβάνεται τη σχέση μεταξύ Οικονομικών των Συμβάσεων, Οικονομικών και Κοινωνιολογίας συγκλίνει σημαντικά προς την άποψη που ο Τζον Γουίλκινσον έχει για το ίδιο θέμα. Ο οποίος υποστηρίζει, εν πολλοίς, ότι τα Οικονομικά των Συμβάσεων διατηρούν ευρύτερη οπτική και πως οι επεξεργασίες της Οικονομικής Κοινωνιολογίας και των Οικονομικών αναφέρονται μόλις σε δύο από την πληθώρα μορφών συντονισμού. Συγκεκριμένα, η άποψη του θέλει τα Οικονομικά να περιορίζονται στην ανάλυση του «κόσμου της αγοράς» (market world) και κατ' αντιστοιχία την Οικονομική Κοινωνιολογία να εξαντλείται στη μελέτη της σημασίας του «κόσμου του οίκου» (domestic world) για την οικονομική ζωή (δες, σχετικά, Wilkinson 1997: 320, 328).

Η διαφοροποίηση της Σχολής των Συμβάσεων, σε σχέση με τις δύο κυρίαρχες οπτικές στο χώρο των κοινωνικών επιστημών, είναι εξόχως εμφανής και στον τρόπο με τον οποίο διαπραγματεύεται την ανθρώπινη δράση. Όπως υποστηρίζει ο Βάγκνερ, το γαλλικό πρόγραμμα έρευνας δεν εστιάζει, ούτε στην αναλυτική εξέταση των ατομικών δράσεων και στο πως αυτές ξεδιπλώνονται στη βάση προθέσεων και ορθολογικοτήτων που πρέπει να διερευνηθούν, ούτε στη μελέτη της επίδρασης και λειτουργίας των κανόνων και νορμών. Αντιθέτως, στο κέντρο της προσοχής τίθεται η κατάσταση με όρους προσωρινότητας και αβεβαιότητας. Τα άτομα, λοιπόν, θα πρέπει να επιδοθούν σε ερμηνευτική προσπάθεια ώστε να ταυτοποιήσουν την κατάσταση, καθότι η εμπέδωση της ως μοιραζόμενη και κοινή συνιστά το προοίμιο της δράσης (δες, σχετικά, Wagner 1994:274).

Αυτή η αντιμετώπιση της ανθρώπινης δράσης οδηγεί, σύμφωνα με το Βάγκνερ, και σε διαφορετική τοποθέτηση του κλασικού κοινωνιολογικού προβλήματος της «κοινωνικής τάξης» (social order). Τα Οικονομικά των Συμβάσεων, αναγνωρίζοντας ότι η κοινωνική δράση απαιτεί κάποια μορφή επικοινωνίας και κατανόησης μεταξύ των ανθρώπων, προσομοιάζουν από αυτή την άποψη με τις παραδοσιακές διαπραγματεύσεις του ζητήματος. Εν τούτοις, ενώ οι κλασσικές θεωρήσεις προϋποθέτουν την ύπαρξη μιας τέτοιας τάξης ή τουλάχιστον την τάση των κοινωνικών σχέσεων να την αποδίδουν και να τη διατηρούν, η γαλλική προσέγγιση θέτει στο επίκεντρο της προσοχής, το ίδιο το ζήτημα της παραγωγής συμφωνίας και συντονισμού. Πρόκειται για μια δυναμική προσέγγιση που δεν αντιλαμβάνεται την κοινωνία ως «περιεκτική» (encompassing) κοινωνική τάξη, αλλά ως προϊόν πολλαπλών συμφωνιών με ποικίλο περιεχόμενο και χωρο-χρονική έκταση. Η ουσία της δεν έγκειται στην εφαρμογή προϋπαρχόντων, δεδομένων κανόνων, αλλά στη διαρκή απαίτηση για ερμηνευση των καταστάσεων, στη βάση πληθώρας διαθέσιμων κριτηρίων, και στην ανάγκη συλλογικής συμφωνίας. Τα Οικονομικά των Συμβάσεων λοιπόν διακρίνονται τόσο από τον εβολουσιονισμό, καθώς απορρίπτουν την αντιπαράθεση του βουλευτικού υποκειμένου με κάτι αντικειμενικά δοσμένο και εξωτερικό προς το ίδιο, όσο και από το ντετερμινισμό, καθότι αν και αναγνωρίζουν περιορισμούς στη δράση, εντούτοις θεωρούν ότι η ίδια η δομή συγκροτείται μέσα από τη διάδραση (δες, σχετικά, Wagner 1994:275).

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση των απόψεων του Βάγκνερ, θα θέλαμε να καταγράψουμε την, σε γενικές γραμμές, συμφωνία μας με την περιγραφή του, προχωρώντας εντούτοις σε μια διευκρίνιση σε σχέση με την Οικονομική Κοινωνιολογία, ειδικά. Από μεθοδολογική άποψη, για τα Οικονομικά ισχύει χωρίς αμφιβολία η εικόνα που ο ίδιος προσδίδει, επιπλέον φαίνεται ότι αναφορικά με την Κοινωνιολογία γενικά, αποτυπώνει με πιστότητα τη μεγάλη εικόνα. Παρόλα αυτά, θα θέλαμε να επιστήσουμε την προσοχή του αναγνώστη, καθότι στην Οικονομική Κοινωνιολογία τα πράγματα δεν είναι τόσο ξεκάθαρα. Αυτό θα έχετε την ευκαιρία να το διαπιστώσετε στη συνέχεια αυτού του μέρους, όταν και θα σταθούμε στις απόψεις του Ρίτσαρντ Σουέντμπεργκ. Επιπλέον, θα θέλαμε να υπενθυμίσουμε ότι η εξόχως επιδραστική προσέγγιση της έδρασης, την οποία εξετάσαμε στο δεύτερο μέρος, είναι μεσαίου εύρους και πως ο Μαρκ Γκρανοβέτερ προέταξε την ανάγκη υπέρβασης των αντιλήψεων του υπο-κοινωνικοποιημένου και του υπερ-κοινωνικοποιημένου

ανθρώπου (με δυο λόγια λοιπόν, του μεθοδολογικού ατομισμού και ολισμού). Ο Κονιόρδος, μάλιστα, υπογραμμίζει ότι η Οικονομική Κοινωνιολογία ευνοεί την ανάπτυξη θεωριών μεσαίου βεληνεκούς και στέκεται ιδιαίτερα στη σχέση που διατηρεί η μελέτη των δικτύων και δικτυώσεων με τη συγκρότηση θεωρητικών κατασκευών αυτού του τύπου (δες, σχετικά, Κονιόρδος 2002: 84)

2. Αντιπαραβολή των δύο, στα θέματα της ορθολογικότητας, του συντονισμού και των αξιών.

Εισήγηση των Οικονομικών των Συμβάσεων

Ας περάσουμε τώρα στην εξέταση ενός κειμένου προγραμματικού χαρακτήρα, από μέρους των Οικονομικών των Συμβάσεων. Φέρει τον τίτλο, «Αξίες, Συντονισμός και Ορθολογικότητα. Τα Οικονομικά των Συμβάσεων ή ο Χρόνος της Επανένωσης στις Οικονομικές, Κοινωνικές και Πολιτικές Επιστήμες» (Eymard-Duvernay et al. 2003) και παρουσιάστηκε στο συνέδριο του 2003, «Συμβάσεις και θεσμοί : θεωρητικές εμβασύνσεις και συνεισφορές στον πολιτικό διάλογο» (Conventions et institutions : approfondissements théoriques et contributions au débat politique). Αποτελεί προϊόν συλλογικής προσπάθειας και υπογράφεται από εξέχοντες εκπροσώπους των Οικονομικών των Συμβάσεων, υπό τον συντονισμό του Λορέν Θεβενώ (Laurent Thevenot). Όπως εύκολα γίνεται αντιληπτό πρόκειται για εξαιρετικά σημαντικό κείμενο, γεγονός που επιβεβαιώνεται από το μεγαλεπήβολο στόχο που θέτει. Θα αναλύσουμε στη συνέχεια τον τρόπο με τον οποίο τα Οικονομικά των Συμβάσεων παρεμβαίνουν και προτίθενται να συμβάλουν στο εγχείρημα ολοκλήρωσης, θα λέγαμε, των Οικονομικών, Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Μέσω αυτής της ανάλυσης, ενδιαφερόμαστε περισσότερο να αναδείξουμε το κοινό υπόστρωμα που τα Οικονομικά των Συμβάσεων εντοπίζουν στη βάση των παραπάνω επιστημών και θα σταθούμε ιδιαίτερα στα ζητήματα των αξιών, του συντονισμού και της ορθολογικότητας.

Τα Οικονομικά των Συμβάσεων συνιστούν μια νέα οπτική, η οποία ενσωματώνει τρία ζητήματα που, όπως υποστηρίζεται, είναι αποσπασμένα στα πλαίσια της κυρίαρχης οικονομικής σκέψης. Πρόκειται για το «χαρακτηρισμό» (characterization) του δρώντος και τους «λόγους» (reasons) του για δράση, τις

«τροπικότητες» (modalities) του συντονισμού των δράσεων και τέλος, το ρόλο των αξιών και των «κοινών αγαθών» (common goods). Σε αντίθεση με τα συμβατικά Οικονομικά, που πραγματεύονται τα δύο πρώτα ζητήματα ξεχωριστά [αφενός με τη «θεωρία λήψης αποφάσεων» (decision-making theory) και αφετέρου με τη «θεωρία γενικής ισορροπίας» (general equilibrium theory)] και περιορίζουν το θέμα των αξιών σε ατομικό πλαίσιο, τα Οικονομικά των Συμβάσεων επιχειρούν να συναρθρώσουν τα συγκεκριμένα ζητήματα. Η αναφερθείσα προσπάθεια συνάρθρωσης συμπυκνώνεται στα ακόλουθα: *«Εάν συμφωνούμε πως ο συντονισμός των ανθρώπινων δράσεων είναι προβληματικός (problematical) και όχι το αποτέλεσμα νόμων της φύσης ή περιορισμών, μπορούμε να κατανοήσουμε ότι η ανθρώπινη ορθολογικότητα είναι πάνω απ' όλα ερμηνευτική (interpretative) και όχι μόνο ή άμεσα υπολογιστική (calculative). Ο/η δρων/δρούσα πρώτα πρέπει να εφαρμόσει συμβατικά πλαίσια (conventional frameworks) ώστε να κατανοήσει τις καταστάσεις και τις δράσεις των άλλων προτού μπορέσει να συντονίσει εαυτόν/εαυτή. Αυτή η κατανόηση δεν είναι μόνο γνωστική (cognitive) αλλά επίσης αξιολογική (evaluative), με τη μορφή της αξιολόγησης να καθορίζει τη σημασία αυτού που ο δρων συγκρατεί και λαμβάνει υπόψιν. Σε αυτό το σημείο αναγνωρίζουμε το ρόλο, στο συντονισμό, των συλλογικών αξιών και κοινών αγαθών που δε μπορούν να αναχθούν στις ατομικές προτιμήσεις, αλλά παρέχουν το πλαίσιο για τις πιο νομιμοποιημένες συμβάσεις συντονισμού.»* (Eymard-Duvernay et al. 2003:1-2)

Τα Οικονομικά των Συμβάσεων παρακολουθούν με εξαιρετικό ενδιαφέρον την προσπάθεια «γενίκευσης» (generalization), που λαμβάνει χώρα τόσο στις Οικονομικές, όσο και στις Κοινωνικές Επιστήμες. Αυτή παίρνει τη μορφή της επέκτασης του πεδίου θεωρητικής ενεργοποίησης των δύο επιστημών, δια της κατάληψης εδάφους στην προτιμώμενη περιοχή της (υπο το φώς των εξελίξεων) ανταγωνιστικής πειθαρχίας. Το νέο πλαίσιο σχέσεων, που διαμορφώνεται μεταξύ Κοινωνικών και Οικονομικών Επιστημών, στερείται της καθαρής διάκρισης των δυο ερευνητικών περιοχών, που εν πολλοίς ίσχυε παλαιότερα, και προσφέρει τη δυνατότητα της σύγκρισης και συνεκτίμησης των αλληλο-προωθήσεων στο έδαφος του αντιπάλου.

Αναφορικά με την Οικονομική Επιστήμη, παρατηρείται η επέκταση της σε μη εμπορευματικές σχέσεις (οικογένεια, εξουσία, πολιτική, οργανώσεις κ.α.) με οχήματα, όπως τα «συμβόλαια» (contracts) και τα «παίγνια» (games). Η κύρια

ένσταση των Οικονομικών των Συμβάσεων, σε σχέση με την προαναφερθείσα απόπειρα, αφορά στη δυσκολία διατήρησης της συνοχής και της απαιτούμενης ενότητας αυτών των επεξεργασιών, με τον αρχικό πυρήνα θεωρητικών υποθέσεων της Οικονομικής Επιστήμης. Άλλωστε, οι συγκεκριμένες κύριες υποθέσεις της οικονομικής θεωρίας αναφέρονται στο πεδίο της ανταλλαγής εμπορευμάτων και υπηρεσιών στην αγορά. Πέραν όμως αυτού, ο συνολικός προβληματισμός που αναπτύσσεται στους κόλπους των Οικονομικών των Συμβάσεων, ως προς τις συμβατικές οικονομικές προσεγγίσεις, έγκειται στο ότι αυτές αποκλείουν την αναγνώριση μιας ερμηνευτικής ορθολογικότητας, δεν αφήνουν περιθώριο για ηθικές κρίσεις και κανονιστικές μέριμνες και, τέλος, αγνοούν το νόημα των συλλογικών αντικειμένων και υπάρξεων. Τα Οικονομικά των Συμβάσεων, λοιπόν, δεν μπορούν παρά να στέκονται με κριτικό τρόπο έναντι της αξίωσης των Οικονομικών, να κατασταθούν καθολική κοινωνική επιστήμη. Σύμφωνα με τη Σχολή των Συμβάσεων, όπως θα δούμε ακολούθως, τόσο τα Οικονομικά όσο και η Κοινωνιολογία αδυνατούν, στην παρούσα τους μορφή, να προσεγγίσουν την πληθώρα πτυχών και διαστάσεων της συντονισμένης ανθρώπινης δράσης.

Αναφορικά με την αντεπίθεση από μέρους της Οικονομικής Κοινωνιολογίας, οι εκπρόσωποι των Οικονομικών των Συμβάσεων παρατηρούν ότι στοχεύει κύρια στην «απομείωση» (reducing) των Οικονομικών και τον περιορισμό τους στη μελέτη του πεδίου της οικονομικής δράσης. Επιπλέον, η οικονομική δράση λογίζεται από την Κοινωνιολογία, γενικά, ως μία εκ των μορφών κοινωνικής δράσης, στις οποίες εξειδικεύεται, και νοείται ως ισοδύναμη των υπολοίπων. Από την πλευρά της, λοιπόν, η Οικονομική κοινωνιολογία επιχειρεί να εγγράψει τις οικονομικές δράσεις στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο και να τις φωτίσει με γνώμονα τις υπόλοιπες μορφές κοινωνικών δράσεων. Οι συγγραφείς αναγνωρίζουν, σε γενικές γραμμές, ότι η ευρύτητα της Κοινωνιολογίας (από την άποψη, διαπραγμάτευσης πληθώρας μορφών κοινωνικής δράσης) συνιστά πλεονέκτημα έναντι των Οικονομικών. Σημειώνουν, εντούτοις, ότι τα κοινωνιολογικά μοντέλα συνάδουν με τύπους συντονισμού, σημαντικά διαφορετικούς από εκείνους που ενέχουν αντικείμενα της αγοράς, καθώς βασίζονται σε κοινωνικές ομάδες, κοινωνικές αναπαραστάσεις και πρακτικές, μια αίσθηση του κοινωνικού και κοινωνική αλληλοκατανόηση. Υποστηρίζουν λοιπόν ότι η κοινωνιολογική οπτική, ακόμη κι όταν κάνει χρήση της γλώσσας της αγοράς και των συμφερόντων, αδυνατεί να αποτυπώσει την ιδιαιτερότητα των συγκεκριμένων

πλαϊσίων δράσης και συντονισμού (που περιλαμβάνουν αντικείμενα της αγοράς) (δες, σχετικά, Eymard-Duvernay et al. 2003:5). Σε μια προσπάθεια να συνοψίσουμε το εγχείρημα, που μόλις παρατέθηκε, θα λέγαμε ότι η Κοινωνιολογία, δίνοντας έμφαση στην μορφολογική ταυτότητα της οικονομικής δράσης με τις άλλες κοινωνικές δράσεις, χάνει από την προσοχή της την ιδιαιτερότητα του περιεχομένου της.

Πως, όμως, τα Οικονομικά των Συμβάσεων προτίθενται να συμβάλλουν στο ενδιαφέρον εγχείρημα συγκρότησης μιας ευρύτερης θεωρητικής οπτικής, η οποία θα αφορά περισσότερα πεδία της ανθρώπινης δραστηριότητας; Όπως είδαμε, αυτό επιχειρείται ήδη από τα Οικονομικά, δια της επέκτασης τους σε πεδία μη εμπορευματικών σχέσεων και αντιστρόφως από την Κοινωνιολογία, με την εφαρμογή των θεωρητικών της μοντέλων για την εξέταση της οικονομικής δραστηριότητας. Οι εκπρόσωποι της Σχολής των Συμβάσεων παρατηρούν με ενδιαφέρον την αμοιβαία επέκταση των δύο πλευρών και στρέφουν την προσοχή τους στις δύο πειθαρχίες, με όρους αναστοχασμού της συγκρότησης τους και επανεξέτασης των κοινών τους θεμελίων. Προτάσσουν, μάλιστα, τη γόνιμη συμβολή της δικής τους προσέγγισης στη διαδικασία που λαμβάνει χώρα, έναντι της καταφυγής σε μια πολύ- ή δια-πειθαρχική προσέγγιση συνδυασμού των επιμέρους επιτευγμάτων των διαφορετικών πειθαρχιών (δες, σχετικά, Eymard-Duvernay et al. 2003:3). Οι ίδιοι θέτουν το όλο ζήτημα ως εξής: *«Το εγχείρημα μας είναι διαφορετικό από αυτές τις προσπάθειες για επέκταση βασιζόμενες σε ένα πυρήνα υποθέσεων των συμβατικών οικονομικών ή της κλασσικής κοινωνιολογίας. Μετέχει στην προσπάθεια ολοκλήρωσης (integration) κινητοποιώντας τα προηγούμενα δύο κινήματα, αλλά επίσης αναγνωρίζει ότι η καθεμιά πειθαρχική παράδοση φωτίζει διαφορετικές πτυχές και διαφορετικούς τύπους συντονισμού που δύσκολα μπορούν να αφομοιωθούν στο έτερο πειθαρχικό πλαίσιο στην παρούσα του κατάσταση. Γι' αυτό κατασκευάσαμε ένα πλαίσιο ανάλυσης αφιερωμένο σε ένα θέμα κοινό στις δύο παραδόσεις, το οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να προσδιορίσει την υποκείμενη μήτρα μιας πολλαπλότητας τύπων συντονισμού, της οποίας οι διαφορετικές κληρονομίες των πειθαρχιών αποτελούν μάρτυρες.»* (Eymard-Duvernay et al. 2003:6).

Σύμφωνα με τα Οικονομικά των Συμβάσεων, λοιπόν, τόσο τα Οικονομικά όσο και η Κοινωνιολογία συνιστούν διαφορετικές απαντήσεις σε ένα κοινό ζήτημα, αυτό του προβληματικού συντονισμού. Η κάθε πλευρά εισφέρει τη δική της αντίληψη, αναφορικά με τον τύπο της δράσης και τη στοιχειώδη μορφή που λαμβάνει ο συντονισμός των δράσεων. Έτσι τα Οικονομικά επιλαμβάνονται του ζητήματος δια

του μεθοδολογικού ατομισμού, ενώ η Κοινωνιολογία στρέφει την προσοχή της στο κοινωνικό συγκείμενο. Κατ' αντιστοιχία, τα Οικονομικά των Συμβάσεων εκκινούν από το ίδιο, καθεαυτό και κατ' εξοχήν πρόβλημα του συντονισμού. Εν αρχή ην η αβεβαιότητα, θα λέγαμε. Δεν υπάρχει σε αυτό το σημείο κάποιο βέβαιο στήριγμα, κάποια διασφάλιση για την τροπή που θα πάρουν τα πράγματα, σε σχέση με τη διαμόρφωση του συντονισμού των δράσεων. Απαιτείται ερμηνευτική προσπάθεια από μέρους των συμμετεχόντων, συλλογική συμφωνία επί της αρχής/αξίας που θα επιλεγεί για την διαπίστευση και διάταξη αντικειμένων και προσώπων, ώστε να οδηγηθούμε κατ' αυτό τον τρόπο στη σύμβαση που θα προσδώσει τη μορφή του συντονισμού. Το πλεονέκτημα των Οικονομικών των Συμβάσεων έγκειται στο ότι δεν προδιαγράφει την τροπή των πραγμάτων, προς ένα συγκεκριμένο τελικό αποτέλεσμα και άρα δεν δίνει μια σταθερή και μονοσήμαντη απάντηση, στο πρόβλημα του συντονισμού. Αντιθέτως, αποτελεί μια δυναμική και πλουραλιστική προσέγγιση, που αναγνωρίζει πολλαπλότητα αξιών και μορφών αξιολόγησης και απότοκα πολλαπλότητα μορφών συντονισμού. Τόσο τα Οικονομικά όσο και η κοινωνιολογία εστιάζουν σε μία μόνο από τις πολλές διαστάσεις, που διακρίνουν την ανθρώπινη δραστηριότητα. Από την άλλη πλευρά, η Σχολή των Συμβάσεων ενέχει στην πολυδιάστατη προσέγγιση της, τις δύο προηγούμενες.

Εισήγηση του Ρίτσαρντ Σουέντμπεργκ

Θα περάσουμε τώρα στην παρουσίαση της εισήγησης του Ρίτσαρντ Σουέντμπεργκ στο ίδιο, αυτό συνέδριο των Οικονομικών των Συμβάσεων. Ο συγγραφέας στο κείμενο του, με τίτλο «Η Οικονομική Κοινωνιολογία συναντά τα Οικονομικά των Συμβάσεων» (Swedberg 2003), τοποθετείται επί των τριών κεντρικών ζητημάτων που έθεσαν οι εκπρόσωποι των Οικονομικών των Συμβάσεων (ορθολογικότητα, συντονισμός και αξίες). Σε γενικές γραμμές, διερευνά τις δυνατότητες για δημιουργικό διάλογο, μεταξύ των δύο προγραμμάτων και περιγράφει τα προσδοκώμενα οφέλη.

Αρχικά, όσον αφορά το θέμα της ορθολογικότητας και την πιθανή συμβολή της Οικονομικής Κοινωνιολογίας σε μια σχετική συζήτηση, ο Σουέντμπεργκ επισημαίνει την γενικευμένη κριτική στάση των εκπροσώπων της Οικονομικής Κοινωνιολογίας στην έννοια του οικονομικού ανθρώπου (homo economicus) και την τάση τους να αντιλαμβάνονται την ορθολογικότητα όχι ως υπόθεση (assumption)

αλλά ως μεταβλητή (variable) (δες, σχετικά, Swedberg 2003:5). Σύμφωνα με τον ίδιο, η Οικονομική Κοινωνιολογία δεν έχει πολύ ενδιαφέροντα πράγματα να εισφέρει, σε σχέση με το χαρακτηρισμό του δρώντος υποκειμένου και τους λόγους του να δράσει και σίγουρα δεν έχει επεξεργαστεί μια πλήρη και εκλεπτυσμένη εναλλακτική αντίληψη, προς αυτή του homo economicus. Βεβαίως, έχουν κατατεθεί αντίστοιχες προτάσεις, αλλά αφενός δεν υπάρχει συναίνεση για το πώς θα πρέπει να προχωρήσει η συγκεκριμένη προσπάθεια και αφετέρου οι εν λόγω προτάσεις δεν λαμβάνουν υπόψη όλα τα σχετικά ζητήματα. Ο συγγραφέας, για να καταστήσει σαφή την απόκλιση που παρατηρείται σε επιμέρους προσεγγίσεις του θέματος της ορθολογικότητας, αναφέρεται ενδεικτικά στις περιπτώσεις των Μαρκ Γκρανοβέτερ και Τζον Μέγιερ (John Meyer). Ο Γκρανοβέτερ από την πλευρά του, όπως έχουμε δει στο δεύτερο μέρος, στέκεται κριτικά έναντι της αντίληψης του υπερ-κοινωνικοποιημένου δρώντος. Της αντίληψης, δηλαδή, που θέλει την κοινωνική δράση ως απόλυτα καθορισμένη από το περιβάλλον του δρώντος. Ο Μέγιερ, από την άλλη πλευρά, είναι σφόδρα επικριτικός προς σύγχρονες κοινωνιολογικές προσεγγίσεις, οι οποίες κατά την άποψη του παρουσιάζουν τους ατομικούς δρώντες σαν μικρούς θεούς, ενώ στην πραγματικότητα οι ίδιοι συνιστούν κοινωνικές κατασκευές και επιτελούν μικρό μέρος από τη δράση που τους αποδίδεται.

Ο Σουέντπεργκ αναγνωρίζει πως, στη σύγχρονη Κοινωνιολογία, παρατηρείται τάση εγκατάλειψης της έννοιας της «ομάδας» (group), ως του ενός και μόνου λόγου για την εξήγηση της ατομικής δράσης και μάλιστα λογίζει ως θετική τη συγκεκριμένη εξέλιξη. Γενικά, θεωρεί πως έχει μεγάλη αναλυτική αξία, για τη μελέτη των οικονομικών φαινομένων, να αποδίδεται στο δρών υποκείμενο σχετική ευελιξία και ανεξαρτησία. Προφανώς, η αντίληψη του υπερ-κοινωνικοποιημένου ανθρώπου αδυνατεί να επιτελέσει ένα τέτοιο ρόλο και άρα η υπέρβαση της δεν μπορεί παρά να συνιστά προοδευτικό βήμα. Από αυτή την άποψη, ο συγγραφέας κρίνει πως η ανάλυση των Οικονομικών των Συμβάσεων κινείται προς θετική κατεύθυνση και παρουσιάζει σημαντικό ενδιαφέρον, καθότι δίδει έμφαση στην ερμηνευτική ορθολογικότητα, στο θεμελιώδες ζήτημα της ριζικής αβεβαιότητας και στον προσανατολισμό του δρώντος υποκειμένου σε κοινές κατηγορίες αξιολόγησης (τάξεις της αξίας).

Στη συνέχεια του κειμένου, ο Σουέντπεργκ εστιάζει στην έννοια του συντονισμού, η οποία όπως παρατηρεί δεν χρησιμοποιείται στην Οικονομική

Κοινωνιολογία ή ευρύτερα στην Κοινωνιολογία. Εκφράζει την άποψη ότι το νόημα της θα μπορούσε, μερικώς μόνο, να αποδοθεί δια εννοιών όπως κοινωνική οργάνωση και συνεργασία. Εντούτοις, με μια τέτοια επιλογή θα διέφευγε της προσοχής μας το κύριο πρόβλημα που ο συγκεκριμένος όρος (συντονισμός) θέτει, το να φέρεις δηλαδή σε εγγύτητα διάφορες οικονομικές δραστηριότητες και να τις αποκαταστήσεις σε μια νέα ενότητα.

Όπως έχουμε δει, ο συντονισμός συγκροτείται σε έδαφος ριζικής αβεβαιότητας και η σύμβαση δεν είναι παρά ο τρόπος μας να απαντήσουμε, έστω προσωρινά, ατελώς και ανεπαρκώς, στο πρόβλημα του συντονισμού των δράσεων. Για τον συγγραφέα, η έννοια του συντονισμού και η αλληλένδετη έννοια της σύμβασης είναι εξαιρετικής χρησιμότητας για την Οικονομική Κοινωνιολογία, καθότι θα επέτρεπε τη διαπραγμάτευση καίριων θεμάτων υπό νέο πρίσμα. Στην Οικονομική Κοινωνιολογία (όπως και ευρύτερα στην Κοινωνιολογία) συναντάμε τον όρο νόρμα, ο οποίος παρουσιάζει σημαντική ομοιότητα με αυτόν της σύμβασης. Σε κάθε περίπτωση, ο Σουέντμπεργκ μας διαβεβαιώνει ότι η συζήτηση στην Οικονομική Κοινωνιολογία, σχετικά με τις νόρμες, δεν οδηγεί πουθενά. Αφενός, διότι οι νόρμες αντιμετωπίζονται ως δεδομένες χωρίς να διερευνάται η διαδικασία ανάδοσης τους, και αφετέρου επειδή δεν εξετάζεται η βασική δομή και λειτουργία τους. Κάπως έτσι η σχετική συζήτηση αποκτά αφηρημένο χαρακτήρα και τελεί σε ουσιαστική απόσταση από την πραγματικότητα της οικονομικής ζωής. Δεν εξειδικεύεται επομένως ο ρόλος των νορμών, αναφορικά με συγκεκριμένες οικονομικές διεργασίες, αλλά αυτές (νόρμες) λαμβάνουν μια ευρεία διάσταση και συνδέονται με την κοινωνία εν γένει.

Ο συγγραφέας αναφέρει, ως χαρακτηριστικό παράδειγμα, το θέμα της παραγωγής και πιο συγκεκριμένα αυτό της τεχνολογίας, για να αναδείξει την αναλυτική αξία της έννοιας του συντονισμού και γενικότερα της οπτικής των συμβάσεων. Στην Οικονομική Κοινωνιολογία, προς το παρόν, το θέμα της τεχνολογίας προσεγγίζεται εν πολλοίς με όρους κοινωνικής κατασκευής της τεχνολογίας. Θα ήταν πάντως καθόλα πρόσφορο να διερευνηθεί ο συγκεκριμένος ρόλος της τεχνολογίας, στην παραγωγή. Από την άποψη, ότι η παραγωγή καθίσταται δυνατή δια του συντονισμού προσώπων και μηχανών, που συνδιατάσσονται και συνεργούν προς επίτευξη προσδιορισμένων στόχων.

Στρέφοντας κατόπιν την προσοχή του στο ζήτημα των αξιών, ο Σουέντμπεργκ παρατηρεί ότι η ενασχόληση της Οικονομικής Κοινωνιολογίας με το ρόλο των αξιών είναι σχετικά φτωχή και αυτό αντανakλάται τόσο στη μη ανάληψη κανονιστικής θέσης από μέρους της, όσο και στο περιορισμένο αναλυτικό ενδιαφέρον για το εν λόγω θέμα (αξίες) (δες, σχετικά, Swedberg 2003:12). Ο ίδιος, αν και κρίνει ασαφές το γιατί η Οικονομική Κοινωνιολογία έχει αποφύγει να πάρει μια δημόσια θέση σε ποικίλα πολιτικά και οικονομικά ζητήματα, μας παραπέμπει κεντρικά σε δύο πιθανούς λόγους. Αφενός, αυτή η εξέλιξη εξηγείται ως αντίδραση στην Μαρξιστική Κοινωνιολογία που κρίθηκε υπερβολικά πολιτική και αφετέρου βασίζεται, εν πολλοίς, στην έλλειψη πολιτικού ενδιαφέροντος από μέρους των οικονομικών κοινωνιολόγων.

Ως προς το μικρό ενδιαφέρον της Οικονομικής Κοινωνιολογίας για τη διερεύνηση του ρόλου των αξιών στην οικονομική ζωή, ο συγγραφέας διακρίνει επίσης δύο σημαντικούς λόγους. Κατά πρώτους, η αρνητική τοποθέτηση κυρίως από πλευράς των «αναλυτών των δικτύων» (network analysts) έναντι «θολών εννοιών» (fuzzy concepts), κατά τους ίδιους, όπως αξίες, ιδέες και κουλτούρα. Οι εν λόγω θεωρητικοί προτάσσουν την αξίωση για αυστηρή και ακριβή ανάλυση της οικονομικής ζωής και πιστεύουν πως τα πρότυπα της δικής τους προσέγγισης (θεωρία δικτύων) ανταποκρίνονται καλύτερα σε αυτό το καθήκον. Κατά δεύτερους, η τάση που κυριάρχησε ευρέως στην αμερικάνικη Κοινωνιολογία και αφορά στην εγκατάλειψη της παραδοσιακής αντίληψης για την κουλτούρα. Πρόκειται για την στροφή του ερευνητικού ενδιαφέροντος, από τη μελέτη της κουλτούρας ως γενικού συστήματος αξιών μιας κοινότητας, ενός έθνους κ.τ.λ., στην εξέταση «γνωστικών στρατηγικών» (cognitive strategies) και «συνόλων νοημάτων» (sets of meanings). Σε κάθε περίπτωση, οι αξίες και ο ρόλος τους στις οικονομικές διεργασίες τέθηκαν στο περιθώριο των συζητήσεων της Οικονομικής Κοινωνιολογίας, αν και παραδοσιακά συνιστούν κατεξοχήν περιοχή έρευνας της Κοινωνιολογίας, γενικά. Ο Σουέντμπεργκ κλείνει το συγκεκριμένο θέμα, διατυπώνοντας την άποψη ότι η Οικονομική Κοινωνιολογία θα πρέπει να λάβει υπόψιν τη διάσταση των αξιών, ώστε να διατηρήσει τη σύνδεση της με την πραγματικότητα, αποδεχόμενη τον κεντρικό τους ρόλο στην οικονομική ζωή. Αναγνωρίζει επιπλέον ότι η εισήγηση των Μπολτάνσκι και Θεβενώ, περί των τάξεων της αξίας, συνιστά έναν ενδιαφέρον τρόπο εισαγωγής του ζητήματος των αξιών στην ανάλυση (δες, σχετικά, Swedberg 2003:13).

Ολοκληρώνοντας το κείμενο του, ο συγγραφέας εκφράζει την άποψη πως η Οικονομική Κοινωνιολογία, για να αναπτυχθεί περαιτέρω προς μια καινοτόμα προοδευτική κατεύθυνση, θα πρέπει να αντιπαρατεθεί με κάποιες από τις υπάρχουσες αδυναμίες της και να τοποθετηθεί στα διάφορα καίρια οικονομικά ζητήματα που έχει αμελήσει. Αναγνωρίζει, μάλιστα, ότι τα Οικονομικά των Συμβάσεων μπορούν να συμβάλλουν θετικά σε αυτή τη διαδικασία, εμφυσώντας στην Οικονομική Κοινωνιολογία νέα ζωή και έμπνευση. Τέλος, ο Σουέντμπεργκ δεν παραλείπει να λάβει θέση στην προτροπή και στόχευση των Οικονομικών των Συμβάσεων, για ανασύνθεση στο χώρο των κοινωνικών επιστημών. Αν και προσεγγίζει με ενδιαφέρον τη σχετική διαδικασία, εντούτοις εκφράζει την άποψη ότι η Οικονομική Κοινωνιολογία πρέπει να διατηρήσει την ταυτότητα της, ως κοινωνιολογικού υποκλάδου με ειδικό ενδιαφέρον. Υποστηρίζει, συγκεκριμένα, ότι η Οικονομική Κοινωνιολογία οφείλει να εμμείνει στον κοινωνιολογικό της πυρήνα, απολαμβάνοντας έτσι θεσμική προστασία και υποστήριξη, και ότι δε θα έπρεπε να στραφεί πρωταρχικά στη συγκρότηση μιας νέας επιστήμης των οικονομικών (δες, σχετικά, Swedberg 2003:14-15).

3.Πρόταση κοινής στόχευσης των δύο εγχειρημάτων

Θα προχωρήσουμε τώρα στην εξέταση της θεωρητικής πρότασης, ενός εκπροσώπου της Σχολής των Συμβάσεων, του Αντρέ Ορλεάν (André Orléan). Θα καταφύγουμε, εντούτοις δι' αυτό, σε άρθρο του οικονομικού κοινωνιολόγου Σόρεν Γιάγκντ (Søren Jagd), στο οποίο και ο ίδιος παρουσιάζει την εισήγηση του Ορλεάν. Για τις ανάγκες της παρουσίασης, της θέσης του Ορλεάν, ο Γιάγκντ αντλεί κυρίως από δύο άρθρα του πρώτου: το «Για μια νέα προσέγγιση των χρηματοοικονομικών αλληλεπιδράσεων: τα οικονομικά των συμβάσεων αντιμετωπίζουν την οικονομική κοινωνιολογία» (Pour une nouvelle approche des interactions financières: l'économie des conventions face à la sociologie économique) του 2002, και το «Προβληματισμός σχετικά με τα θεσμικά θεμέλια της αντικειμενικότητας της αγοράς» (Réflexion sur les fondements institutionnels de l'objectivité marchande) του 2003. Τα συγκεκριμένα άρθρα, όπως διαπιστώνει και ο αναγνώστης, είναι στη γαλλική γλώσσα, γεγονός που δεν μας επέτρεψε την αδιαμεσολάβητη αξιοποίηση τους.

Σε κάθε περίπτωση πρόκειται για μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα πρόταση που, όπως υποστηρίζει ο Ορλεάν, μπορεί να αποτελέσει το πλαίσιο για τη συνάντηση των Οικονομικών των Συμβάσεων και της Οικονομικής Κοινωνιολογίας και για τη διαμόρφωση μιας κοινής στόχευσης. Η πρόταση αφορά στην κριτική εξέταση των προϋποθέσεων των παραδοσιακών Οικονομικών, με απώτερο στόχο την «αποφυσικοποίηση» (denaturalization) του οικονομικού κόσμου. Η κεντρική θέση του Ορλεάν είναι πως τα Οικονομικά παρουσιάζουν τα επιμέρους στοιχεία του οικονομικού κόσμου ως φυσικά, παραγνωρίζοντας ότι αποτελούν, στην πραγματικότητα, κοινωνικές κατασκευές και αφήνοντας αδιερεύνητες τις κοινωνικές διαδικασίες συγκρότησής τους. Η απόπειρα φυσικοποίησης του οικονομικού κόσμου, από μέρους των συμβατικών Οικονομικών, καθίσταται ιδιαίτερος εμφανής σε δύο κεντρικές υποθέσεις τους, την «υπόθεση νομενκλατούρας» (nomenclature hypothesis) και την «υπόθεση πιθανότητας» (probability hypothesis). Σύμφωνα με τον Ορλεάν, οι εν λόγω υποθέσεις καθορίζουν εν πολλοίς τον τρόπο, με τον οποίο τα Οικονομικά δομούνται ως πειθαρχία.

«Η υπόθεση νομενκλατούρας αναφέρεται στο αξίωμα της ύπαρξης μιας λίστας n αγαθών με ομοιογενή ποιότητα γνωστή σε όλους τους δρώντες. Αυτή είναι η εκκίνηση όλων των μικροοικονομικών παρουσιάσεων. Αν και σπάνια συζητείται ρητά, εκλαμβάνεται ως να είναι μια 'φυσική' κατάσταση. Από αυτή την άποψη, η οικονομία παρουσιάζει τον εαυτό της αυθόρμητα για τα μάτια του πλέον αφελή και απληροφόρητου παρατηρητή. Για τους καταναλωτές, το πρόβλημα είναι να καθορίσουν τις ποσότητες (x_1, x_2, \dots, x_n) των n διαθέσιμων αγαθών ώστε να μεγιστοποιηθεί η ωφέλεια τους υπό τον περιορισμό ότι τα έξοδα τους δε θα είναι υψηλότερα από τα έσοδα τους. Για τους παραγωγούς, το πρόβλημα είναι να καθορίσουν τις ποσότητες (x_1, x_2, \dots, x_n) των n παραγόμενων αγαθών με τέτοιο τρόπο ώστε να μεγιστοποιήσουν το κέρδος τους. Ο περιορισμός τους τίθεται από τη διαθέσιμη τεχνολογία παραγωγής. Σε αυτές τις δύο περιπτώσεις, η λογική είναι ταυτόσημη: τα άτομα δεν ασχολούνται με τη συμπεριφορά των άλλων δρώντων παρά μόνον με τις τιμές των αγαθών που καταναλώνονται και παράγονται» (Jagd 2007:83-84).

Η παραπάνω περιγραφή του συντονισμού στην αγορά δεν είναι, ασφαλώς, ουδέτερη. Λαμβάνεται ως δεδομένη η ύπαρξη του συνόλου n αγαθών, παρουσιάζεται ως προσδιορισμένη και γνωστή σε όλους τους δρώντες η ποιότητα των ανταλλασσόμενων αγαθών και τέλος θεωρείται ότι ο κάθε δρών έχει μια τέλεια

προσδιορισμένη «λειτουργία της ωφέλειας» (utility function) του. Σύμφωνα με τον Ορλεάν, λοιπόν, τα προαναφερθέντα στοιχεία δεν θα πρέπει να εκλαμβάνονται ως φυσικά και «δεδομένα» (given). Αντιθέτως, υποστηρίζει πως συνιστούν αποτελέσματα «κοινωνικής εργασίας» (social work) των οικονομικών δρώντων και λειτουργούν ως «κοινά σημεία αναφοράς» (common points of reference), που τους επιτρέπουν να συντονίζονται αποδοτικά, ερχόμενοι σε συμφωνία ανταλλαγής.

Για τον Ορλεάν, η εξέταση του συντονισμού στην αγορά, με τους όρους των παραδοσιακών Οικονομικών, ενέχει σημαντικούς περιορισμούς. Η έμφαση δίδεται αποκλειστικά σε σχέσεις τιμής-ποσότητας των ανταλλασσόμενων προϊόντων και παραγνωρίζονται άλλοι πολύ σημαντικοί παράγοντες της οικονομικής δραστηριότητας, όπως η εξέλιξη των αντιλήψεων των δρώντων σε σχέση με την ποιότητα των προϊόντων. Σε γενικές γραμμές, η παραδοσιακή οικονομική διαπραγμάτευση του συντονισμού στην αγορά αποκρύπτει τις κοινωνικές διεργασίες, δια των οποίων οι δρώντες συγκροτούν κοινά σημεία αναφοράς και επιτυγχάνουν έτσι τη «ρύθμιση» (regulation) των ανταλλαγών τους. Σε αντίθεση με τη φυσικοποίηση του κοινωνικού περιβάλλοντος της αγοράς, ο Ορλεάν καλεί σε προσεκτική διερεύνηση των διαφόρων μορφών κοινωνικής εργασίας που συνδέονται με την επίτευξη συμφωνίας, στην αγορά. Πρόκειται για δραστηριότητες κωδικοποίησης, πιστοποίησης, τυποποίησης και ρύθμισης.

Ας περάσουμε τώρα στην εξέταση της έτερης υπόθεσης. «Ο Αντρέ Ορλεάν προτείνει ότι μια δεύτερη υπόθεση παίζει έναν εξίσου θεμελιώδη ρόλο στα παραδοσιακά οικονομικά, η υπόθεση πιθανότητας, η οποία διευκρινίζει τον τρόπο που τα παραδοσιακά οικονομικά αντιλαμβάνονται το μέλλον. Ακολουθώντας αυτή την υπόθεση, τα παραδοσιακά οικονομικά υποθέτουν την ύπαρξη μιας λίστας m καταστάσεων του κόσμου, $e1, e2, \dots, em$, περιγράφοντας με έναν εξαντλητικό τρόπο όλα όσα μπορεί να συμβούν αύριο. Αυτή η λίστα υποτίθεται ότι είναι γνωστή σε όλους τους οικονομικούς δρώντες. Διότι σε όλες τις καταστάσεις του κόσμου δίδεται μια πιθανότητα από τους δρώντες, η λίστα συνδέεται με μια αντικειμενική κατανομή πιθανοτήτων, εξ ου το όνομα 'υπόθεση πιθανότητας'». (Jagd 2007:85).

Ο Ορλεάν παρατηρεί πως, και σε αυτή την περίπτωση, η περιγραφή των συμβατικών Οικονομικών, σε σχέση με την αναπαράσταση του μέλλοντος, αποκλείει από την ανάλυση την κοινωνική αλληλεπίδραση. Κατά την άποψη του, το σύνολο

των εναλλακτικών καταστάσεων του μελλοντικού κόσμου, που προκύπτει εκ της αποδόσεως πιθανοτήτων από τον κάθε απομονωμένο δρώντα, λειτουργεί ως «φυσική διαμεσολάβηση» (natural mediation) για τους οικονομικούς δρώντες και επιτρέπει στον καθένα από αυτούς να σχεδιάζει τη δράση του, χωρίς να λαμβάνει υπόψιν την άποψη των υπολοίπων για τη μελλοντική εικόνα του κόσμου. Αντιθέτως, ο Ορλεάν υποστηρίζει ότι μια νομιμοποιημένη αναπαράσταση του μέλλοντος, συγκροτείται με όρους διάδρασης και λειτουργεί ως κοινό σημείο αναφοράς, διευκολύνοντας το συντονισμό των δρώντων.

Για τον Ορλεάν, ενδεικτικό παράδειγμα της συγκεκριμένης αντίληψης αποτελεί ο συντονισμός στη «χρηματοοικονομική αγορά» (financial market) και ο ρόλος των «χρηματοοικονομικών συμβάσεων» (financial conventions). Υποστηρίζει, λοιπόν, ότι η ύπαρξη μιας αναπαράστασης του μέλλοντος, την οποία μοιράζονται οι συμμετέχοντες στη χρηματοοικονομική αγορά, δεν μπορεί να προϋποτίθεται, αλλά θα πρέπει να εξετάζεται ως αποτέλεσμα των ίδιων των χρηματοοικονομικών συναλλαγών. Πρόκειται βεβαίως για μια εξειδίκευση της ευρύτερης οπτικής των Οικονομικών των Συμβάσεων, που και σε αυτή την περίπτωση θέτουν στο κέντρο της προσοχής, την κοινωνική αλληλεπίδραση και τα αποτελέσματα της. Κοινωνικά αποτελέσματα, που στην ανάλυση των συμβατικών Οικονομικών παρουσιάζονται ως φυσικώς προκύπτοντα, επιτρέποντας τους έτσι να ασχολούνται αποκλειστικά με θέματα οικονομικής ανταλλαγής και διακινδύνευσης μελλοντικών επενδύσεων. Σύμφωνα με τον Ορλεάν, όμως, η αποσύνδεση των κοινωνικών διεργασιών από τις αυστηρά οικονομικές συνιστά λανθασμένη επιλογή, καθότι οι δυο τους συνυφαίνονται.

Αναφερόμενοι συνολικά στο άρθρο του Σόρεν Γιάγκντ, θα λέγαμε ότι ο ίδιος προχωρεί στην παρουσίαση του θεωρητικού πλαισίου των Οικονομικών των Συμβάσεων και αντιμετωπίζει με εξαιρετικό ενδιαφέρον την αναγνώριση της πολλαπλότητας μορφών αξιολόγησης και συντονισμού. Κατόπιν στέκεται ιδιαίτερα στο ζήτημα της αποφυσικοποίησης του οικονομικού κόσμου και στην εισήγηση του Ορλεάν να επιδιωχθεί, από κοινού με την Οικονομική Κοινωνιολογία, η συγκεκριμένη στόχευση. Εκφράζει, μάλιστα, την άποψη ότι η πρόταση του Ορλεάν θα βρει πιθανότατα σύμφωνους τους περισσότερους οικονομικούς κοινωνιολόγους. Παρατηρεί, επιπλέον, ότι αρκετά από τα θέματα που εξετάζουν τα Οικονομικά των Συμβάσεων, όπως οι διαδράσεις, οι συμβάσεις και τα κοινά σημεία αναφοράς,

εμπίπτουν στη σφαίρα των ενδιαφερόντων και της Οικονομικής Κοινωνιολογίας. Επιπρόσθετα, διαπιστώνει ότι η προσέγγιση των Οικονομικών των Συμβάσεων συνιστά έξοχο παράδειγμα μελέτης του τρόπου με τον οποίο οι αγορές συγκροτούνται και αλλάζουν από τους συμμετέχοντες δρώντες. Και τέλος διατυπώνει τη θέση ότι θα πρέπει και η Οικονομική Κοινωνιολογία να στραφεί προς αυτή την κατεύθυνση, αναδεικνύοντας τις διάφορες μορφές «κοινωνικής εργασίας» (social work) (π.χ. δραστηριότητες κωδικοποίησης, τυποποίησης, πιστοποίησης και ρύθμισης) εντός και γύρω από τις αγορές (δες, σχετικά, Jagd 2007:88-89).

Συμπέρασμα

Στο παρόν μέρος, προχωρήσαμε σε μια συνεξέταση των προσεγγίσεων των Οικονομικών των Συμβάσεων και της Οικονομικής Κοινωνιολογίας. Αυτό που θεωρούμε ότι αναδεικνύεται κατά σαφή τρόπο είναι η, σε μεγάλο βαθμό, συμβατότητα των δύο προσεγγίσεων και η ύπαρξη ευνοϊκών προϋποθέσεων για διάλογο και συνεργασία τους. Γεγονός που βεβαιώνεται και από τους εξέχοντες οικονομικούς κοινωνιολόγους, Ρίτσαρντ Σουέντμπεργκ και Σόρεν Γιάγκντ. Εάν, μάλιστα, στην προαναφερθείσα διαπίστωση προστεθεί και η αμοιβαία κριτική στάση, που οι δυο οπτικές διατηρούν έναντι των συμβατικών Οικονομικών, θεωρούμε ότι συγκροτείται μια πολύ ικανοποιητική βάση, η οποία δικαιολογεί απόλυτα την επιδίωξη για μια δημιουργική συνάντηση των δύο προγραμμάτων έρευνας. Το συγκεκριμένο θέμα θα έχουμε την ευκαιρία να το δούμε εκτενέστερα, στο καταληκτικό τμήμα της εργασίας μας που ακολουθεί.

Συμπέρασμα

Αισίως φτάνουμε στο τέλος της εργασίας μας. Βεβαίως, όσα είχαμε να πούμε, έχουν προφανώς ήδη αποτυπωθεί στο κύριο μέρος του κειμένου. Το συγκεκριμένο τμήμα της εργασίας θεωρούμε ότι θα πρέπει να λάβει, περισσότερο, χαρακτήρα ενός μικρού απολογισμού και επιπλέον το αντιλαμβανόμαστε ως ευκαιρία να καταγραφούν κάποιες σκέψεις, σε ολίγον πιο προσωπικό ύφος.

Σε γενικές γραμμές, προσπαθήσαμε να είμαστε δίκαιοι και άρα προσεκτικοί, αναφορικά με τη διαχείριση του πρωτογενούς υλικού που αξιοποιήσαμε. Λέγοντας αυτό, αναφερόμαστε απλώς στην προσπάθεια να παραμείνουμε πιστοί στο πνεύμα του πρωτότυπου κειμένου, που κάθε φορά εξετάζαμε. Στόχευση, άλλωστε, της παρούσας εργασίας ήταν η παρουσίαση των ρευμάτων της Οικονομικής Κοινωνιολογίας και των Οικονομικών των Συμβάσεων, καθώς και μια απόπειρα συνεκτίμησης τους. Επιδιώξαμε, λοιπόν, να αναδείξουμε τις οπτικές των διαφόρων εκπροσώπων των δύο προγραμμάτων έρευνας, έχοντας βεβαίως την επίγνωση ότι η προσπάθεια συνόψισης των απόψεων τους, δε μπορεί παρά να καθιστά στενότερο το εύρος της σκέψης τους και να αποστερεί μέρος του διανοητικού τους πλούτου. Επιπρόσθετα, πάντοτε ενυπάρχει ο κίνδυνος δικών μας παρανοήσεων και γι' αυτό το λόγο θα προτρέπαμε τον αναγνώστη, να παραπέμψει εαυτόν στην προτεινόμενη βιβλιογραφία, και να συγκροτήσει έτσι ίδια άποψη. Εξάλλου, φιλοδοξία μας είναι να κεντρίσουμε το ενδιαφέρον του αναγνώστη, όσον αφορά τη θεματική που διαπραγματευτήκαμε (σχέση Οικονομικής Κοινωνιολογίας και Οικονομικών των Συμβάσεων) και να τον παρακινήσουμε στην εξέταση του σχετικού υλικού. Με αυτό τον τρόπο, θα μπορέσει να χαράξει τη δική του διανοητική πορεία και να βρει μια αντίστοιχη διέξοδο.

Το πλάνο της δουλειάς μας δεν δομήθηκε, εκ των προτέρων, στη βάση σαφώς προσδιορισμένων ερευνητικών ερωτημάτων, αντιθέτως αναζητήσαμε στη συνεξέταση των βιβλιογραφικών πηγών, το καθοδηγητικό νήμα της έρευνας μας. Είχαμε, βεβαίως, προηγουμένως με σαφήνεια προσδιορίσει τη θεματική, εντός της οποίας θα έπρεπε να κινηθούμε. Το θέμα αφορούσε, συγκεκριμένα, στη μελέτη και συνεξέταση των προσεγγίσεων της Οικονομικής Κοινωνιολογίας και των Οικονομικών των Συμβάσεων. Επιλέξαμε, λοιπόν, αρχικά να προβούμε στην παρουσίαση του θεωρητικού σχήματος των Οικονομικών των Συμβάσεων. Στη

συνέχεια παρουσιάσαμε την οπτική της Οικονομικής Κοινωνιολογίας. Σε αυτή την περίπτωση, με βάση την ευρύτητα και ίσως πολυδιάσπαση που παρατηρείται στο εσωτερικό της, φροντίσαμε να αναδείξουμε τα γενικά της χαρακτηριστικά και οπωσδήποτε να αναφερθούμε αναλυτικά στην εξόχως επιδραστική προσέγγιση της «έδρασης» (embeddedness). Κατόπιν, στο τρίτο μέρος εξετάσαμε από κοινού τις δύο προσεγγίσεις, από άποψη μεθόδου, διαπραγμάτευσης των θεμάτων των αξιών, συντονισμού και ορθολογικότητας, και τέλος στρέψαμε την προσοχή μας στην ενδιαφέρουσα πρόταση για διαμόρφωση μιας κοινής τους στόχευσης (αποφυσικοποίηση).

Σε ένα γενικότερο επίπεδο, η συζήτηση που παρατέθηκε αναφέρεται σε διαφορετικές προτάσεις για τη δέουσα ανάλυση της οικονομικής ζωής. Σε αυτό το πλαίσιο, αναμφισβήτητα, τα συμβατικά Οικονομικά αποτελούν την κυρίαρχη εκδοχή οικονομικής ανάλυσης. Η Οικονομική Κοινωνιολογία και τα Οικονομικά των Συμβάσεων, θα λέγαμε μεταφορικά ότι παίρνουν το λόγο σε μια αίθουσα, στην οποία αντηχούν ακόμη οι απόψεις των Οικονομικών. Ανοίγουν, λοιπόν, ένα διάλογο με τις εν λόγω απόψεις από κριτική σκοπιά και αμφισβητούν την πρωτοκαθεδρία του κύριου ομιλητή. Σε αυτό ακριβώς το σημείο βρίσκεται και η ξεχωριστή προσφορά των δύο προγραμμάτων, στην αμφισβήτηση των συνθηκών μονολόγου των συμβατικών Οικονομικών. Σε αντίθεση με την προηγουμένως διαμορφωμένη εικόνα, που αποτύπωνε αποκλειστικά φευγαλέες ανταλλαγές ιδιωτών, με μοναδικό κίνητρο την επιδίωξη ιδιοτελούς οφέλους για το κάθε απομονωμένο άτομο, πλέον η οικονομική ανάλυση ανοίγει και προς άλλες κατευθύνσεις. Στα Οικονομικά των Συμβάσεων και στην Οικονομική Κοινωνιολογία, το ενδιαφέρον στρέφεται στο κοινωνικό συγκείμενο. Στα συλλογικά πλαίσια, τα οποία αποτελούν τη ζωντανή πραγματικότητα των δρώντων υποκειμένων και εντός των οποίων λαμβάνει χώρα η κοινωνική αλληλεπίδραση και η παρεπόμενη παραγωγή αποτελεσμάτων συντονισμένης δράσης. Επιπλέον, τα Οικονομικά των Συμβάσεων, καθόλα «κοινωνιολογικά ενήμερη» (sociologically informed) προσέγγιση, ξαναφέρνουν στο προσκήνιο με πρωτότυπο και σαφή τρόπο το ζήτημα των αξιών και το ρόλο τους στον προσανατολισμό της συλλογικής δράσης. Πρόκειται, βεβαίως, για ένα εξαιρετικά προσφιλέθιμο θέμα στους κόλπους της Κοινωνιολογίας, αν και έχει εν πολλοίς παραμεληθεί από πλευράς Οικονομικής Κοινωνιολογίας. Τέλος, αναφορικά με τα Οικονομικά των Συμβάσεων και τη σχέση που διατηρούν με παραδοσιακές

επεξεργασίες της Πολιτικής Φιλοσοφίας, μοναδικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανάδειξη ζητημάτων, όπως αυτά της «δικαιοσύνης» (fairness) και της ισότιμης συμμετοχής στη διαδικασία ταυτοποίησης της κατάστασης και καθορισμού του συλλογικού τρόπου απόκρισης (με μια λέξη, δημοκρατία). Ζητήματα που δε μπορεί παρά να εγείρονται σε κάθε συλλογική προσπάθεια, καθότι οι άνθρωποι καλούνται να αναγνωρίσουν εαυτούς και αλλήλους, να δομήσουν τις μεταξύ τους σχέσεις και να δράσουν από κοινού.

Η πρόκληση, λοιπόν, της συγκρότησης ενός αντίπαλου δέους, έναντι των παραδοσιακών Οικονομικών, είναι όντως εξόχως μεγάλη μα φαντάζει και απολύτως απαραίτητη. Σε αυτό το πλαίσιο, δεν μπορούμε παρά να αναγνωρίσουμε την ανεκτίμητη προσφορά της προσέγγισης της έδρασης, η οποία αμφισβητεί ευθέως την αντίληψη των Οικονομικών για την οικονομική δραστηριότητα και τις προϋποθέσεις της. Η ανάλυση του Γκρανοβέτερ δείχνει να βεβαιώνει το αυτονόητο, ότι δηλαδή το οικονομικό στοιχείο εδράζεται στο κοινωνικό. Εναλλακτικά, το ζήτημα της συγκρότησης του οικονομικού στοιχείου θα μπορούσε είτε να τύχει παραγωγώρισης, είτε να προσεγγιστεί με όρους φυσικής ανάδοσης. Οι εκπρόσωποι των Οικονομικών, όταν επιχειρούν να αντιμετωπίσουν το εν λόγω ζήτημα, περιγράφουν την οικονομική δραστηριότητα ως προκύπτουσα με φυσικό τρόπο. Σε αυτό, ακριβώς, το σημείο στρέφουν την προσοχή τους τα Οικονομικά των Συμβάσεων και επιζητούν, μάλιστα, και τη συμβολή της Οικονομικής Κοινωνιολογίας, ώστε να προχωρήσουν το εγχείρημα της αποφυσικοποίησης της μελέτης της οικονομίας. Σε γενικές γραμμές, θα λέγαμε ότι στοχεύουν στην αποδόμηση του θεωρητικού σχήματος των συμβατικών Οικονομικών. Συγκεκριμένα, προτείνεται η εξέταση των προϋποθέσεων της στοιχειώδους οικονομικής ανταλλαγής στην αγορά και η έκθεση του κοινωνικού υποστρώματος σχηματισμού τους. Με αυτό τον τρόπο πλήττεται καίρια η αντίληψη των Οικονομικών, που θέλει τις εν λόγω προϋποθέσεις φυσικά δοσμένες. Ασφαλώς, μια τέτοια προσπάθεια δεν μπορεί παρά να καταδεικνύει τους περιορισμούς των Οικονομικών και να γεννά ερωτηματικά για την ορθότητα και τη συνοχή του θεωρητικού τους πλαισίου. Εξαιρετική έμπνευση, ασφαλώς, η οποία φαίνεται να αποτελεί συνέχεια και εξειδίκευση της ιδέας της έδρασης. Ανοίγει, έτσι, ο δρόμος για την εξέταση του συγκεκριμένου τρόπου, με τον οποίο κάθε φορά αναδίδεται η οικονομική δραστηριότητα, εντός και στη βάση των διαφόρων κοινωνικών πλαισίων.

Αναφορικά με τις προοπτικές που ανοίγονται μπροστά μας και τις κατευθύνσεις που θα έπρεπε να ακολουθηθούν, θα θέλαμε κλείνοντας να καταγράψουμε έναν μερικό και εν πολλοίς ανεπεξέργαστο προβληματισμό. Θεωρούμε, κατ' αρχήν, ότι η κοινωνιολογική έρευνα των οικονομικών διεργασιών θα πρέπει (όπως και συμβαίνει) να διαμορφώνεται στη βάση δύο κεντρικών κριτηρίων. Οφείλει, αφενός, να αναδεικνύει το διαδραστικό χαρακτήρα της σχέσης κοινωνικού και οικονομικού στοιχείου και αφετέρου να αποτελεί ανταγωνιστική εκδοχή ανάλυσης της οικονομικής ζωής, σε σχέση με τα συμβατικά Οικονομικά. Από την πλευρά μας, λοιπόν, θα θέλαμε να προτείνουμε τον προσανατολισμό της έρευνας σε συγκεκριμένα ζητήματα, των οποίων οι αιτίες ανευρίσκονται μεν στη δομή και τη λειτουργία της οικονομίας, έχουν δε σημαντικές κοινωνικές συνέπειες και προεκτάσεις. Θα θέλαμε, ενδεικτικά, να αναφερθούμε σε ένα θέμα που ταιριάζει στην προηγούμενη περιγραφή και δεν είναι άλλο από το πρόβλημα της ανεργίας. Θεωρούμε ότι το συγκεκριμένο κοινωνικό πρόβλημα θα μπορούσε να αποτελέσει ένα εξαιρετικό θέμα, για μια προσέγγιση που εκκινεί από την αναγνώριση κοινωνικών προβλημάτων οικονομικής υφής και επιχειρεί στη συνέχεια να ανιχνεύσει τις αιτίες τους, μελετώντας τη συγκεκριμένη διάρθρωση της οικονομίας. Ευνοϊκή συνθήκη για μια τέτοια γραμμή έρευνας θα ήταν, στη συγκεκριμένη περίπτωση, ένα ποσοστό ανεργίας (περιφέρειας, χώρας) αρκετά υψηλό (σε σχέση, είτε με τον αριθμό εργαζομένων του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, είτε με το ποσοστό ανεργίας σε άλλες αντίστοιχες περιφέρειες και χώρες) ώστε εναλλακτικές προσεγγίσεις που στρέφουν την προσοχή τους στα ατομικά χαρακτηριστικά των ίδιων των ανέργων (δεξιότητες) και τα αξιολογούν υπο το πρίσμα των αναγκών της λειτουργίας της οικονομίας, να υποχωρούν σε σημασία για την εξήγηση του φαινομένου και να φαντάζουν εν πολλοίς αδόκιμες. Εν ολίγοις, εκκινούμε από κοινωνικά προβλήματα καθεαυτά, των οποίων η σημασία μόνον ατυχώς θα μπορούσε να εξεταστεί με όρους ατομικής διαγωγής. Βεβαίως, κάνοντας μια επιλογή τέτοιου τύπου έρευνας, είναι εξόχως πιθανό η προσπάθειά μας να μην ενέπιπτε απλώς και μόνο στην κατάδειξη των περιορισμών της συμβατικής οικονομικής θεωρίας, αλλά κυρίως να αφορούσε στην ανάδειξη των ορίων του ίδιου του αντικειμένου της. Αναφερόμαστε, ασφαλώς, στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας της οικονομίας και προτάσσουμε την ανάγκη για μια κριτική εξέταση των προϋποθέσεων και των συνεπειών του.

Βιβλιογραφία

- Beckert, J. (1996). "What is Sociological about Economic Sociology? Uncertainty and the Embeddedness of Economic Action", *Theory and Society* 25: 803–840.
- Boltanski, L. and Thévenot, L. (1999). "The Sociology of Critical Capacity", *European Journal of Social Theory* 2(3): 359–78.
- Boltanski, L. and Thévenot, L. (2000). "The Reality of Moral Expectations: A Sociology of Situated Judgment", *Philosophical Explorations* III(3): 208–31.
- Boltanski, L. and Thévenot, L. (2006). *On Justification: Economies of Worth*. Princeton: Princeton University Press
- Γκρανοβέτερ, Μ. (2006 [1985]). "Οικονομική δράση και κοινωνική δομή: το πρόβλημα της έδρασης." μτφρ. Δ. Λάμπρου-Σ. Κονιόρδος, σε Σ. Κονιόρδος (επιμ.), *Κείμενα Οικονομικής Κοινωνιολογίας*, Αθήνα: Gutenberg.
- Eymard-Duvernay, F., Favereau, O., Orléan, A., Salais, R. and Thévenot, L. (2003). "Values, Coordination and Rationality: The Economy of Conventions or the Time of Reunification in the Economic, Social and Political Sciences", paper presented at the conference 'Conventions et institutions: approfondements théoriques et contributions au débat politique', Paris, 11–13 December.
- Granovetter, M. and Swedberg, R. (eds) (1992). *The Sociology of Economic Life*. Boulder, Westview Press.
- Guillén, M. F., Collins, R., England, P. and Meyer, M. (eds) (2002). *The New Economic Sociology: Developments in an Emerging Field*. New York: Russell Sage Foundation.
- Jagd, S. (2007). "Economics of Convention and New Economic Sociology: Mutual Inspiration and Dialogue", *Current Sociology* 55:75-91.
- Κονιόρδος, Σ. (2002). "Σχετικά με τη Νέα Οικονομική Κοινωνιολογία", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχος Νο 108-109, σσ. 69-99.
- Κονιόρδος, Σ. (2010). "Η Νέα Οικονομική Κοινωνιολογία ως Αντίδραση στον 'Οικονομικό Ιμπεριαλισμό': Η έννοια της έδρασης", *Επιστήμη και Κοινωνία*, τεύχος Νο 22, σσ. 163-185.

- Koniordos, S. (2007). "Sociology, Economic", in W. Darity (ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences, 2nd edition*, Macmillan Reference USA (Thomson Gale), New York.
- Martinelli, A. (2004). "Rational Choice and Sociology", in J. C. Alexander, G. T. Marx, and C. L. Williams (eds), *Self, Social Structure, and Beliefs: Explorations in Sociology*, Berkeley: University of California Press, Pp. 82–102.
- Salais, R. (2001). "A presentation of the French “économie des conventions”. Application to labour issues", published in Work seminar of the ESCR-Center of Business Research at the University of Cambridge, Cambridge : United Kingdom.
- Smelser, N. J. and Swedberg, R. (eds) (1994). *The Handbook of Economic Sociology*. Princeton, Princeton University Press and Russell Sage Foundation.
- Smelser, N. J. and Swedberg, R. (eds) (2005). *The Handbook of Economic Sociology*, 2nd expanded edn. New York: Russell Sage Foundation/Princeton, N J: Princeton University Press.
- Swedberg, R. (2003). "Economic Sociology Meets the Economics of Conventions."Colloque Conventions et Institutions: Approfondissements Théoriques et Contributions au Débat Politique, Paris December 11-13.
- Swedberg, R. (2004). "What Has Been Accomplished in New Economic Sociology and Where is it Heading? " , *European Journal of Sociology* 45(3): 317–30.
- Swedberg, R. (2006). "The Toolkit of Economic Sociology " , SOCIUS Working Paper No. 04/2006, ISEG, Technical University of Lisbon; at: [pascal.iseg.utl.pt~ socius/index.htm](http://pascal.iseg.utl.pt/~socius/index.htm)
- Thévenot, L. (2002). "Conventions of Co-Ordination and the Framing of Uncertainty." in E. Fullbrook (ed.) *Intersubjectivity in Economics*, pp. 181–97. London: Routledge.
- Wagner, P. (1994). "Dispute, Uncertainty and Institution in Recent French Debates", *Journal of Political Philosophy* 2(3): 270–89.
- Wilkinson, J. (1997). "A new paradigm for economic analysis?", *Economy and Society* 26: 305-339.